

KENT VE KENT MEKANLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ**YÜKSEK LİSANS TEZİ****Mimar Mine TURALI****Tezin Enstitüye Verildiği Tarih : 12 Haziran 1995****Tezin Savunulduğu Tarih : 23 Haziran 1995****Tez Danışmanı : Prof. Dr. Hülya YÜREKLİ****Diğer Jüri Üyeleri : Prof. Dr. Atilla YÜCEL****: Prof. Dr. Günkut AKIN**

ÖNSÖZ

Çalışmamda bana büyük bir sabır ve anlayışla yol gösteren ve yardımcı olan değerli hocam Prof. Dr. Hülya Yürekli'ye, beni sürekli destekleyen ve yardım eden eşime teşekkür ederim.

Mine Turalı
1995, İstanbul

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	ii
İÇİNDEKİLER.....	iii
ŞEKİL LİSTESİ.....	v
ÖZET.....	viii
SUMMARY.....	ix
BÖLÜM 1 GİRİŞ.....	1
BÖLÜM 2 KENT.....	4
2.1 Kentin Tanımı.....	4
2.2 Kentsel Tasarıma-Planlamaya Yönelik Teoriler.....	5
2.3 Farklı Bakış Açıları ve Ölçek Kabulü.....	9
2.4 Bütün Kentler İçin Genel Bir Teori Üretilmesi.....	10
2.5 Kent Dokusu.....	13
2.6 Kent Dokusunu ve Oluşumunu Etkileyen Veriler.....	15
2.6.1 Fiziki Çevreye Ait Verilerin Kentlere Yansıması.....	15
2.6.2 İnsana Ait Verilerin Kentlere Yansıması.....	18
2.6.2.1 Kültürel Veriler.....	18
2.6.2.2 Sosyo-Ekonomik ve Sosyo-politik Veriler.....	21
BÖLÜM 3 KENTSEL MEKANLAR.....	23
3.1 Kent Mekanı.....	23
3.2 Kent Mekanı Özellikleri.....	25
3.3 Kent Mekanının Yer Niteliği Kazanması.....	27
3.4 Kent Mekanların İnsan Yaşantısındaki Yeri ve Önemi.....	30
3.5 Kent Mekanı Türleri.....	32
3.6 Kamusal Mekanlar.....	33
3.6.1 Sokaklar.....	38
3.6.2 Meydanlar.....	42
3.7 Kent Mekanlarının Örgütlenmesi.....	47
3.8 Türk Kenti ve Kent Mekanlar.....	49
3.8.1 Türk Kültürü.....	49
3.8.1.1 Göçebelikten Yerleşik Düzene Geçiş.....	50
3.8.1.2 İslamiyetin Yansımaları.....	51
3.8.2 Anadolu- Türk Kenti ve Kent Mekanları.....	55

BÖLÜM 4. İSTANBUL TARİHİ YARIMADA ÖRNEĞİ.....	59
4.1 İstanbul Tarihi Yarımada'da Fiziki Çevre Verileri.....	59
4.2 İstanbul Tarihi Yarımada'da İnsana Ait Veriler.....	66
4.2.1 İstanbul Tarihi Yarımada'ya Ait Kültürel Veriler.....	66
4.2.2 İstanbul Tarihi Yarımada'ya Ait Sosyo-politik ve Sosyo-Ekonomik Veriler.....	71
4.3 İstanbul Tarihi Yarımada'nın Kent Dokusu ve Kent Mekanları.....	77
4.4 Sultanahmet, Beyazıt ve Eminönü Meydanlarının Kent Mekanı Olarak Gelişimleri.....	94
SONUÇ VE ÖNERİLER.....	121
KAYNAKLAR	122
ÖZGEÇMİŞ.....	126

ŞEKİL LİSTESİ

	<u>Sayfa no</u>
Şekil 1.1 Kentlerde yaşam gücü.....	2
Şekil 2.1 Normatif teoriler Kostof 1991.....	8
Şekil 2.2 Farklı ölçekler.....	9
Şekil 2.3 Kent elemanları Lynch 1960.....	9
Şekil 2.4 Sokak ve meydanlar R. Krier 1984.....	10
Şekil 2.5 Farklı kriterlere göre tasarım Lynch 1981.....	11
Şekil 2.6 Farklı teorilerin karşılaştırılması, Trancik1986.....	12
Şekil 2.7 Planlı ve plansız kentler, Kostof 1991.....	14
Şekil 2.8 Farklı kent dokuları Trancik1986.....	14
Şekil 2.9 Kent dokusunu oluşturan çevreler.....	15
Şekil 2.10 Farklı arazi örtüsü ve kent dokuları, Kostof 1991.....	16
Şekil 2.11 Topografyanın kent dokusundaki belirleyici rolü, Kostof 1991.....	17
Şekil 2.12 İklimsel verilerin kent dokusuna yansıması Rapaport 1969.....	18
Şekil 2.13 İslami kentlerde Ev-yerleşim diagramı (İsfahan), Rapaport 1969.....	21
Şekil 3.1 Mekan oluşumu, Ashihara 1970.....	24
Şekil 3.2 Mekansal özellikler, Schulz 1971.....	26
Şekil 3.3 Mekanların harekete bağlı farklı algılanışları, Aydınli 1992.....	27
Şekil 3.4 Kent mekanlarında insanların katkısı, Rapaport 1982.....	29
Şekil 3.5 Kent mekanlarındaki aktivitelerin yoğunlukları, Gehl 1987.....	31
Şekil 3.6 Kent mekanlarının gruplandırılması.....	33
Şekil 3.7 Ortak kullanım alanlarında topluma bağlı farklılıklar, Rapaport 1969.....	33
Şekil 3.8 L. Krier'in kent mekanları sınıflandırması, L.Krier 1984.....	34
Şekil 3.9 Bacon 1979 Açık mekanların farklı kullanımı.....	36
Şekil 3.10 Friedberg 1979 Açık mekanların farklı kullanımı.....	37
Şekil 3.11 Sokaklarda süreklilik.....	40
Şekil 3.12 Dünyadan sokaklar.....	41
Şekil 3.13 Farklı çok amaçlı alanlar.....	44

Şekil 3.14 Sienna meydanı Kostof 1991.....	45
Şekil 3.15 Meydanlar ve insanlar Kostof 1992.....	46
Şekil 3.16 Kent mekanlarının formlarına göre oluşumları.....	47
Şekil 3.17 Kent mekanlarının örgütlenmesi, Ching 1979.....	48
Şekil 3.18 Kent mekanlarının organizasyonu, Trancik 1986.....	48
Şekil 3.19 İslam Kenti.....	53
Şekil 3.20 İslam kenti ve Amerikan kenti, Rapaport 1977.....	54
Şekil 3.21 İslam kentinde açık mekanlar.....	54
Şekil 3.22 Türk kent dokusu.....	56
Şekil 3.23 Türk kentinde sokak ve yeşil doku.....	58
Şekil 4.1 İstanbul kıyı şeridi ve dolan bölgeler.....	61
Şekil 4.2 İstanbul Tarihi Yarımada'nın topografyası.....	63
Şekil 4.3 İstanbul Tarihi Yarımada 1855.....	64
Şekil 4.4 "40 rakım" alanı.....	65
Şekil 4.5 1990 nazım planı ve Prost planının kesitleri.....	67
Şekil 4.6 İstanbul'un yeniden yapılanma dönemlerinden.....	73
Şekil 4.7 H. Prost Planı 1937.....	76
Şekil 4.8 Bizans Dönemi İstanbul Tarihi Yarımada.....	78
Şekil 4.9 İstanbul 1776.....	82
Şekil 4.10 İstanbul 1840.....	84
Şekil 4.11 İstanbul 1848.....	85
Şekil 4.12 İstanbul 1863.....	86
Şekil 4.13 İstanbul 1914.....	87
Şekil 4.14 Sultanahmet için meydan önerisi 1902.....	89
Şekil 4.15 Beyazıt için meydan önerisi 1902.....	90
Şekil 4.16 Eminönü için meydan önerisi 1902.....	91
Şekil 4.17 İstanbul için metro önerisi.....	92
Şekil 4.18 İstanbul'un hava fotoğrafı 1994.....	93
Şekil 4. 19 Bizans dönemi Hipodrom.....	95
Şekil 4. 20 At Meydanı ve Cirit.....	96
Şekil 4.21 Sergi-i Umumi Osmani.....	97
Şekil 4.22 Sultanahmet Meydanı haritası.....	98
Şekil 4.23 Sultanahmet 1854.....	99

Şekil 4.24 Sultanahmet 1854.....	100
Şekil 4.25 Ayasofya ve Sultanahmet Camii arası 1854.....	101
Şekil 4.26 Ayasofya ve Sultanahmet Camii arası park inşaatı.....	102
Şekil 4.27 Sultanahmet Meydanı'nın 1930 öncesi hava fotoğrafı.....	103
Şekil 4.28 Ayasofya'yı çevreleyen ahşap evler.....	102
Şekil 4.29 Ayasofya ve Topkapı Sarayı arasının park yapılmış hali.....	103
Şekil 4-30 Yüzyılın başında Sultanahmet Meydanı.....	104
Şekil 4.31 Beyazıt Meydanı.....	108
Şekil 4.32 Eski Saray Kapısı.....	106
Şekil 4.33 Beyazıt Meydanı Haritası	107
Şekil 4.34 Beyazıt Meydanının oval havuzlu hali.....	109
Şekil 4.35 Beyazıt Meydanının düzenlenmesi.....	110
Şekil 4.36 Beyazıt Meydanı'nın son hali.....	111
Şekil 4.37 Eminönü Meydanı 1862.....	113
Şekil 4.38 1800'ler civarı Eminönü.....	114
Şekil 4.39 İlk köprü ve Meydan bağlantısı.....	115
Şekil 4.40 Yüzyılın başında Eminönü Meydanı.....	116
Şekil 4.41 Eminönü Meydanının kavşak haline gelmesi.....	117
Şekil 4.42 İlk Köprü'nün girişi.....	119
Şekil 4.43 1910 tarihinde deniz ulaşımı.....	120
Şekil 4.44 Eminönü Meydanı haritası.....	119

ÖZET

Bu çalışmada kentler ve kent mekanlarının değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Birinci bölüm konuya giriş niteliğindedir ve konunun neden seçildiği ifade edilmektedir.

İkinci bölümde kentlerin farklı tanımları ortaya konmuş ve gerçekte kentlerin tüm bu tanımları kapsadığı ancak tek tek hiçbirini olmadığı belirtildikten sonra tarihte kentleri tasarlamaya yönelik teorilere değinilmiştir. Kentlerin çok farklı yaklaşımlarla ele alınabileceği açıklanmış ve genel bir teorinin ancak melez (hybrid) olabileceği ortaya konmuştur. Bölümün devamında kent dokusu tanımlanmış ve kent dokusunu etkileyen veriler tek tek ele alınmıştır.

Üçüncü bölümde kent mekanlarının tanımı, mekanın tanımından geliştirilerek yapılmış, özellikleri ve *yer* niteliği kazanmaları incelenmiştir. Bu mekanların insan yaşantısındaki önemi ve yeri vurgulandıktan sonra çeşitli kent mekanlarının ayrımı yapılmış ve kamusal mekanlar ayrıca açılarak incelenmiştir. Kamusal mekanlardan sokaklar ve meydanlar gelişimleri ve özellikleri ile ele alınıp farklı kültürlerde değişik anlamlar taşıdıklarına belirtilmiştir. Bölümün sonunda da Türk kentleri ve kent mekanları ayrıca inceleme konusu olmuştur.

Dördüncü bölümde kent ve kent mekanlarının oluşum ve gelişimi açısından İstanbul Tarihi yarımada örnek bölge seçilmiş ve ikinci ve üçüncü bölümdeki açıklamaların yardımı ile değerlendirilmiştir.

SUMMARY

THE EVALUATION OF CITIES AND URBAN SPACES

The aim of this thesis is to evaluate cities and open spaces related to the factors that effect them. Importance of the open spaces is also studied to analyze the subject.

If the various definitions of the city are examined one can see many differences among them. Generally, two types of city definitions are more evident: concrete city definition and abstract city definition.

Abram's definition of the city can be given as an example of concrete city definition. According to him, a city is any large or important human settlement.

Kostof's definition of the city on the other hand is an example of an abstract city definition. According to him, cities are amalgams of buildings and people. They are inhabitant settings from which daily ritual drives their validity.

In our opinion, the city is both of them and it is not possible to separate the concrete and abstract part of it.

There are many approaches to the urban design theories. These theories differ significantly from each other but taking them together can provide us with an integrated urban design. One can give Trancık's work as an example for urban design theories. He puts forward three different theories:

- Figure-ground theory; to analyze the two dimensional conception of space.
- Linkage theory; to emphasize the connections and movements in the space.
- Place theory; to emphasize the importance of historic, cultural and social values.

He adds that each of these approaches have its own values but the optimum is one that draws on all three. After analyzing city theories, one can conclude that any theory to examine the city must be a hybrid one.

After working on city theories, the pattern of the city is examined. There are two different city patterns; ville créé and ville spontané. These definitions also include different typologies. The differences among them are derived from many factors. Mainly three different environments come together to form a city:

- Physical environment
- Social environment
- Cultural environment

The physical environment includes topographic, geographic and climatic data. Those data are very important in choosing a place to build a city. In fact those were the most important factors to build a city in antiquity. Halikarnassos, Troy are some of the examples that can be given. The physical environment becomes important because of its facility to transportation, its sources and also sometimes for its facilities to protect the city.

The shape of a city is formed according to the physical environmental data. The form, the materials and the shape of building are reflection of the physical environment. But sometimes physical environment's data are not enough to explain the city form. Kostof gives the example of Mesopotamian cities that have an organic pattern even though they are built up on flat territories. He explains this controversy by cultural environmental data and says that the Mesopotamian people came there from mountains to this area.

The human data is reflected to the city shape in two ways:

- Social Environment
- Cultural Environment

The social environmental data reflects to the cities in two ways: socio-political and socio-economic. Those factors are very important in the development of the cities. The future of a city can be changed by political decisions. Istanbul is a good example for this: for the sake of being elected, politicians freely allow even to challenge immigrants to enter the city therefore today Istanbul became a vast, unplanned city.

If one does not know what people eat, what they believe in, what they love and how they came together; it is impossible to start to plan a city. That is why the cultural environment's data is the most important one among others.

It is not possible to understand the cultural environment without having a clear explanation of what culture is. The same word has many meanings. Mainly culture means what we learn from the past and today, it forms our life style that also reflects to the cities. However culture is changeable and dynamic, this changes the shape of the cities.

The city structure is mainly constituted by urban spaces. To define urban spaces, first one should define what space is. Aristotle defines space as a container of a thing -a sort of succession of all-inclusive envelopes, from what is within the limits of the sky, to the very smallest, rather like Russian dolls. From this point of view Meiss says that the space is a hollow limited externally and filled up internally.

Architectural theorists dealing with space have developed various space concepts. Schulz distinguishes between five space concepts, the pragmatic space of physical action, the perceptual space of immediate orientation, the existential space which forms man's stable image of his environment, the cognitive space of the physical world and the abstract space of pure logical relation.

According to those definitions, Ashihara defines urban spaces by "architecture without a roof.", and adds that urban spaces must be delimited by only two planes -a floor

and a wall- it is a space created through the use of only two dimensions. But it has three dimension, the sky being the ceiling.

All the areas that have three dimensional qualities may become "space" but to become "a place" an area needs different meanings. Even though one may categorize spaces, place is unique. A space becomes a place with the values that are given by people and time. Schulz defines these values by the term "genius loci" that means "spirit of place."

The most important element that gives the place its spirit are the people. There are many activities in daily life that get intensive according to the quality of space where they occur. These activities integrate the social structure of a city. That is the reason why open spaces become important.

Trancik groups open spaces in two categories: soft spaces, the natural environment that is the gardens, cemeteries, parks in the cities and hard spaces that are the streets and squares. On the other hand they also can be grouped such as private, semi-private and public space that differs from one culture to another.

The most important characteristics of urban open space are identity and orientation. To be at peace with the universe, with the society and with themselves people need to be able to situate themselves by affirming their identity, on the other hand man needs to orientate himself for his mobility.

Streets are the most important elements that connect the city. They are not only useful for transportation but they also serve as "places" where people get together. Their most important characteristics is continuity. They help people to orientate, to move from one place to another.

In history, there used to be different types of streets. Twentieth century's modernist architecture theorists have tried to eliminate streets from cities. Le Corbusier's opinion about streets was that "those places are not to be streets necessarily and we can find different things instead of them.". But in spite of these ideas during the 60's and 70's a new concept of streets had been developed.

The translation of the word "square" in Turkish is "meydan" that means vast, large, open area. Usually open places differ from culture to culture and as a result they all have different meanings and have different names such as square, piazza, court, place, circus.....The most important and common characteristics of places is enclosure that provides the place to be defined. Streets' intersection forms nodes most of the time, but they do not always form a place.

The Turkish cities are influenced by different factors, the most important ones being nomadism and Islamic culture. For years Turks lived a nomadic life and today this life style still influences Turkish cities. The immigrants who come from the rural area create a semi nomadic environment with their own animals, gardens and carriages around the city. As time goes by, they become a part of the city.

While all urban settings have an organization, the principle of this organization differs so that while US cities maximize movement and accessibility, traditional Muslim cities limits movement and controls behavior by controlling mobility.

Considering Islam not as a religion but as a culture and life style one may understand its internal structure. The Islamic character has reflection on the Turkish cities diffusing in its internal structure. There is not many open spaces in Turkish towns. Instead of this it has a homogenous structure in which the street lies inside an organic pattern with private gardens.

The last part of the thesis is an analyze of the city pattern of the historical peninsula of Istanbul.

The place where the city was founded is related with the physical environmental characteristics. The geographic situation of the peninsula was very suitable for commerce by sea transportation and also for defense.

The first settlement on the historic peninsula dates to the prehistoric times, but it gained its importance when it was chosen as the capital of the Eastern Roman Empire. This was followed by the restoration of the city with many new monuments according to a new urban plan.

Even though physical environmental characteristics were very important at the beginning, social and cultural environment's characteristics overcame it, and became more important. The first socio-political decision that reflects to the city was the creation of a city that would compete with Rome.

The peninsula has seven hills on which main roads cross. On top of these hills Byzantines built flat places on which they constructed many forums. These forums served as places where Ottoman Mosques were built after the conquest. The topography of the peninsula and the monuments on the top of the hills gave the city its special silhouette.

After the conquest, the city was influenced by a different culture. Islamic culture changed the city pattern a lot. All the forums were replaced by Ottoman mosques with large courts that are used to gather people together.

In the city, there were many different ethnic groups and the municipality was missing. These factors with the Islamic life style formed a complicated organic urban pattern. In 19th century as a result of commercial and military relations, the Ottoman government was influenced by the western culture and this started to westernize the city. But these efforts were successful up to a certain point because this was not the public's decision and people did not accept new urban design principles and patterns. The most important result of this decision were that city had finally its municipality and scaled maps.

The city lost its function as a capital which continued for centuries when the Turkish Republic was founded in 1923, but this did not change its character of being the biggest and most important city of the country.

In 1934, H. Prost was appointed by Atatürk, he made a new development plan for Istanbul and took the decision to protect the historical silhouette. Later in 1956 the prime minister Menderes started a new development plan to modernize the city. According to this plan new large streets were opened and this destroyed a lot of monuments and also changed the city historical pattern.

Today there are not many changes in the organic pattern of the city. On the other hand, the silhouette has changed over the years because of the wrong decision of urban planning. At present immigration is the most important problem of the city. The cultural shape of the city has changed a lot. And still a good and comprehensive city plan not produced.

Alongside the genaral study of the historical peninsula of İstanbul; Sultanahmet, Beyazıt and Eminönü were studied in detail according to the theories studied in previous chapters. In conclusion, one can say that these areas are planned in a two dimensional way and can not reach the third and fourth dimension. That is the reason why historical continuity is missing in these three areas, causing a problem of identification.

BÖLÜM 1. GİRİŞ

Mimarlık, kentsel çevrenin sadece küçük bir bölümüdür, kent ölçeğinde önemli olan ise bütün çevrenin etkisi ve kentin canlılığı, yaşam gücüdür. Bu yaşam gücü kentlere kimliklerini vermektedir (Şekil 1.1).

Kentler, insanlar gibi birbirlerine benzer görünümde dirler ama hiç bir kent bir diğerinin aynısı değildir. Kentler sadece insanların yaşadıkları yerleşimler olmaktan daha fazla, sosyal olaylardır. Kentler, insanların kendileri için inşa ettikleri dünyalardır ve yaşayanlarının ona yükledikleri anlamlarla varolurlar. Bir kentin yapılanmasında tüm veriler birbirine bağlıdır. Hiçbiri bir diğerinden ayrı bir varlık olamaz Her kent, doğal yapısı, değişen insan alt yapısı ve yaşam biçimi ile oluşur. Dünyadaki sayısız kent kadar farklı kent kimliği, biçimi ve dokusu vardır, her kent kendi yaşanmışlıkları ile özel bir durum oluşturur ve kendi verileri doğrultusunda ele alınmalıdır.

Kent mekanları günlük yaşantının büyük bir bölümünün geçtiği yerlerdir. Bu mekanların fiziki kalitesi doğal olarak kullanıcılara yansır. Ancak bu mekanların anlamsal niteliklerinin insanlar üzerinde çok daha güçlü etkileri vardır. Kentlerin geçmişten günümüze taşıdıkları değerler bu mekanlarda yaşantımıza dahil olmaktadır. Kent mekanları yaşanmışlıkların ve farklı yaşam biçimlerinin uzantısında biçimlenirler. Kentin değişen toplumsal yapısı ile bu mekanlarda değişim göstermektedirler.

Dünyada son elli yılda korkunç bir hızla büyüyen kentler artan nüfusları ve sorunları ile tartışma konusu olmuşlardır. Büyük kentlerde ulaşılan nüfus beraberinde trafik, kirlilik, gürültü gibi pek sorunu da beraberinde getirmiştir. Bu fiziksel sorunlarla beraber toplumsal yapılarda kimlik sorunları ortaya çıkmıştır.

Şekil 1.1 Kentlerde yaşam gücü

Ülkemizde de son elli yılda kentlerde artan nüfus büyük kentlerin en büyük sorunlarından biri haline gelmiş ve beraberinde sosyo-politik, sosyo-ekonomik ve kültürel sorunlar ortaya çıkmıştır. Büyük kentlerde farklı yaşam biçimlerinin bir araya gelmesi ve bu yaşam biçimlerinin uzantısında kent yaşantısı, kent mekanlarının kullanımını ve kent dokusunu belirgin bir şekilde etkilemektedir. Kentlerimizin ve kent mekanlarımızın oluşumlarını ve gelişimlerini etkileyen verilerle beraber ele alınarak değişen koşullara göre tasarlanması, kentlerin kendi başlarına uyumsuz bir şekilde büyümelerini engellenmesi ve toplumsal uyumun sağlanması açısından gerekmektedir.

İstanbul 10 milyonu aşmış nüfusu ile bu sorunları en yoğun yaşayan kentlerimizin başında gelmektedir. Öyleki kentteki fiziki sorunlar çok büyük boyutlara ulaştığı gibi toplumsal uçurumlar adeta farklı pekçok kentten oluşmuş büyük bir kent görüntüsüne sebebiyet vermiştir. Suriçi bölgesi tarihi geçmişine rağmen bu durumdan en çok etkilenen bölgelerden biri olmuştur. Teorik olarak toplanan veriler doğrultusunda dünya tarihinde çok özel bir yeri ve konumu olan İstanbul Tarihi Yarımada'nın kent dokusunu etkileyen veriler, kent mekanları ve geçmişten günümüze mekansal özelliklerinin değerlendirilmesine amaçlanmıştır.

BÖLÜM 2. KENT

2.1 Kentin Tanımı

Kentler makro ölçekli, sınırları gökyüzü ve yeryüzü olan mimari elemanlardır. Değişik koşullar değişik kentler yaratmaktadır. Ayrıca farklı disiplinlere bağlı kimselerin "kent fenomenine" bakış açıları da farklıdır. Kent karakteristiklerini ve onun kentsel olmayan yerleşmelerden farkını ortaya koymak için çeşitli incelemeler yapan Max Weber şu sonuca varmıştır: "Tüm kentleri tanımlayan bir ifade olamaz, ancak bazı kentleri ve tipleri tanımlayan deyimler söz konusudur." (Weber/Senet, 1969, s:24).

Kentlerin sözlük anlamları şöyledir:

- 1- Kent: Nüfusunun çoğunluğunun ticaret, endüstri veya yönetim ile ilgilendiği yerleşim (Meydan Larousse).
- 2- City: Büyük, önemli kasaba (Webster's Dic.).
- 3- Kent: Eskiden, köyden büyük yer, şimdi ilçeden büyük yer (Öztürkçe Sözlük).

Kentleri tanımlayan deyimlerini bazıları da aşağıdadır.

Birbiri ile bağıntılı olarak geniş, yoğun ve sürekli sosyal heterojen bireylerin yerleşimi (L. Wirth/Sennet, 1969, s:148).

Geniş ve önemli insan yerleşimi (Abrams, 1971, s:44).

Kent, tarihten de anlaşılabilceği gibi, bir toplumun güç ve kültür olarak azami konsantrasyon noktasıdır. Hayatın, ayrı ve dağınık pek çok ışınının, sosyal anlam ve itibar kazancı ile bir odakta buluştuğu yerdir (Mumford, 1938, s:3).

Kentler bina ve insanların alışımalarıdır. Günlük törensel yaşamın geçerliliği sağladığı, yaşanılan yerleşimlerdir. Yapay Kent, ve gelişimi zaman ve mekanın devamlılığında yoğunlaşır, kent amaç ve çabalarımızın en son anıdır. Geçmişin gururunun ortaya konduğu yerdir (Kostof, 1991, s:16).

Yukarıdaki ifadelerden, kent tanımlarını iki farklı grupta toplayabiliriz:

- Somut kent tanımları
- Soyut kent tanımları

Somut kent tanımları, daha çok nüfus ve büyüklük üzerine kuruludurlar, soyut tanımlarda ise kent, yaşayan bir organizma olarak karşımıza çıkar. Ancak kentleri bu tanımlara göre ikiye ayırmak mümkün değildir. Kentler somut ve soyut elemanlar olmadan var olamazlar. Kentler, tek başına fiziksel bir olgu olarak ele alındıklarında kentlere dair pek çok özellik, duygu ve izlenim açıklanamamaktadır. Hemen hemen bütün kentlerin benzer bir fiziki yapısı vardır. Ancak her kentte bu fiziki yapının ilişkileneceği, biçimlenmesi ve oluşması farklıdır. A.Rapaport'a göre, kentlerin fiziki elemanları aynıdır; anlamsal yapısı, organizasyon prensipleri ve bunların ilişkilenecekleri farklılık göstermektedir (Rapaport, 1977, s:15).

2.2 Kentsel Tasarıma-Planlamaya Yönelik Teoriler

Yukarıda sözü edilen tanımların, kent kavramına ve sözcüğüne yükledikleri anlamların çokluğu ve çeşitliliği kentlerin ne kadar karmaşık ve içiçe geçmiş bir yapı olduğunu ortaya koymaktadır. Kentler; tarihsel süreç, insan grupları arası ilişkiler ağı, mekan üretim ve dağıtım, bağlantılı kararlar zinciri, mücadele sahası veya politik kuvvet merkezi olarak ele alınabilir. Kentlerin zenginliği ve kapsamının çokluğu araştırmacıları belli açılarda, konuyu ele almaya yöneltmiştir. Her bakış açısında karar verici elemanlar ön plana çıkmaktadır. Farklı açılarda ele almalar söz konusu ise de konunun derinliği ve içiçe geçmişliği, bu farklı açılar arası net ve kesin bir çizginin konulmasını imkansız kılmaktadır.

Kentler, uygarlık tarihinin teknolojik ve toplumsal değişimlerinin en çok yansıttığı alanlardan biridirler. Modern mimarlığın ütöpik ve konstrüktif düşüncesinin kentleri

biçimlendirmeye hakim olduğu bir dönemden sonra çevre psikolojisi, sosyoloji gibi yardımcı bilimsel disiplinlerin çalışmalarının katkıları ile mimarlık disiplinde de konuya farklı yaklaşımlar üretilmiştir.

K. Lynch, geçmişten günümüze kentlere ilişkin teorileri üç grupta topluyor (Lynch, 1984, s:37).

1. Planlama teorileri: Kent gelişimindeki karmaşık toplumsal kararların nasıl olduğu veya olması gerektiği üzerinde dururlar. Fiziki kent planlamadan ziyade politik ve ekonomik kararlar düzeyindedirler ve geniş anlamda “karar verme teorileri” olarak da adlandırılabilirler.

2. Fonksiyonel teoriler: Kent üzerine daha çok yoğunlaşan bu teorilerde, kent formunun ortaya çıkışı ve nasıl işlediği konu edilmektedir. Bu teorilere baz oluşturan başlıca kabüller şöyle sıralanabilir (Lynch, 1984, s:317-343).

- Kent tek seferlik tarihsel süreçtir.

Bu yaklaşımda bütün kentler için genel bir teorelin oluşturulamayacağına inanılır. Her kent tek olarak coğrafi, tarihi, ekonomik, politik, kültürel ardışık olayların birikimi olarak ele alınır. “Kentler ancak bir öykü ile anlatılabilirler ve her kentin kendi öyküsü vardır.” denilmektedir. Bu antiteorik görüşün özel karakterlerin açıklanmasında önemli bir gücü vardır.

- Kent insan gruplarının eko-sistemidir.

Bu görüşte, kentsel dokular harita üzerinde ki arazi parçaları olarak ele alınır ve analiz sistemi olarak istatistiksel bir çalışma yapıp, insanlar değişik gruplara ayrılırlar. Sosyoloji ağırlıklı bu yaklaşımda ekonomik aktiviteler, barınma ve çalışma zonları ve aralarındaki değişimler konu edilir. Daha çok iki boyutlu metodların hakim olduğu, üçüncü boyut ve sosyal anlam ve algılama kalitelerinin eksik kaldığı bu çalışmalar mekansal kaynakların saptanması ve sosyal integrasyon analizleri açısından oldukça yararlıdır.

- Kent bir mal üretim ve dağıtım mekanıdır.

Bu yaklaşımda mekan; klasik ekonomi teorisine göre, “motorun optimizasyonu amaçlı bir oda” benzetmesinde sunulur. Klasik liberal değerler kabul edilmektedir ve ekonomik olarak en faydalı organizasyon hedeflenmektedir.

- Kent bir kuvet alanıdır.

Kentlerin elektromanyetik alanlara benzetildiği bu yaklaşımda; kentlerin iletişim ağları ön plana çıkmaktadır. İnsanların ve yerleşmelerin elektrik yüklü oldukları kabulü sonucu, sürekli bir itme-çekme kuvvetinin oluşturduğu bir iletişim ağı varsayılır. Bu enerjinin gelecekteki değişimler için kullanılması tasarlanırken, aynı zamanda farklı bölgeler arası oluşan akışlarda açıklanmaya çalışılır. İnsani değerler statik olmalarına karşın dinamik olan bu yaklaşımda insanların karşılıklı etkileşimleri kentler için baskın karakter olarak ele alınmaktadır.

- Kent bir ilişkili kararlar sistemidir.

Bu yaklaşımda kentlerin biyolojik bir organizma gibi gelişmediği buna karşın; farklı amaçlı insan ve kurumların birbirlerinin kararlarından da etkilenecek aldıkları, tekrarlanan kararların birikimsel sonucu olarak geliştiği kabul edilmektedir. Buna dayanarak karar mekanizmasının çözümlenmesi ve sonuca bağlı olarak sürekliliği sağlayacak bir sistemin oluşturulması hedeflenmektedir. Her ne kadar kültürel değerler konu dışı kalmakta ise de karar verici insanların olması, değerler teorisi açısından ilişkilenebilecek tek görüştür.

- Kent bir çelişkiler sahasıdır.

“Kent formu çelişkilerin belirtisi ve sonucudur.” diyen bu yaklaşımda değişik güç odaklarının amaçlarının çakışmasında ortaya çıkan sonuçlar konu edilmektedir. Sosyalizm ile ilişkili sosyo-politik bir görüştür ve kentler de endüstriyelleşme sonucu ortaya çıkan anomalileri açıklama açısından kullanışlı bir yaklaşımdır.

3. Normatif teoriler: İnsani değerler sistemi ve yerleşim formu arasındaki bağlar ile ilgilenen kentsel motivasyonu açıklamaya yönelik teorilerdir. Kent formlarının nasıl ve neden belli bir şekilde oluştuğu ve nasıl olması gerektiği konuları üzerine oluşturulmuş teori ve modelleri kapsarlar. Lynch bu teorileri üç başlık altında toplamıştır (Lynch,1984, s:74).

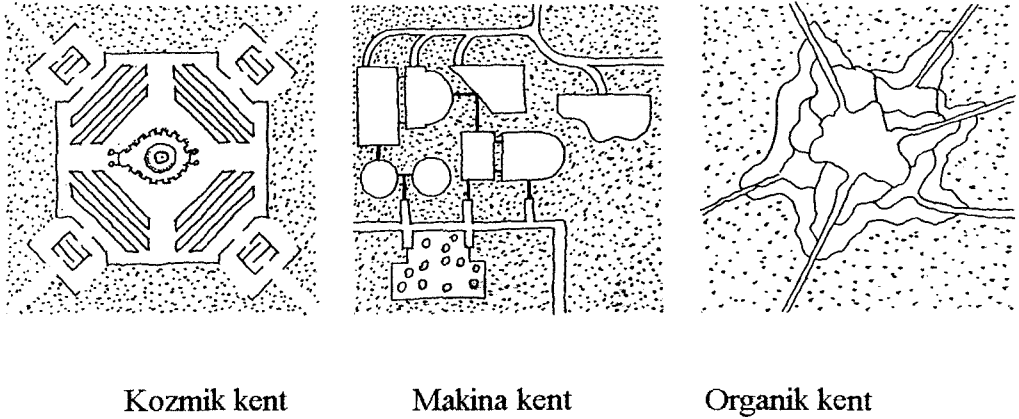
Kozmik teori, kainatın ve dini inançların anlamını yorumlamaya yönelik planlamayı içerir. En çarpıcı örnekler, dini ve sosyolojik hiyerarşinin fiziki planlara yansıdığı Çin ve Hint kentleridir.

“Kent bir makinadır” teorisi, rasyonel bir bakış açısı ile kenti ihtiyaçlar doğrultusunda tasarlanması gereken bir makina olarak ele alır. Kolonilerin kurdukları kentlerin, grid şemalı Amerikan kentlerinin, Le Corbusier’in Radyan kentinin altında yatan bu teoridir.

Organik kent teorisi, Kentleri yaşayan bir organizma olarak görür. Kent formunu bütüncül olarak ele alır.

Planlama teorileri soyut düzeydedirler; fonksiyonel teoriler ise tarihi süreç dışında konstrüktif niteliklidirler ve insani değerler sistemi ile ilişkilenebilmektedirler. Bu nedenle insan ve mekansal çevre ilişkilerini açıklamakta yetersiz kalmaktadırlar. Normatif teoriler bu ilişkileri açıklamaya yöneliktirler. Ancak hiç bir teori grubu kentleri tek başına açıklamaya ve planlamaya yetmemektedir.

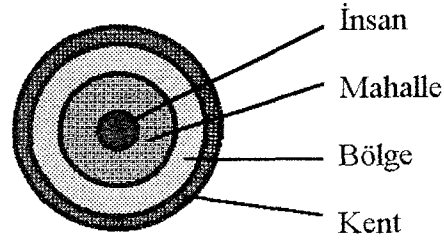
Kostof, normatif teorilerin bir noktada kesin bir ayrımı ortaya koyduğunu; kentlerin bir makina mı, yoksa yaşayan bir organizma mı, olduğu konusunda ki farklılığın geçmiş bakış açılarının değişkenliğini açıkladığını belirtiyor. Eğer kent randımanlı olarak çalışan bir makine ise demode olmakla karşı karşıyadır; ayarlanma ve yenilenme ihtiyacı vardır. Eğer kent yaşayan bir organizma ise, hücre ve arterlerden söz ediyorsak, patolojik olarak ele alınıp hastalığın tedavisi yapılmalıdır (Kostof, 1991, s:10-11) (Şekil 2.1).

Şekil 2.1 Normatif teoriler Kostof 1991

2.3 Kentlerin Ele Alınmalarında ve Ölçekte Farklılıklar

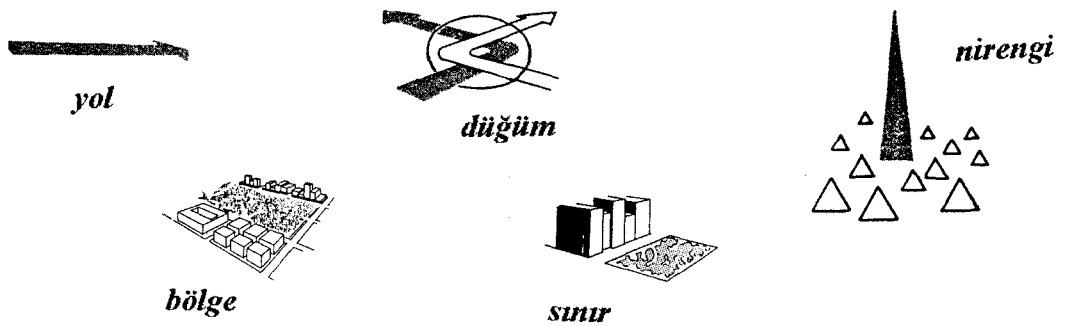
Kentler her ne kadar makro ölçekli mimari elemanlarsa da, kent-insan ilişkisi sokak, mahalle, semt, bölge gibi farklı ölçeklerde oluşur. İnsan boyutundan kent boyutuna ulaşana kadar micro, mezo ve makro ölçeklerden bahsetmek mümkündür. Kentleri makro ölçek olarak kabul ettiğimizde, bölgeler, mahalleler diğer ölçekleri oluştururlar (Şekil 2.2).

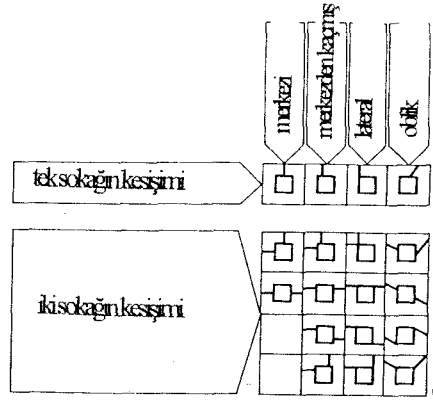
Şekil 2.2 Farklı ölçekler

Çalışmalarda ölçeğin farklı kabulü, konunun geniş olarak veya belli bir noktada detaylı olarak ele alınmasına bağlıdır.

İnsan-fiziki çevre ilişkileri üzerine yapılan çalışmaların sonrasında, kentler farklı boyutlarda ele alınmaya başlanmıştır. Kent formu, kent imajı, kent mekanları, kent dokusu gibi farklı pek çok boyut gündeme gelmiştir. Çalışmaların ele aldıkları boyut uzantısında değişik kentsel elemanlar ele alınmaktadır. Örneğin K.Lynch kent imajı üzerine yaptığı çalışmalarda beş elemandan söz etmektedir (Şekil 2.3) (Lynch, 1960).

Şekil 2.3 Kent elemanları Lynch 1960

Şekil 2.4 Sokak ve meydanlar R. Krier 1984

R.Krier'in kent mekanları üzerine yaptığı çalışmada ise iki elemandan bahsedilmektedir (Şekil 2.4) (R.Krier, 1984).

2.4 Bütün Kentler İçin Genel Bir Teori Üretilmesi

Kentleri açıklamaya yönelik teoriler yukarıda da görüldüğü üzere belli noktalarda yoğunlaşan teoerilerdir. Genel bir teori oluşturmak sözkonusu olduğunda yetersiz kalmaktadırlar. Önemli insani değerler üzerinde fiziki formun belirgin bir rolü yoktur. İnsanlar ıssız bir adada da mutlu ve huzurlu olabilmektedirler. Yaşamak için gerekli olan hava, su vb.. gibi hayati ihtiyaçlarda bir eksiklik olmadığı takdirde fiziksel formun biçimlenişinin insan yaşamının devamlılığı açısından çok büyük bir önemi olmamaktadır. Ancak bununla beraber fiziksel formun, tek tek kültürler üzerine bir etkisi olduğu söylenebilir. Kültürel veriler doğrultusunda belli biçimlenişler, belli kültürler için anlamsal olarak etkili olabilmekte ve yaşama farklı boyutlarda yansımaktadırlar. Diğer yandan kültür bazına oturtuşmuş teoriler, tek defaya özgü olmak durumundadırlar. Kültürler arası bir teori oluşturmak ancak düşünce bazında mümkündür. Uygulama aşamasında gerçekleşmesi mümkün değildir.

Kent formu ve insani değerler sistemi karmaşık, anlaşılması zor ve şaşırtıcıdır. Aralarındaki ilişkinin de anlaşılması imkansızdır. O kadar ki bir evi tasarlamamız mümkünken, bir kenti tasarlamamız imkansızdır. Ve tasarlanmamalıdır. Kentler bizim

değiştirme ve anlama gücümüzün ötesinde geniş, doğal varlıklardır (Lynch, 1984, s: 105).

Kent formları üzerine alınan kararlar pek çok kişiye yansıdığından, açıklayıcı ve rasyonel olmak durumundadırlar. Kentsel eleman veya bölgeleri tasarlama veya planlamada pek çok kriter karşımıza çıkmaktadır. Farklı ölçeklerde, farklı amaçlar karşı karşıya gelmektedir. İnsani değerler sisteminin ihtiyaçlarının karşısına trafik, güvenlik gibi teknik amaçlar çıkmaktadır. Bu durumda da karşımıza çok sayıda amaç çıkmakta ve sonuca ulaşmak mümkün olmamaktadır (Şekil 2.5).

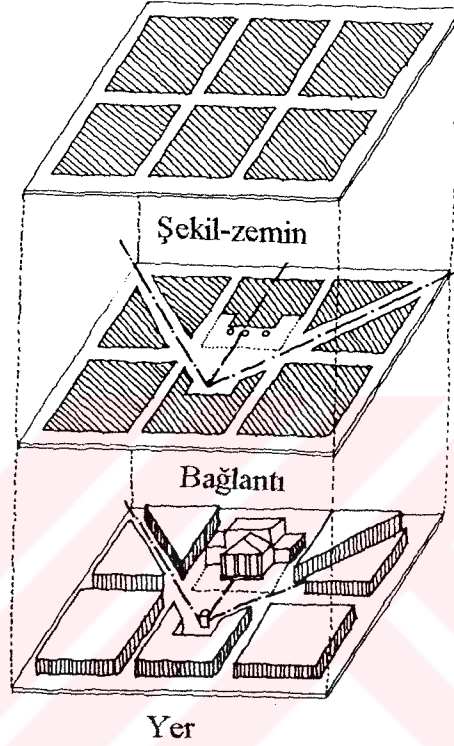
Şekil 2.5 Farklı kriterlere göre tasarım Lynch 1981

Bu koşullar karşısında pek çok teorelin çakışmasının sonucunda oluşturulacak teorilere ihtiyaç duyulmaktadır. Son yüzyılda ortaya çıkan modern mekan anlayışına yaklaşımların üç teori üzerine kurulu olduğunu belirten R. Trancik, her teorelin kendine has değerleri olduğunu ancak bu üç teorelin çakıştırılması sonucu daha sağlıklı bir teorelin oluşturulabileceğini belirtiyor (Trancik, 1986, s:98) (Şekil 2.6).

1) Şekil-zemin (Figure-Ground) teorisi: Bu yaklaşımda kentsel formun anlaşılması için çıkış noktası, yapı kütleleri ve açık mekan ilişkisinin analizidir. Şekil-Zemin analizleri, mekansal sorunların ve kentsel doku ve modellerin tanımlanmasında güçlü çalışmalardır ama statik ve iki boyutlu mekan algısının dışına çıkamamaktadırlar.

2) Bağlantı (Linkage) teorisi: Bu yaklaşımda dolaşımın dinamizmi, kent formunun üreticisi konumundadır. Bağlantıların öneminin vurgulanması ve hareketin belirgin katkısına rağmen, mekansal tanımlamalara gereken önem sözkonusu değil.

3) Yer (Place) teorisi: Açık kentsel mekanlarda tarihi, sosyal ve kültürel değerlere duyulan ilgi tasarımcılar arasında büyük bir artış göstermiş ve soyo-kültürel değerler bu teorinin anafikrini oluşturmuştur.

Şekil 2.6 Farklı teorilerin çakıştırılması, Trancik1986

Tasarım sürecinde birden fazla organizasyonun ele alınması gerekliliği S.Velioğlu'nun doktora çalışmasında da görülmektedir. Bu çalışmada fiziksel çevre bileşeni mekan ve çevre davranışsal bileşeni olan insanın ilişkilerini açıklamaya yönelik bir üçlü formülasyon önerilmektedir. Bu üçlü organizasyon bağlamında mekansal kurgunun fiziksel kurgu ile tutarlılığının sağlanması amaçlanmaktadır (Velioğlu, 1990, s:25).

- Hareketin organizasyonu: Yapı; fiziksel-kitlesele özellikleri ile insanın algı olanaklarına göre biçimlenmesi ve algının sürekliliği bağlamında, mekanda yer değiştirmeye bağlı olarak, insanın hareket şartlarını oluşturması ve dış mekandaki hareketi yönlendirmesi gereken bir ögedir.

- Mekanın organizasyonu: Yapı; fiziksel anlamda kitlesel özellikleri ile, insanda mekan duygusu uyandıracak şekilde belirlenmesi gereken bir ögedir.
- Kullanımın organizasyonu: Yapı; iç programı ve fonksiyonları ile, iç mekan-dış mekan ilişkisi çerçevesinde, dış mekanı beslemesi gereken bir ögedir.

Yukarıdaki açıklamaların doğrultusunda genel olabilecek her ölçekte uygulanabilir tek bir teoriden söz etmenin günümüzde olanaklı olmadığını söylemek mümkündür. Ancak değişik yaklaşımların konuyu geliştirerek ulaştıkları noktada, fiziksel çevre ve insani değerlerin ilişkilendirilmesi gerekliliği de açıktır.

Her kentsel bölge ve problemlerinin farklı olduğu göz önüne alınırsa; oluşturulması gereken metod, değişikliğe kapalı ve yekpare düşüncelerin doğrultusunda dogmatik olmamalıdır. En iyi planlama teorisi, kanıtlanmış metodların en iyi karakterlerinin uyarlamasının sonucu olan melez (hybrid) teoridir (William, 1982, s:38).

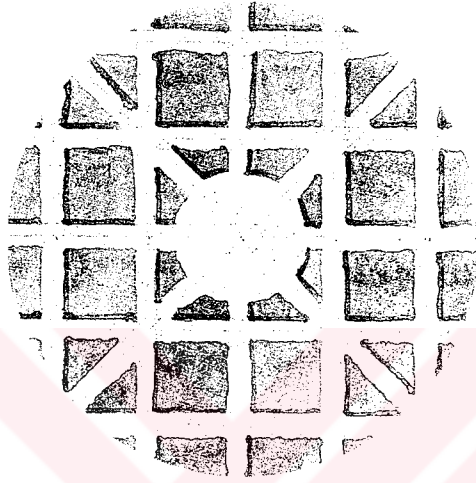
2.5 Kent Dokusu

Kentsel doku, geometrik olarak çeşitli şekillerde bir araya gelen yapılar ve bunların sınırlandırdığı boşluklar, sokaklar, meydanlar ve avlular gibi açık mekanlardan oluşur (Aydın, 1992, s:29). Kısaca kent dokusu binaların oluşturdukları doluluklar ve kentsel mekanların oluşturdukları boşluklardan oluşmaktadır denilebilir. Kent dokuları kentlerin oluşumlarına göre farklılık gösterirler. Oluşumlarına göre kentleri iki gruba ayırabiliriz (Şekil 2.7).

Bu iki grup arasındaki farkı F.Costognoli şöyle özetlemekte: “Düzensiz kent, gelişimin üzerinde yaşayan insanlara bırakılması sonucudur. Eğer bir yönetim kadrosu toprağı parçalara bölüp, kullanıcı yerleşmeden önce parsellerse bunun sonucu olarak düzgün dokulu kentler oluşur.” (Kostof, 1991, s: 43).

Tarihi kentlerin çoğunda her iki durumda söz konusudur. Organik dokulu tarihi bölgenin etrafında düzgün dokulu kentleşmeler oluşmuştur. Kent dokusunun organik olması veya olmaması sadece planlamaya bağlı değildir. Tipolojik olarak kent

dokularına bakacak olursak farklı Boşluk-doluluk düzenleri ile karşılaşırız (Şekil 2.8). Genellikle planlı kent denildiğinde akla ilk gelen grid doku bunlardan sadece bir tanesidir. Kent dokularının farklı oluşması ve gelişmesi değişik verilere bağlıdır. R.Krier kent içindeki bölgesel doku farklılıklarının topografya, kültürel değerlere göre farklılaşan yaşam biçimi, yoğunluk ve farklı kullanım amaçlarına yönelik değerlerden kaynaklandığını belirtmektedir (R.Krier, 1988).

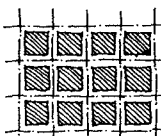
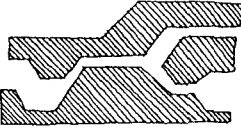
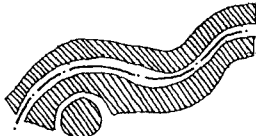
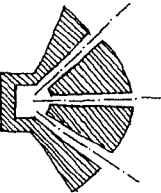
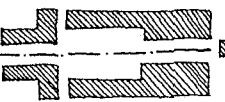
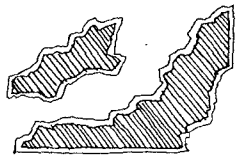

Planlı kentler (ville crée)

Plansız kentler (ville spontanée)

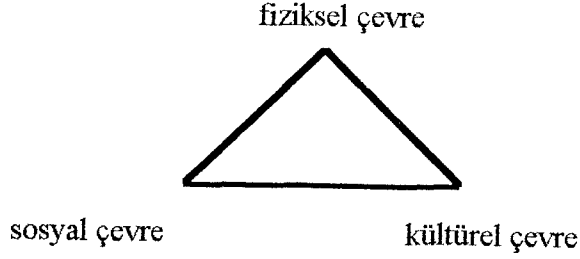
Şekil 2.7 Planlı ve plansız kentler, Kostof 1991

		
Izgara	Açısal	Eğimli doğrusal
		
İşımsal	Aksiyel	Organik

Şekil 2.8 Farklı kent dokuları Trancık1986

2.6 Kent Dokusunu Etkileyen Veriler

Yerleşimlerin farklı formlarda oluşması, tek bir veri grubu ile açıklanamayacak kadar karmaşık bir olgudur. Bununla beraber olası bütün açıklamalar tek bir temaya dayanır: farklı değerlere sahip insanlar ve değişik fiziksel çevreler (Rapaport, 1969, s:46). Kentlerde üç bağıntılı çevre bir araya gelmektedir (Şekil 2.9).

Şekil 2.9 Kent dokusunu oluşturan çevreler

Bu üç çevreye ait verilerin biraraya gelmesi sonucu kent dokusu oluşur. Zaman içinde verilerde oluşan değişiklikler, kent dokusuna yansır ve onunda değişmesine sebep olurlar. Genellikle en hızlı değişim sosyal çevreye ait olan verilerde olur. Kültürel çevreye ait veriler daha uzun zaman sürecinde oluşmaktadır. Fiziksel çevreye ait verilerde ise değişim çok farklı zaman süreçlerinde oluşur. İnsani zaman süreci ve yeryüzünün oluşum ve değişim süreci çok büyük farklılık göstermektedir. İster insan eli ile ister doğal sebeplerle olsun fiziki çevredeki değişimler kentlere çok büyük boyutlarda yansır. Örnek olarak antik Efes kentinin denizden uzaklaşması ve liman özelliğini yitirmesinin bu kentin yok olmasındaki rolü gösterilebilir. Ancak tasarlama süreçlerinin yeryüzünün değişim sürecinden çok daha kısa olduğu gözönüne alındığında bu veriler genel olarak sabit kabul edilebilirler.

2.6.1 Fiziksel Çevreye Ait Veriler

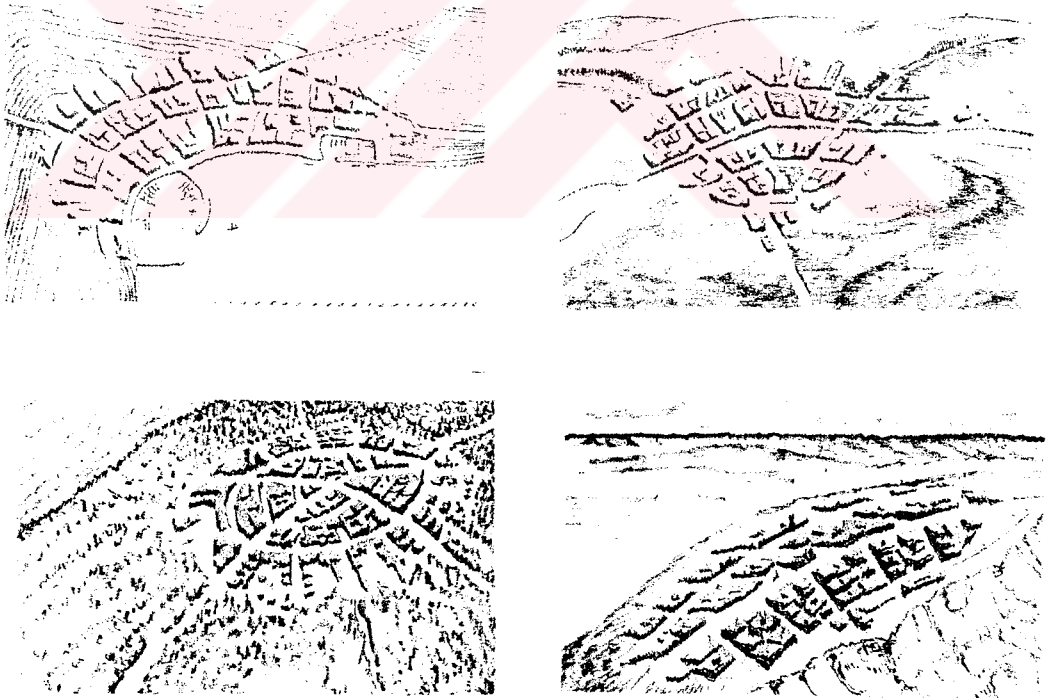
Fiziksel çevrenin kent dokusuna etkileri iki farklı veri grubu uzantısında olmaktadır: Topografik veriler ve iklimsel veriler.

Bir arazinin coğrafi konumu yerleşmelerin oluşumunda en öncelikli tercih sebebidir. Kentlerde aranan özellikler korunma, verim, ulaşım gibi arazi dokusuna doğrudan

bağlantılı özelliklerdir. Deniz kenarında doğal bir liman olma, nehirlerin kesişiminde veya yanında olma, dağlarla çevrili korunaklı bir arazi olma gibi özelliklere sahip arazılar tarih boyunca daima büyük kentlerin kuruldukları yerler olmuşlardır (Şekil 2.10). Hellenistik dönemde Halikarnasos, Truva; sonraki dönemlerde de Napoli, Şili en belirgin örneklerdendirler (Kostof, 1991, s: 55).

İstanbul bu konudaki en güzel örneklerden biridir. Coğrafi konumu bölgenin yüzyıllar boyu önemli bir merkez olmasını sağlamıştır. Bölgenin savunmaya elverişli olması, ulaşımının kolaylığı ve ticaret yolunun üzerinde önemli bir doğal liman olması İstanbul'un daima büyük devletlerin en önemli kenti olmasını sağlamıştır.

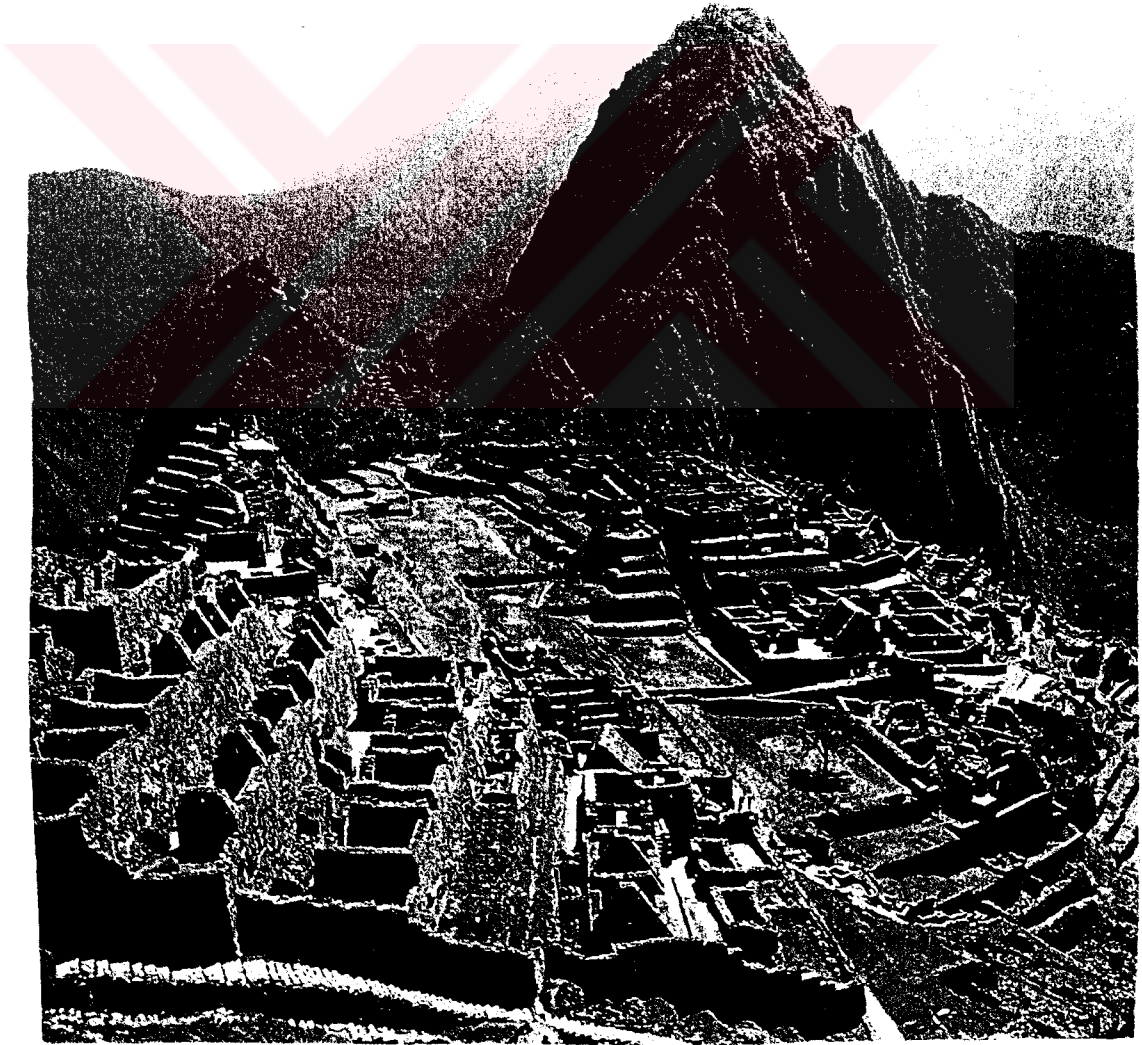
Topografyanın; bir yerleşme kurulduktan sonra, o yerleşmenin kentsel dokusunun oluşumuna da çok büyük bir etkisi vardır. Her ne kadar zaman zaman arazi örtüsüne ters düşecek kent planları uygulanmışsa bile genel olarak kent dokusu arazi örtüsünün uzantısında oluşur.

Şekil 2.10 Kostof 1991 Farklı arazi örtüsü ve kent dokuları

Eğer arazi eğimli ise, mimari biçim eğim boyunca doğrusal bir şekil alacaktır. Ana yollar bu omurgaya paralel olarak yukarıdan aşağıya doğru devam edecektir (Kostof, 1991, s:55). Farklı arazi örtüleri farklı kent dokularının oluşmasının baş sebeplerinden biridir (Şekil 2.11).

İklim, kent dokusuna yansıyan bir diğer fiziki çevre verisidir. İklimsel veriler; ısı, nem, rüzgar, yağmur ve ışık ve yansıma olarak karşımıza çıkarlar. Yoğunlukla yerleşimler iklimsel veriler doğrultusunda biçimlenirler. İklimsel farklılıklar renk, malzeme, form, çatı biçimi vs... gibi binaların pek çok özelliğine yansır. Bu veriler bina biçimlenişlerindeki farklılıklar doğrultusunda, kent dokusunun görsel etkisine yansır.

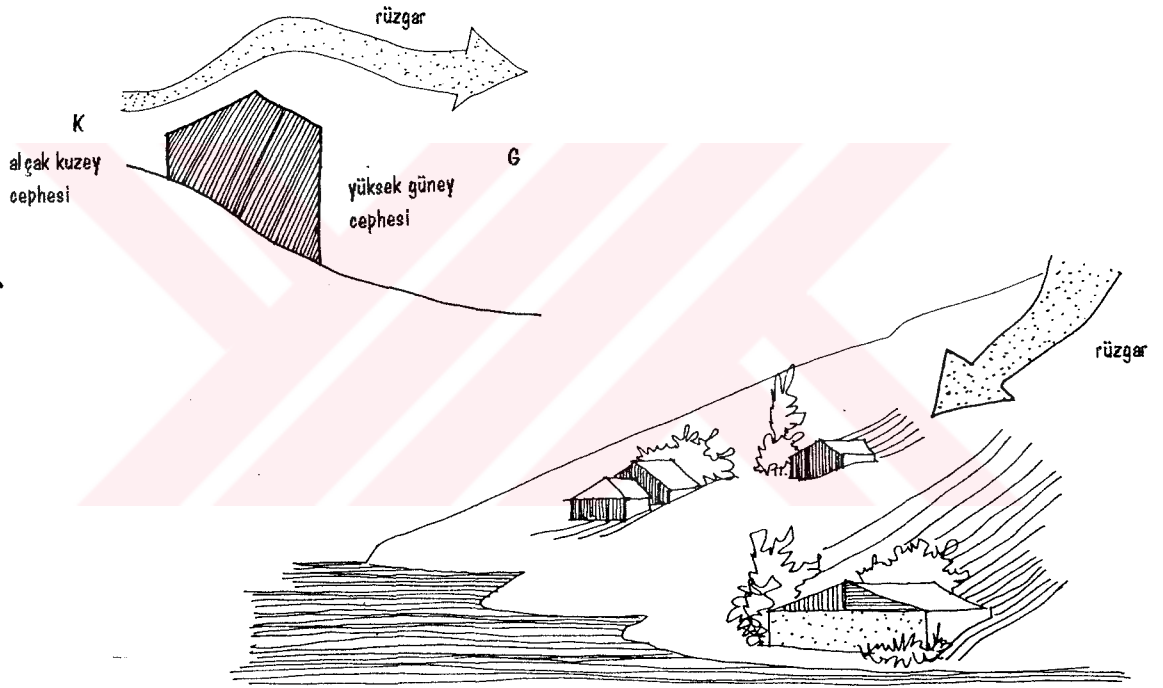

Şekil 2.11 Kostof 1991 Topografyanın kent dokusundaki belirleyici rolü.

Hava koşullarının çok sert veya aşırı sıcak olduğu durumlarda korunma önemli bir ihtiyaç olarak karşımıza çıkar. Aşırı sıcakta gölge ihtiyacı sokakların dar ve evlerin üst katlarının sokağa taşarak daha fazla gölge oluşturdukları kent mekanları oluştururlar (Şekil 2.12).

2.6.2 İnsana Ait Veriler

İnsana ait veriler kent dokusuna, insanların yaşamları ve yaşam tarzları olarak farklı boyutlarda yansır. Yaşam kentlere sosyo-ekonomik ve sosyo-politik boyutta yansırken, yaşam tarzı kültürel boyutta etki eder.

Şekil 2.12 İklimsel verilerin kent dokusuna yansması Rapaport 1969

2.6.2.1 Kültürel Veriler

Bir kentte yaşayan insanların neye inandıkları, ne yedikleri, ne sevdikleri ve ne şekilde biraraya geldikleri çok önemlidir. Bunları bilmeden bir bölgede, bir kentte fiziki bir planlama yapmaya geçemezsiniz (Çizgen, 1994, s:10).

Kültürel veriler kent dokularının oluşumundaki en önemli verilerdir. Fiziki çevreye ait veriler ve sosyo-ekonomik veriler her zaman kent formlarını açıklamaya yetmemektedir. Kostof bu konuya örnek olarak, “pek çok Mezopotamya kentinin düz araziler üzerine kurulu olmalarına karşılık organik dokulu olduklarını ve bunun nedenin ilk yerleşenlerin ana yurtlarının dağlık bir bölge olan Hazar denizi kıyıları olmasını” vermektedir (Kostof, 1991, s: 55).

Kültürel verileri açıklayabilmek için öncelikle *kültür*’ün tanımını yapmak gerekmektedir. Kültür kavramı çok ve çeşitli anlamlar yüklenmektedir. Kültür kavramının farklı tanımlarından bazıları aşağıdadır.

- Kültür, yaşam çevremizin insan yapısı olan kesimidir.
- Kültür, belli bir düşünceler sistemi yada bütünüdür.
- Kültür, varlığımızın yapısını belirleyen, sosyal bir süreçle öğrendiğimiz, uygulama ve inançların, maddi ve manevi öğelerin birliğidir.
- Kültür, bir toplumun üyesi olarak, insanoğlunun öğrendiği bilgi, sanat, gelenek-görenek ve benzeri yetenek, beceri ve alışkanlıkları içine alan karmaşık bir bütündür.

Kültür yukarıdaki tanımların hepsidir, ancak tek tek hiçbirisi değildir (Güvenç, 1991, s:102).

Kültürel veriler geçmişten gelen ve tüm yaşanmışlıkları kapsayan yaşam tarzını oluştururlar. Bu yaşam tarzı kent dokularına doğrudan yansımaktadır. Bununla beraber kültür değişkendir ve değişimler sürekli olarak kent dokusunun da değişmesine taban oluştururlar.

Kültür değişir. Değişme uyum yoluyla gerçekleşir. Gerçi doğal koşullar kültürel özellikleri belirleyecek kadar etkili ya da güçlü değildir ama kültürler, zaman boyutu içinde, doğal çevreye uyum gösterirler. Kültürler, yayılma, ödünç alma, öykünme vb. gibi yollarla komşularına da benzerler; ayrıca, kültürel sistemi oluşturan bireylerin biyolojik ve psikolojik istek ve ihtiyaçlarını karşılayacak biçimde uyum gösterirler. Koşullar değiştikçe, geleneksel çözüm yollarının sağladığı doyum düzeyi de azalır ve değişir. Yeni ihtiyaçlar ortaya çıkar ve bunlar bilinç düzeyine yükselir. Bu ihtiyaçları

karşılacak, sorunları çözecek deneme ve düzeltmeler yapılır, yeni kurum ve kuruluşlara gidilir. Uyum mutlaka evrimi gerektirmez (Güvenç, 1991, s:103).

A.Rapaport ev formu ve kültür üzerine yaptığı çalışmada yaşam tarzını oluşturan önemli görüş farklılıklarını beş kategoride ele alıyor (Rapaport, 1969, s: 61-69):

1. Bazı ana ihtiyaçlar: Yemek yemeden oturma biçimine kadar ana ihtiyaçlardaki farklılıklar.
2. Aile: Aile içi hiyerarşinin farklılıkları.
3. Kadının pozisyonu: Kadının toplum içindeki yerin üzerine farklılıklar.
4. Mahremiyet ihtiyacı: Toplumsal mahremiyet kabulleri farklılıkları.
5. Sosyal ilişki: Toplum içi insanların ilişki kurmalarındaki farklılıklar.

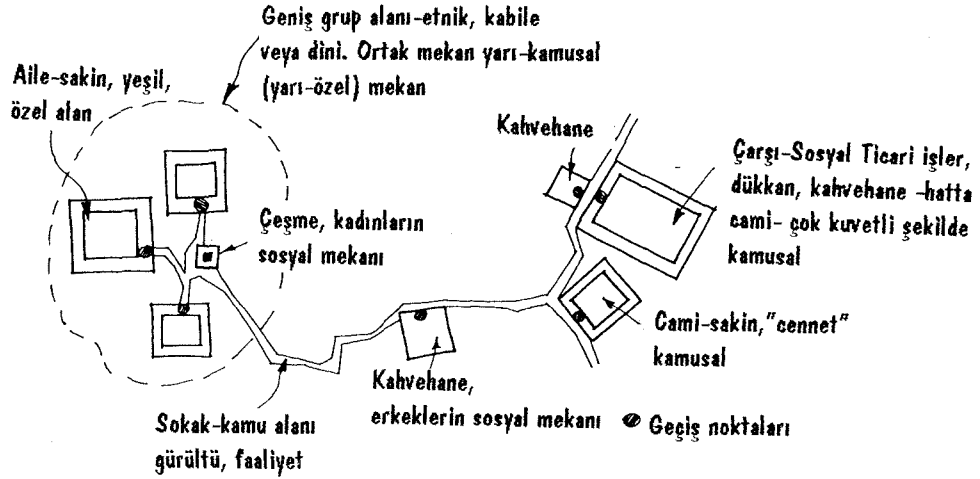
Evlerin formlarını etkileyen bu görüşler daha büyük ölçekte kent dokusunu da etkilemektedirler. Toplum içindeki aile kavramı, kadının pozisyonu, mahremiyet sınırları evlerin içe veya dışa dönük olmalarını, bunun uzantısında da kent dokusunun kapalı veya açık olmasını etkilemektedir (Şekil 2.13).

Sosyal ilişki kurmalardaki farklılık kent dokusunu büyük ölçüde etkilemektedir. A.Rapaport yaptığı çalışmalar sonrasında farklı toplumların biraraya geldikleri yerlerin farklı olduğunu; örneğin insanların Türkiye ve Malezya’da kahvede, İtalya’da piazzalar ve café’lerde bir araya geldiğini, Fransa’da ise benzer amaçla bistro ve café’lerin kullanıldığını ifade etmekte (Rapaport, 1969, s:69). İnsanların farklı ortamlarda biraraya gelmeleri kent dokusundaki mekanların önemini artırmakta veya tam tersi olarak azaltmaktadır.

Steward’ın (1948) yerleşme kuramına göre, her yerleşme biriminin kendine özgü kültürel özellikleri vardır. Aynı yöntemle çözümlenecek olursa, büyük kent yerleşmelerinin farklı semt ve mahallelerinde bile farklı kültürel özellikler bulunur (Güvenç, 1991, s:111). Bu yaklaşım kent dokusundaki farklı oluşumları açıklayıcıdır. Değişen ve çoğalan kent nüfusu, kültürün toplumsal bağlamda incelenmesini zorunlu kılmaktadır.

Göç sosyo-ekonomik olduğu kadar kültürel bağlamda da kentlere yansımaktadır. R.Park göçün sadece fiziksel çevreye olan büyük etkileri ile sosyal bir olgu olarak değil

aynı zamanda kentlerin geleneksel organizasyonlarına yansıyan kimlik değişimi olarak ta incelenmesinin gerektiğini belirtmektedir (R.Park/Sennet, 1969, s: 136).

Şekil 2.13 Rapaport 1969 İslami kentlerde Ev-yerleşim diagramı (İsfahan)

Göç beraberinde yeni kültürler getirmekte ve bunun sonucu olarak kentlerdeki mevcut kültürler etkilenmekte ve değişim göstermektedir. Bu değişim farklı zaman evrelerinde olmakta ve sonucunda her kültürden bir parça içeren yeni bir kültür ortaya çıkmaktadır. Bunun sonucu olarak mevcut kent dokusu yeni kültürel veriler doğrultusunda paralel bir değişim göstermeye başlar. İstanbul gibi sürekli ve farklı yörelerden göç alan kentlerde bu büyük bir sorun yaratmaktadır. Sürekli bir değişim sürecinin olması kent dokusunun sürekli olarak etkilenmesi anlamına gelmektedir. Kentte kültürel bir organizasyon sağlanamamakta ve kent sanki farklı pek çok küçük kentçikten oluşmaktaymışcasına bir görüntü ortaya çıkmaktadır.

Bir kentin yapılanmasında tüm nesneler birbirine bağlıdır. Hiçbiri birbirinden ayrı varlık olamaz. Bir kentin doğal yapısıyla birlikte değişen insan alt yapısı toplumsal uygulamalara ihtiyaç gösterir. Bir toplulukta varolan çeşitli gruplarla nasıl ilişki kurulacağı düşünülmesi gereken bir konudur (Çizgen, 1994, s:13).

2.6.2.2 Sosyo-ekonomik ve Sosyo-politik Veriler

Sosyo-ekonomik ve sosyo-politik veriler kent dokusunun biçimlenmesinden ziyade kent dokusundaki gelişimleri ve yoğunlukları etkilerler. Belli fonksiyonlar bir bölgenin

gelişimini çok farklı yönlerde etkiler. İmalat ağırlıklı bir bölge eğer artık imalat yapılmıyor veya yapılamıyorsa değişmek veya yok olmak durumundadır. Aynı şekilde yoğun ticaret veya turizm bölgeleri ise gelişime açık ve yoğun olmak durumundadırlar. Nüfus artışı ikametgah ağırlıklı bölgelerin genişlemesine ve beraberinde, çevredeki bölgelerin farklı fonksiyonlar kazanmasına sebebiyet vermektedir. Ticaret veya imalat gibi fonksiyonların olduğu bölgelerdeki genileme sonucunda da bölgedeki ikametgah bölgeleri zamanla eriyip yok olmakta veya yer değiştirmektedirler. Bölgelerin yüklendikleri fonksiyonlar ve ekonomik dağılım kent dokusundaki gelişim ve değişimlerin belirleyicisidirler.

Bu fonksiyonların ve ekonomik dağılımın saptanmasındaki politik kararlar kent dokusunu doğrudan etkilemektedir. Örneğin, bölgesel göç ve beraberindeki pek çok yansıma politik kararların uzantısında oluşmaktadır. Eğer bu kararların devamında kent dokusunda oluşacak değişim göz önüne alınmazsa, kent dokusu belirsiz bir yöne doğru değişim gösterecektir. Bu sorunun İstanbul'daki yansımaları çok belirgin bir örnek oluşturmaktadır.

BÖLÜM 3.KENT MEKANLARI

3.1 Kent Mekanı

Kentlerin yaşanan birer mekan olmasını sağlayan en önemli unsur, birbirleriyle ilişkili elemanlardan oluşan bir iletişim ağının mevcudiyetidir. Bu ağ, insanların varlıklarının devamlılığı açısından en önemli ihtiyaçları olan yönelme ve tanımlamayı sağlar. Her kültür için farklı oluşan bu ağ sistemi, mekansal strüktürlerden oluşur. Bu mekansal strüktürler kent mekanlarıdır.

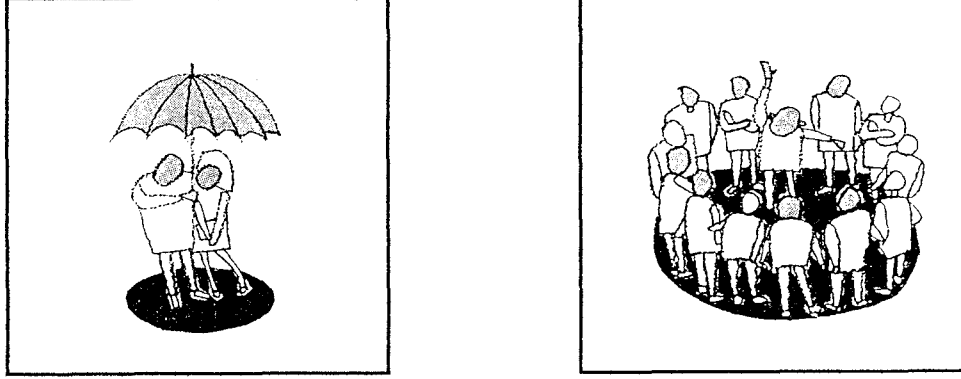
Kent mekanının tanımını kolaylaştırmak için öncelikle mekanın tanımını yapmak gerekmektedir.

Aristo'nun mekanı, bir çeşit ardışık, gökyüzü ile sınırlı en küçükten en büyüğe kadar bütün şeyleri içeren zarflar olarak tanımlandığını belirten Meiss, buna dayanarak “mekan içsel olarak tamamen dolu, dışsal olarakta sınırlı ihtiyaçsal bir oyuktur” diyor. Ve boşluk diye bir şeyin olmadığını, herşeyin bir konumu, vaziyeti ve yeri olduğunu ekliyor (Meiss, 1992, s:101).

N. Schulz, mekan sözcüğünün çok anlam içerebileceğini belirtip, tarihten günümüze sözcüğün tanımlarına bakarak günümüzde matematiksel (üç boyutlu geometri) ve algısal mekan anlamlarının kullanımı olduğunu belirtiyor (Schulz, 1980, s:11). Existence, space and architecture adlı kitabında da mekanı varoluşsal ve mimari mekan başlıkları altında inceleyerek mimari mekanı varoluşsal mekanın somutlaşması olarak tanımlayabiliriz diyor (Schulz, 1971, s:12).

Mekan genel olarak bir eşya ve onu algılayan insan arasındaki ilişkiden oluşur diyen Ashihara, günlük hayatta mekanın çoğunlukla kasıtsız olarak yaratıldığını ve yağmur altında açılan bir şemsiyenin bile geçici bir mekan oluşturduğunu ifade ediyor (Şekil 3.1).

Mimari iç mekanların üç düzleminden (duvar, zemin, tavan), dış mekanın ise iki düzleminden (duvar, zemin) oluşmasının sonucunda kentsel mekanları “çatısız mimari” olarak değerlendiriyor (Ashihara, 1970, s:11-12).

Şekil 3.1 Mekan oluşumu, Ashihara 1970

Rob Krier, estetik kriterinin konu dışı bırakılması halinde, kentlerdeki binalar arası bütün boşlukların kentsel mekan olduğunu belirtiyor. Bu mekanın başarılı bir kentsel mekan olup olmamasını da estetik kalitesine ve geometri formlarının okunabilirliğine bağlıyor (R.Krier, 1984, s:15).

Mimariye has mekansal deney, insan eseri “boşluk”ları sınırladığı her yerde, yani kapalı mekanlarda, kentte, sokaklarda, meydanlarda, caddelerde ve parklarda, stadlarda ve bahçelerde sürer. Eğer, bir binanın içinde mekan altı düzlem ile sınırlanmışsa (döşeme, çatı ve dört duvar) bu beş düzlem arasında kalan, bir iç avlu veya meydan gibi bir boşluğun da “kapalı” mekan olmadığı anlamına gelmez (Zevi, 1993, s:29).

Yukarıdaki tanımlardan mekanın dolayısı ile kentsel mekanın üç düzlemli ve çok boyutlu bir kavram olduğunu, Ashihara’nın üçüncü düzlem olarak gökyüzünü kullandığı ve Aristo’nun ardışık zarflar benzetmesinde olduğu gibi gerçekte mekanın bir şeye göre dışsal olmakla beraber diğer bir şeye göre içsel olabileceğini söylemek mümkündür. Boyutsal çokluklar mekanın algılanması ve içindeki hareket (dinamizm) ile bağlantılıdır. Hareket anında eklenen her çevresel tanışma mekana farklı boyutlar kazandırmaktadır. Bu özelliklerin dışında mekanların sosyal ve anlamsal içerikleri de mevcuttur ki bu içerik mekanlara insanlar tarafından yüklenirler. Sosyal

organizasyonların oluştuğu mekanlar Heidegger'in belirttiği gibi varlıklarını formdan değil *yer* 'den alırlar.

Farklı araştırmacılar tarafından mekanın farklı sınıflandırmaları öne sürölmüştür, ancak öncelikle kavramın karmaşıklığı açıklığa kavuşturulmalıdır. Farklı gruplar, değişik sınıflandırmalara uyabilecek kendine has veya költürel karakterlerine özgü oluşumu olan algınabilir çevreler yaratmaktadırlar. Mekan fiziki çevrenin çok önemli bir görünüşü de olsa basit veya birimsel bir kavram değildir. Çevre organizasyonlarında mekanın yanısıra zaman, anlam ve iletişim organizasyonları da söz konusudur (Rapaport, 1977, s:14-15).

Bu açıdan ele alındığında kentsel mekan organizasyonlarında iyi bir sonuca ulaşmak ancak diğer organizasyonlar ile ilişkilenme doğru sağlandığında mümkündür.

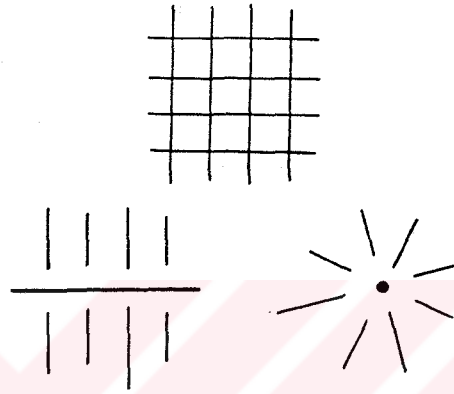
3.2 Kent Mekanının Özellikleri

İnsanların; dünya, toplum ve kendileri ile barışık olabilmeleri için kendilerini, kimlikleri ile mekana yerleştirmeye ihtiyaçları vardır (Meiss, 1984, s:161). Mekanı tanımlamaya ihtiyaçları vardır. Tanımlamanın yeterli olmadığı durumlarda kaos ortaya çıkmakta ve bunun sonucunda toplumsal değerlerde kayıplar ve bozukluklar söz konusu olmaktadır. Kent mekanlarının sahip olması gereken en belirgin özellik *tanımlanabilirliktir*.

Mekanın tanımlanması genel olarak görsel algılama bazında gerçekteşmektedir. N.Schulz mekanın tanımlanmasının, Gestalt psikolojisindeki yakınlık ve devamlılık ilkesine dayandığını belirtmektedir (Schulz, 1971, s:39). Gestalt psikolojisinin ilkelerini Piaget'nin çalışmaları ile ilişkilendirerek Mekansal organizasyonun üç şema ile sağlandığını söylemektedir (Schulz, 1971, s:18) (şekil 3.2).

1. Merkez / yer (yakınlık)
2. Yön / izlenen yol (devamlılık)
3. Alan / bölge (kapalılık)

Hoogstad'a göre, mekanın insana yabancı, düşman olmadığı hissi, kontrol edilebilir olduğu hissi insanda güven duygusu yaratır (Hoogstad, 1990). Kapalılık hissi ile mekan sınırlanmakta, yakınlık hissi ile de çevre ile ilişkilenebilmektedir. Devamlılık ise mekanda bir bütünlük kazandırmaktadır. Böylece insan içinde bulunduğu mekanı tanımlayabilmekte ve kendini bu mekanda yerleştirebilmektedir. Kendini güvende hissetmektedir. Güven insan psikolojisinin en önemli ihtiyaçlarından biridir. İnsanların bulundukları yeri tanımlayabilmeleri ve yönlenebilmeleri, kaybolma hissine kapılmamaları kendilerini güvende hissedebilmeleri açısından çok önemlidir.

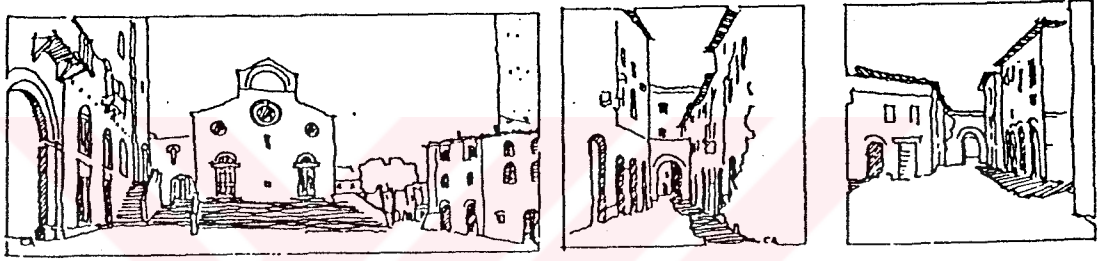
Şekil 3.2 Mekansal özellikler, Schulz 1971

Mekanların tanımlanabilmesi ve insanların bu mekanlarla ilişkilenebilmelerinde önemli bir faktörde ölçektir. Tanımlama tek başına çevrenin tanımlanması olarak gerçekleşmez, insanın öncelikle kendisini tanımlaması ardından çevreyi tanımlaması ve böylelikle içinde bulunduğu çevre ile ilişkilenebilmesi gerekmektedir. Mekanların ölçekleri bu ilişkilene sırasında büyük rol oynarlar. İnsani ölçekteki mekanlarda ilişkilene daha kolaydır. Ters durumlarında ise insan mekanla ilişkilenebilmekte ve kendini mekana ait hissetmemektedir. Bu konudaki en güzel örnek, Hitler devri Almanya'sının insanları ezen, askerin ve rejimin gücünü kanıtlayan devasa meydanlar ve bu meydanlardaki elemanlardır. Benzer yaklaşımları S.S.C.B.'deki rejimde de görmek mümkündür.

Zevi mekanın bizi etkilediğini ve aklımızı egemenliğine aldığını ve bunu harekete başvurarak yaptığını söylemekte. İşte bu bizim fiziki bilincimize giren değeridir. İçgüdüsel olarak içinde bulunduğumuz mekanlara uyarız, onlarla tasarlarız, onları hareketlerimizle mükemmel bir şekilde doldururuz. En basit örneği alalım: bir nef içine girdiğimiz ve kendimizi bir sütunlar perspektifi önünde bulduğumuz zaman, içgüdüsel

olarak öne doğru gitmeye başlarız, çünkü bu mekanın niteliği böyle gerektirmektedir, hareketsiz kalsak da, gözümüz perspektifin yönüyle çekilmektedir ve hayalimizden bu yolu izleriz. Mekan bize bir hareket önermiştir (Zevi, 1990, s:83) (Şekil 3.3).

Yönelme kelimesinin ingilizce karşılığı olan “orientation”, orient yani doğu sözcüğünden dolayısı ile güneşin doğuşundan gelmektedir. Doğu, ışığın başlangıç noktası olarak bir hayat kaynağıdır, aynı zaman da zaman ve mekan kavramları için sabit bir referanstır. Her mekanda bir yönelme vardır. Kent mekanlarını ele alırsak sokaklar bize doğrusal bir yönlenme verirler, meydanlarda ise çoğu zaman merkeze doğru bir çekim vardır.

Şekil 3.3 Mekanların harekete bağlı farklı algılanışları, Aydınlı 1992

3.3 Kent Mekanının Yer Niteliği Kazanması

Bir alanın belli özellikler taşıması sonucu o alan mekan özelliği kazanır. Ancak bir alanın veya mekanın *yer* niteliği kazanması daha farklı boyutlar gerektirir. Mekanların zaman sürecinde edindikleri ve insanların onlara yükledikleri anlamlar sonucunda bir mekan *yer* niteliği kazanabilir.

Mekan; sınırlandırılmış ve bir amaca yönelik, fiziksel olarak birçok bağlantısı olan boşluktur ve kendisine kültürel ve bölgesel içerik taşıyan bir bütünsel anlam yüklendiğinde *yer* haline gelir. Mekanlar, fiziksel özelliklere dayandırılarak değişik kategorilere ayrılabilirlerse de her *yer* çevresel özellikleri ve etkisiyle tektir. Yer karakteri, hem malzeme, biçim, doku ve renk gibi somut özellikleri, hem de zamanla insan tarafından oluşturulmuş belli bir patina gibi tarifi zor kültürel bileşimleri içine alır (Trancik, 1986, s:113).

Yaşam ve yer birbirine aittirler ve kentlerin amacı buluşma olarak adlandırdığımız ilham kaynaklarıdır. Kent, buluşmaların olduğu yerdir. Kentte herşey birbirini yansıtır; bu yansımalar, çevresinde varoluşumu oluşturduğumuz imajları yaratırlar. Buluşma ve seçim kentlerin varoluşçu boyutudurlar ve onların sonucunda bir dünya kazanırız (Schulz, 1985, s:51).

Mekan, zaman ve hareket bir kentin sınırlarını çizer. Değişen canlı ve cansız tüm varlıklara, eşyaya bir anlam getirir. Yani kent anlamsız bir yığın değildir. Zaman boyutu üstünde tutunmuş bir organizmadır. Devinimdir. Hareket edebilen veya edemeyen her şeyin ortak devinimidir kent imgesi (Çizgen, 1994, s:19).

Kentler sadece mekan organizasyonları değildirler. A.Rapaport fiziksel çevre tasarlanmasında dört farklı organizasyondan söz etmektedir (Rapaport, 1977, s: 15):

1. MEKAN
2. ZAMAN
3. İLETİŞİM
4. ANLAM

Bütün çevreler, bu dört elemanın karmaşık ilişkilerinden oluşmaktadır. İnsanlar bir mekanda yaşadıkları gibi zaman içinde de yaşamaktadırlar. Geçmişin ve kültürün yansımaları mekanın *yer* niteliği kazanmasında önemli etkenlerdir. İnsanlar arası iletişimin organizasyonu; kimin, kim ile, nerede ve nasıl, bir şeyler yapması fiziksel çevrenin etkisinde bir organizasyondur. Anlam ise daha ziyade malzeme, peyzaj, varlık, renk, form, ölçü, işaret ve insanlar tarafından ortaya çıkmaktadır (Şekil 3.4) (Rapaport, 1982, s: 181).

N.Schulz mekanın *yer* niteliği kazanmasını (yerin ruhu) “genius loci” terimi ile açıklamaktadır. Genius loci, bir Roma fikridir. Eski Roma inancına göre her bireyin bir genius’u (ruh), kendi koruyucu ruhu vardır. Bu ruh, doğumdan ölüme kadar insanlara ve *yer*’lere hayat vermekte ve karakterlerini oluşturmaktadır (Schulz, 1980, s:18).

Kentlerin bir ruh taşıdığı görüşü Schulz’dan daha öncede ifade edilmiştir. Sennet’in kent tanımı bu konuya en güzel örneklerdendir: “Nasıl her bireysel evin doğal ruhu

varsa, her kentin de kendi vasisi olan bir tanrısı veya azizi vardır. Ancak gerçek mucize bir kentin ruhunun doğuşudur. Yepyeni bir yoğun ruh, aniden manevi kültürden tomurcuklanır. Ortaya çıktığı andan itibaren de görünebilir bir vücut oluşturur. Bir kenti kasabadan ayırmanın büyüklük değil, bir ruhun varlığı olduğunu söylemeye gerek bile yoktur.” (Spengler/Sennet, 1969, s:66).

Şekil 3.4 Kent mekanlarında insanların katkısı, Rapaport 1982

Kentler de düşüncenin ya da rastlantının eseri olduklarını sanırlar hep, ama ne biri, ne öteki ayakta tutmaya yeter onların surlarını. Bir kentte hayran kaldığın şey onun yedi ya da yetmiş harikası değil, senin ona sorduğun bir soruya verdiği yanıttır (Calvino, 1990, s:52).

3.4 Kentsel Mekanların Kent Yaşantısındaki Yeri ve Önemi

Mekana hayat veren en önemli elemanlar, onu kullanan insanlardır (Trancık, 1986, s:63).

Sıradan bir gün sıradan bir sokak. Yayalar kaldırımından geçiyor, çocuklar kapı önünde oynuyor, insanlar basamaklarda ve kapı önlerinde oturuyor, postacı her zaman ki dağıtımını yapıyor, geçenlerden ikisi selamlaşıyor, iki tamirci bir arabayı onarıyor, bir grup toplanmış konuşmakta. Bütün bu karışık dış mekan aktiviteleri belli sayıda koşuldan etkilenmektedir. Fiziksel çevre bu koşullardan, değişik derecelerde ve farklı yönlerde etkileyen faktörlerden sadece bir tanesidir (Gehl, 1977, s:11).

Gerçek hayatta birbirlerinde ayrı olarak düşünemeyeceğimiz aktivite grupları birarada *yaşamı* oluştururlar. Günlük hayatın yaşanması ile ortaya çıkan aktiviteler çoğu zaman tek başlarına karşımıza çıkmazlar. Aralarında net bir çizgi çizmek mümkün değildir. Ancak kent formunun, dokusunun yaşama yansımaları, bu aktivite grupları bazında oluşmaktadır. Fiziki çevre kalitesi; bu aktivitelerin yaşandıklarında, diğer aktiviteleri de içerip içermemesini etkilemektedir. Fiziki çevre kalitesine bağlı olarak zorunlu aktiviteler aynı zamanda sosyal aktiviteleri de içerebilecek iken kalitenin düzeyine bağlı olarak sadece zorunlu aktiviteler bazında kalabilmektedir. Örneğin, insanlar hava şartlarının müsait olduğu durumlarda işlerine yürüyerek gidebilecek iken yeterli kalitede kentsel dış mekânın olmadığı durumlarda bir vesait ile gitmeyi tercih ederler.

Her ne kadar yaşamı oluşturan aktiviteler tek başlarına yaşanmazlarsa da Gehl bu aktiviteleri üç başlı altında topluyor (Gehl, 1977, s:12):

1. Zorunlu (ihtiyaçsal) aktiviteler- Günlük yaşam da en çok karşımıza çıkan okula-işe gitme, alışveriş yapma, otobüs veya birini beklemek, postayı dağıtmak gibi zorunlu aktiviteler.
2. Tercihe bağlı aktiviteler- Zaman ve isteğin yanısıra gerçekleşmesi için uygun mekân gerektiren yürüyüşe çıkma, hava alma, güneş banyosu yapma gibi aktiviteler.

3. Sosyal aktiviteler- Diğer insanların varlığını gerektiren çocukların oyun oynaması, kutlamalar, konuşmalar gibi çok basit olarak birbirini duyma ve görme bazındaki aktiviteler.

Genellikle sosyal aktiviteler diğer aktiviteler yaşanırken onların beraberinde yaşanır. Alışverişe gidildiğinde sokakta karşılaşılan diğer insanlarla sohbet etmek, konuşmak, selamlaşmak gibi. Dolayısı ile aktiviteleri zorunlu ve tercihe bağlı olarak ayırmak ve sosyal yönlerine değinmek daha doğrudur. Ancak sosyal aktiviteler mekan kalitesine doğrudan bağımlıdır. Örneğin, alışverişe giden veya dönen insanların yeterli kaldırım olmayan bir sokakta sohbet etmesi mümkün değildir.

Bu aktivitelerden tercihe bağlı olanlar dış mekan özelliklerinin en uygun olduğu durumda ve hava şartlarına bağlıdır. Dış mekan kalitesinin düşük olduğu zamanlar da sadece zorunlu aktiviteler yaşanmaktadır. Kent mekanlarındaki düşük kalitenin sonucunda asgari düzeyde aktivite yaşanmakta ve insanlar evlerine koşmaktadırlar. Çevre karakterine bağlı olarak dış mekan aktivitelerinde ki yoğunluk aşağıdaki şemada ifade edilmektedir (Şekil 3.5) (Gehl, 1977, s: 12-14).

	DÜŞÜK	YÜKSEK
1		
2		
3		

Şekil 3.5 Kent mekanlarındaki aktivitelerin yoğunlukları, Gehl 1987

İnsanların birbirleriyle ilişki içinde olma ihtiyaçlarının en düşük seviyesi başkalarını görmek ve duymaktır. İnsanlar ve insan aktiviteleri; ilgi çekici en önemli odaklardır, başkalarını sadece görmek, duymak veya yakın olmak kentsel mekanlarda sunulan

diğer olanaklardan daha çekicidir. Diğer yandan insanların bir araya gelmeleri ile sosyal açıdan toplumsal kesimler birbirleri ile ilişkilendirir ve toplumsal integrasyon sağlanır.

Pek çok kentte insanlar sadece araçları ve binaları görmektedir. Çünkü yayalar için yeterli miktarda mekan mevcut değildir. Aynı şekilde binaların arasındaki mekanlar aktivitelere meydan vermeyecek kadar kısıtlı ve dardır. Çok geniş kent meydanlarında ise mekan çok geniş ve insani ölçekte değildir ki bu şartlar altında dış mekanda kazanılacak herhangi bir deneyim söz konusu değildir (Gehl, 1977, s:14-18).

3.5. Kent Mekanları Türleri

Kent mekanlarının üzerinde durulduğu zaman doluluk ve boşlukların oluşturdukları farklı mekanların incelenmesi gerekmektedir. Kent mekanlarını binalar arası boşluklar olarak ele aldığımızda sokaklar, meydanlar, parklar, bahçeler konuya dahil olmaktadır. Trancık bu mekanları, sert mekan (hard space) ve yumuşak mekan (soft space) olmak üzere iki grupta toplamaktadır (Trancık, 1986, s:295). Sert mekan kavramını, çoğunlukla sosyal aktivitelerin yaşandığı ve mimari duvarlarla sınırlı yerler olarak kullanırken, yumuşak mekan kavramını ise doğal çevre olarak kullanmaktadır. Buna dayanarak öncelikle kentlerdeki boşlukları iki gruba ayırabiliriz:

- Doğanın kentlere taşınması sonucu oluşan boşluklar: parklar, bahçeler vd...
- Binalar arası oluşan boşluklar: sokaklar, meydanlar vd....

Günlük hayatın geçtiği kentsel dış mekanların dağılımı ve organizasyonları toplumsal verilere göre farklılık gösterirler. A.Rapaport'a göre; her kent, kendi aralarında farklı derecelenme ve bölümlenmeler ile değişken özel ve sosyal alt sistemlerin bir uzantısı olarak ele alınabilir. Bu değer sistemini, yaşam tarzını ve kültürünü yansıtır (Rapaport, 1977, s:295).

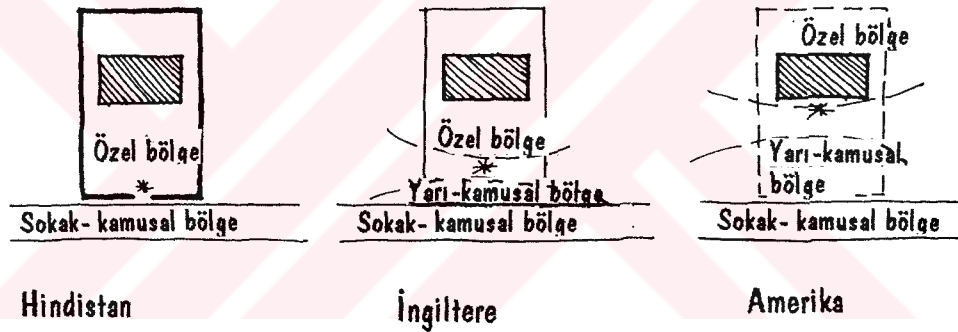
Kentlerdeki dış mekanların kamusal (halka ait), özel (şahıslara ait) ve yarı-özel veya yarı-sosyal olarak bir ayrımı vardır (Şekil 3.6). Ara kesitteki yarı-kamusal veya yarı-özel mekanlar bir anlamda tampon mekanlardır. Sosyal ve özel mekanlar arası geçişi sağlarlar. Bu geçiş toplumsal verilere göre farklılıklar gösterir. Kimi toplumda özel ve özel olmayan arasında net bir sınır varken, bazılarında da bu sınır daha yumuşak bir

geçiş ile ifade edilmektedir (Şekil 3.7). Kent mekanlarının organizasyonunda, ara kesitteki mekanların konumları ve boyutları oldukça önem kazanmaktadır.

Şekil 3.6 Kent mekanlarının gruplandırılması

Bazı kentlerde bütün strüktür, geleneksel ve İslami kent örneklerinde olduğu gibi, özel ve kamusal bölümlenmeye oturtulmuştur. Bazen de kent merkezi gibi kamuya ait açık mekanlar bile çeşitli fonksiyonel sebeplerden ötürü, bazı gruplara kapalıdır. Bazı kent mekanlarının özel veya kamusal olarak kabul edilmesi, insanların o mekanı nasıl kavradıklarına bağlıdır (Rapaport, 1977, s:297).

Şekil 3.7 Ortak kullanım alanlarında topluma bağlı farklılıklar, Rapaport 1969

3.6 Kamusal Mekanlar

Araştırmacılar kentlerdeki kamusal mekanları çoğunlukla iletişim ağları (network) ve düğüm noktaları (node) olarak ele almaktadırlar. Bu mekanlar, somut olarak kentlerde en basit anlamda sokaklar ve meydanlar olarak karşımıza çıkarlar. Bu çalışmada da bu mekanlar sokaklar ve meydanlar başlıkları altında ele alınacaktır.

Rob Krier Urban Space adlı kitabında kentlerde aktivitelerin, insanların davranışları ile paralel olarak, özel ve ortak sahalarda oldukları belirtiyor. Bunun sonucu olarak ta,

sosyal mekanların organizasyonlarının, özel evlerin tasarımına güçlü bir etkisi olduğunu söylüyor (R.Krier, 1984, s:17).

Buna dayanarak; konutların tasarım ilkelerinin kent tasarımına da yansıdığını; konutlarda ki avluların, büyük bahçelerin; meydanların küçük ölçekleri, aynı şekilde koridorların da sokakların küçük ölçekleri olduğunu söyleyebiliriz. Kent-ev benzetmesi pek çok araştırmacı tarafından kullanılmıştır. (Rapaport, Meiss, Krier..) Kent organizasyonlarının, ev organizasyonlarına benzetilmesi toplumsal ve ailesel hiyerarşilerin benzerliğinden kaynaklanmaktadır.

<u>Kamusal Mekanlar</u> Düğüm noktaları ve iletişim ağları Bölgesel (kentsel bölgelerin yapısı ve yaşamına bağlı olarak) Metropolitan (tüm kentin yapısı ve yaşamına bağlı olarak)					
<u>Düğüm noktaları</u>			<u>İletişim ağları</u>		
<u>Bölgesel</u>		<u>Metropolitan</u>	<u>Bölgesel</u>		<u>Metropolitan</u>
1. Piazza	3. Piazzetta * ²	1. Piazzale * ³	1. Sokak	6. Galeri	1. Avenue
2. Tetrapiylon * ¹	4. Avlu	2. Square	2. Pasaj	7. Kolonad	2. Bulvar
		3. Park	3. Alley * ⁴		3. Parade * ⁷
		4. Mezarlık	4. Mews * ⁵		4. Doğrusal
			5. Walk * ⁶		
Anıtsal	Geleneksel	Anıtsal	Geleneksel	Anıtsal	Anıtsal
*¹ Tetrapiylon: Dört tarafı çevrili alan. *² Piazzetta: Küçük piazza. *³ Piazzella: Büyük piazza *⁴ Alley: Dar, küçük sokak. *⁵ Mews: Eskiden ahırdanlar arası sokak (sonradan studio tarzı olarak yenilenmiş evler arası) *⁶ Walk: Yürüyüş yolu. *⁷ Parade: Gezinti yolu.					

Şekil 3.8 L. Krier'in kent mekanları sınıflandırması, L.Krier 1984

L.Krier kamusal mekanları iki başlık altında toplamaktadır (Şekil 3.8) (Krier, 1984), şemasındaki pek çok sokak ve meydan tipi farklı kültürlerin oluşturdukları farklı kamusal mekanlardır. İnsanların bir araya geliş şekillerindeki farklılık kent mekanlarının biçimlenişine de yansımaktadır. Bunun sonucu olarakta şemada görülen farklı kent mekanları oluşmaktadır. Bu mekanlar her kültürde mevcut değildirler. Çoğu zaman bazıları belli kültürlerde diğer bazıları da başka kültürlerde görülmektedirler. Sokak ve meydanlar yüklendikleri anlama ve boyutlarına göre bu farklı sınıflara dahil olurlar.

Sokak ve meydanların, pek çok farklı kullanım şekli vardır. Bu mekanlarda yaşanan aktivitelere örnek vermek gerekirse; sokak satıcılarını, sergilerini, müzisyenlerini, festivalleri, gösterileri ve daha pek çok örneği saymak mümkündür (Şekil 3.9 Şekil 3.10). En genel kullanım şekillerinde bile insanların davranışlarında farklılıklar gözlenmektedir. Toplumsal örf ve adetlerin gösterdikleri farklılıklar, insanların kamusal mekanlardaki davranışlarına yansımaktadır. Bazı toplumlarda bu mekanlarda yapılması uygun görülen davranışlar, diğer bazılarında tuhaf veya ayıp olarak kabul görebilmektedir. Bunun sonucu olarakta kamusal mekanların kullanımı ve paralel olarak şekillenişleri toplumlara göre farklılık göstermektedir. Kamusal mekanların en yoğun olarak kullanıldığı toplumlarda kent farklı bir görünüm kazanmaktadır.

Açık kamusal mekanlarda festival ve kutlamalar tasarlayan Bacon, “Sabit değişimlerin hayatın bir parçası olduğu kentlerde, senelik festival ve geçitlerin geçmiş ile bir devamlılığın sağlanmasını ve kalıcılık hissini uyandırdıklarını” belirtmektedir (Bacon, 1979, s:74).

Diğer yandan kamusal mekanlarda hiç tanımadığımız insanlarla beraber olur onlarla yanyana yürür, yanyana otururuz. Bazen hiç hoşumuza gitmeyen, bize sıkıcı ve rahatsız edici gelen hareketlerle karşılaşırız. Bu açıdan, Kostof bu mekanların en belirgin özelliğinin hareketin özgürlüğü olduğunu belirtmektedir. Bu mekanların bir diğer yönünde festivaller, kutlamalar, ayaklanmalar vb... toplumsal aktivitelerin gerçekleştiği yerler olmaları olduğunu eklemektedir (Kostof, 1992, s:124).

Kent sonsuz geniş ve farklı mekan ve insanların müzesidir (Taylor, 1979, s:2).

Sokak algıcısı

Sokakta pandomim

Şekil 3.9 Bacon 1979 Açık mekanların farklı kullanımı

Şekil 3.10 Friedberg 1979 Açık mekanların farklı kullanımı

3.6.1 Sokaklar

Sokaklar kentlerdeki ulaşım ağını oluşturan en önemli elemanlardır. K.Lynch “İmage of the city” adlı kitabında, iyi bilinen başlangıçları, açık olmaları, hedefleri ve güçlü tanımları ile sokakların kentleri bir arada tutmaya yaradıklarını belirtmektedir (Lynch, 1969, s:49).

R.Krier sokakları, “Sokak, merkez meydan çevresinde ki mevcut tüm alanların evler ile dolması sonucu, bir yerleşmenin genişlemesinin ürünüdür.” olarak tanımlamaktadır (R.Krier, 1984, s:17).

Kentlerin katı dokusu içindeki trafik kanalları olmaktan öte, sokaklar karmaşık bir toplumsal kurumdurlar. Sosyal bir mekandurlar. Onlarsız, kent yoktur (Kostof, 1990, s:194). Sokaklar binaların işgali sonucu geriye kalandan ziyade mekansal varlıklar olmalıdırlar. Sokaklar, bize sadece bir yerden bir yere gidebilmeyi, bir yere yaklaşmayı değil aynı zaman da algılanan ve görülen nesneleri hatırlamayı ve böylece daha geniş bir topluma yerleşmeyi sağlarlar. Sokakların deneyimi dinamiktir (Meiss, 1992, s:156).

İnsanlar gün boyu bir yerden bir yere giderler. Bu yolculuklar sırasında çoğunlukla sokaklar tarafından yönlendirilirler. Mekan hernekadar tanımlanabilirlik ve sınırlılık ile tanımlanırsa da sokak kavramında doğrusal bir süreklilik de sözkonusudur. Algısal ve şematik olarak sokaklar süreklilik ile karakterize edilebilirler.

Sokaklarda süreklilik, doğrusal ardışıklıktan öte; değişikliğin belirgin bölgesel temalarda farklılık olarak oluşması gerektiği anlamına da gelir. Sokak bu farklılıkların ardışıklığı halinde ortaya çıkar. Sokak çevresinde aynı birim tekrarlanmaktadır ama asla tam anlamı ile benzer şekilde değil. Bunun sonucunda da sokak aynı birimlerin farklı keşifedilmesinin bir göstergisine dönüşür (Schulz, 1985, s:56).

Karakteristik mekansal kaliteler sokakların imajını güçlendirir. En basit anlamda, bir sokağın dar veya geniş olması dikkat çekicidir. Özel cephe karakteristikleri de sokakların kimlikleri açısından önemlidir. Bir diğer önemli, sokaklara kimlik veren kalite de sokağın kendi kendisinin görsel teşhidir. Bu kalitelerin dışında sokakların önemli

olması daha ziyade strüktürelidir. İnsanların tarif edemedikleri sokaklar için bile en akılda kalıcı konu binalardır. Ana sokakların kimlik kaybı veya karıştırılabilir olmaları durumunda, kent imajında zorluklar oluşur (Lynch, 1969, s:50-51).

Kent mekanları olarak ele aldığımızda sokakların bir diğer işlevi de insanları bir araya getirmeleridir. Kostof “sokaklar toplumun yapısını oluştururlar” demektedir (Kostof, 1990, s:196). Bu açıdan ele alındığında sokakları haritalardaki iki boyutlu elmanlar veya kentlerdeki üç boyutlu mekanlar olarak ele almak yeterli değildir. Dördüncü boyut zaman ile beraber sokaklar anlamsal içerikleri ile de ele alınmalıdır (Şekil 3.11).

Sokakların özelliklerini belirtmek gerekir ise öncelikle mekan olmanın en önemli özelliği olan tanımlanabilirliği, yönlendirme ihtiyacını karşılaya bilmek için ve anlamsal bütünlük açısından da sürekliliği sayabiliriz.

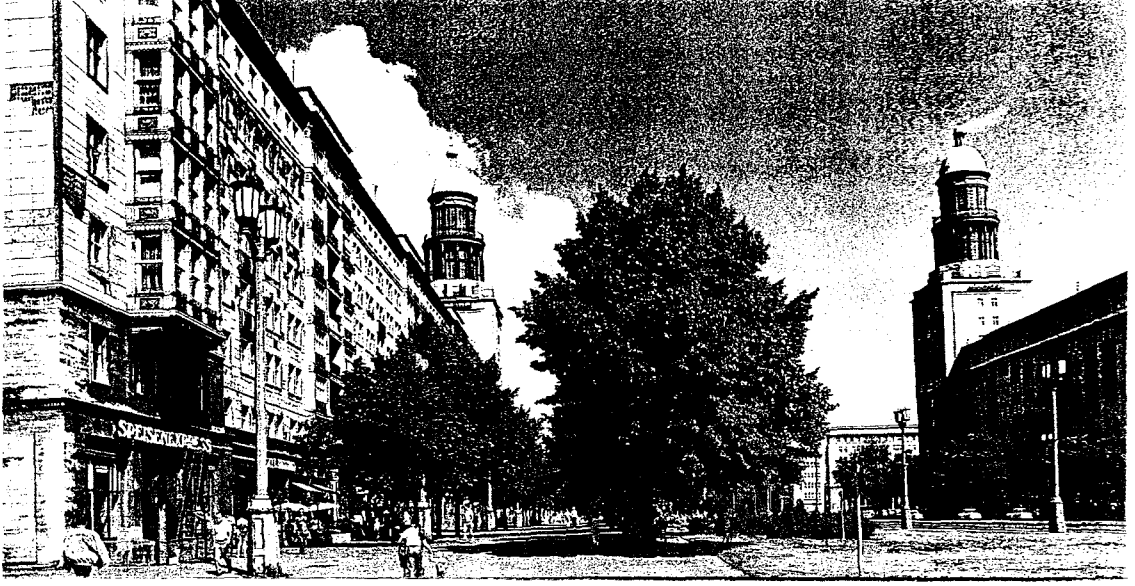
Sokakların tarihçesine ve tipolojisine baktığımızda değişik formlarda karşımıza çıkarlar. Tipolojik değişiklikler üç grupta toplanabilir:

- Korridor sokak-binalar ile çevrili (bitişik nizam) bir kanal şeklindeki sokaklar.
- Aynı binaların çevrelediği sokaklar.
- 20.yüzyılda modern mimarinin etkisi ile oluşmuş park peyzajındaki tek binaların etrafındaki sokaklar.

Tarihi olarak ele aldığımızda da bu tipolojik örnekler, geleneksel ve modern sokaklar adı altında karşımıza çıkmaktadır. Bu ayrımların dışında pek çok sokak tipi de mevcuttur. Bunları özel sokaklar, kapalı sokaklar, kanal sokaklar, çıkmaz sokaklar, sadece yaylara ait (pied-zone) sokaklar vb.... olarak saymak mümkündür. Değişik sokak formları ihtiyaçsal sebepler ve topografyanın etkisi doğrultusunda ortaya çıkmıştır. Ancak en belirgin farklılaşma modernizm etkisinde olmuştur. Bu dönem tasarlanan sokakları aslında bu adla anmak da pek mümkün değildir. Bütün modernistler adına konuşan Le Corbusier’nin şu sözleri de bunun kanıtıdır:“Sokaklar kesin bir fikirdir. Bu gibi şeylerin sokak olmaları gerekmemektedir. Onların yerini alacak yeni bir şeyler yaratmalıyız.” (Kostof, 1992, s:235).

Şekil 3.11 Sokaklarda süreklilik

Şekil 3.12 Dünyadan sokaklar

Modern mimarinin sokaksız kent tasarımları 1920-30'larda ki sokağın ölümü olarak adlandırılrsa 1960-70'ler yeniden yaratılması olarak hatırlanacaktır. Sokakların sosyal iletişim yönlerinin gözardı edilmesi sonucu ortaya çıkan sokaksız kent tasarımları bu ihtiyaca karşı gelememiş ve eski sokak sistemi tekrar gündeme gelmiştir. Ancak otomobilin günlük yaşama dahil olmasından dolayı geleneksel sokak kavramının yeniden ele alınıp, tekrar yaratılması ihtiyacı doğmuştur (Şekil 3.12).

Eğer sokak tasarımı geri dönüşler yaşıyorsa, bu nasıl yaşamak istediğimizden dolayıdır. Leon Krier ve Maurice Culot'un dediği gibi: "Sokak sokaktır ve insanlar orada belli bir şekilde, mimarlar sokağı belirli bir şekilde hayal ettiği için yaşamaz." (Kostof, 1990, s:243).

3.6.2 Meydanlar

Meydan kelimesinin türkçe sözlük karşılığı "geniş, düz ve açık yer, alan"dır. Kentlerde bu tip alanlar genellikle farklı sebeplerden dolayı oluşurlar. Ancak hepsinin ortak bir noktası vardır. İnsanların bir araya gelmesi. Kültürler arası farklılık, bu alanların farklı biçimlenmelerine ve dolayısı ile değişik şekillerde adlandırılmalarına sebebiyet vermiştir. Farklı kültürler farklı meydanlar yaratmışlardır. Meydanlar, Hellenistik dönemin *agoraları* gibi insanların biraraya geldikleri yerler olarak ele alındığında, bu alanları meydan terimi yerine çok amaçlı alanlar terimi ile ifade etmek belkide daha doğrudur.

Hellenistik dönemin agorasını Wycherley şöyle betimlemekte: "*Agoranın pazar yeri* diye çevrilmesi çok yetersizdir, oldukça yavan bir terim olan *kent merkezi* tanımı da ondan daha iyi değildir. *Pazar yerinin* belirli sınırlamaları vardı, *kent merkezi* ise kentin bir bölümünün simgesi ya da belirtisi olarak dikkatle seçildiği sanısını uyandırır; *kent merkezinin* Hellenlerce sevilip tutulan bir çok şeyle ilişkisi yoktur ama *agora* bunlarla ilişkilidir, *agora* halkın biraraya geldiği yer anlamındadır (Wycherley, 1993, s:5).

Her ne kadar meydan kelimesi diğer kültürlerdeki çok amaçlı alanları (square, piazza, court, piazzetta, place, circus, vd....) tanımlamakta yetersiz kalsada bu bölümde bu terimlerin yerine genel olarak meydan terimi kullanılacaktır (Şekil 3.13).

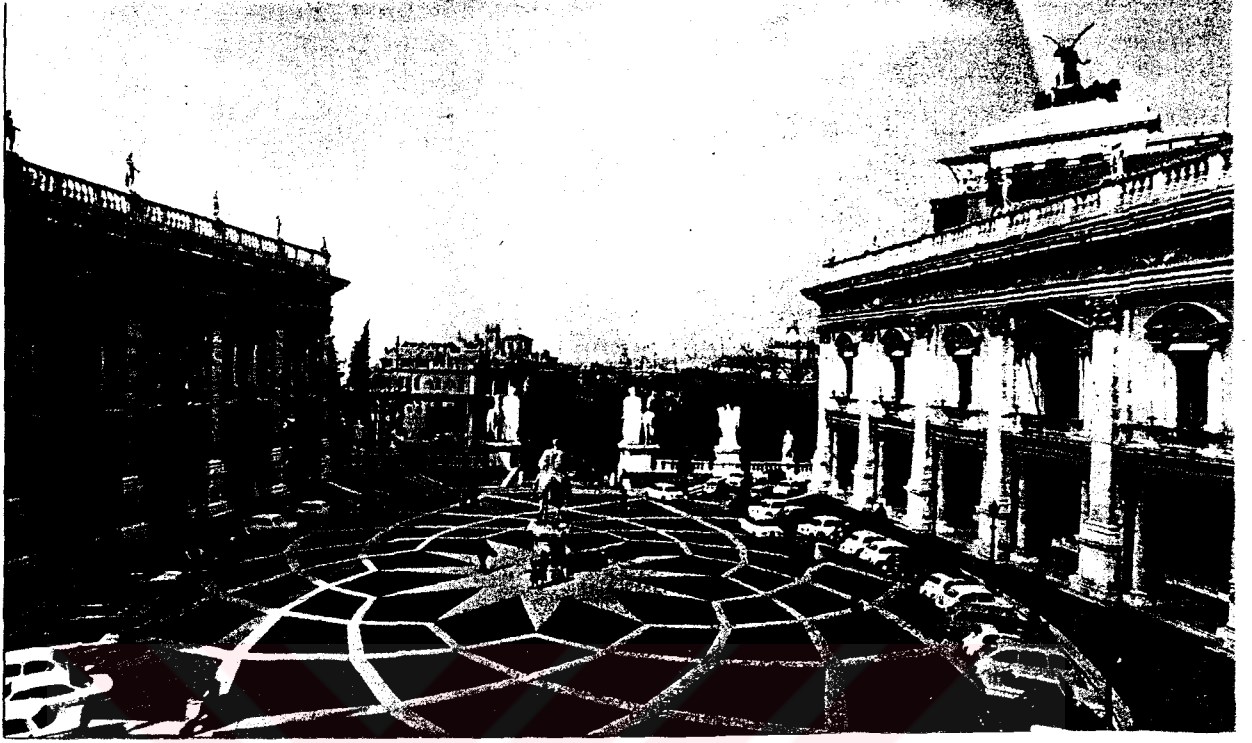
Büyük olasılıkla meydan insanların ilk keşfettiği kentsel mekandır. Açık bir mekan çevresinde evlerin gruplaşması sonucu oluşmuştur. Bu düzenleme, dıştan gelebilecek saldırılara maruz kalacak yüzeyi azaltmış ve içsel mekanda büyük bir kontrol sağlamıştır. Meydanların yüklendikleri fonksiyonlar kültürel bazlı bütün aktiviteler ve ticarettir. Kütüphaneler, gençlik merkezleri, “cafe”ler, barlar, konser salonları, hükümet binaları ve benzerleri meydanların içerdikleri aktivitelerdir (R.Krier, 1984, s:17-19).

Meydanları işlevlerine veya biçimlenişlerine göre sınıflandırmak mümkündür. Ancak her ikisine göre bir sınıflama yapmak mümkün değildir (Kostof, 1992, s:153).

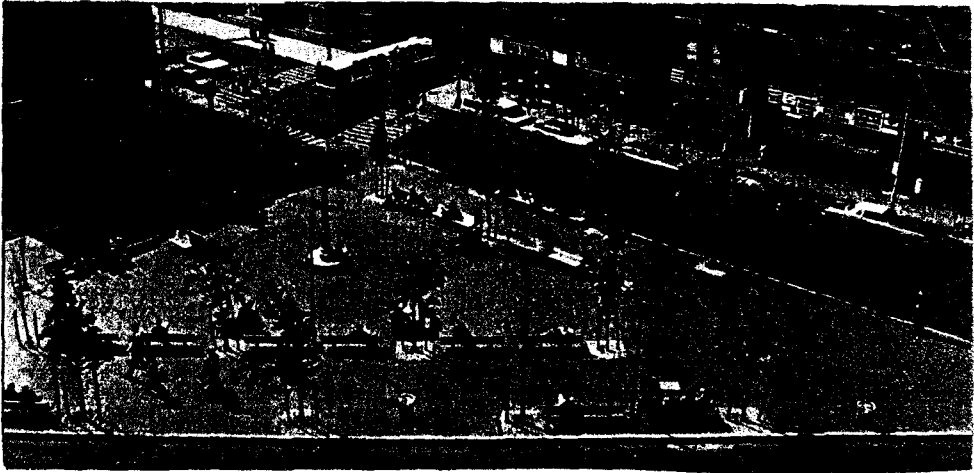
Meydanların en önemli mekansal özellikleri kapalılıktır. Bir alanın tanımlanabilmesi için sınırlarının olması, sınırların algılanması gerekir. Schulz, “meydan, onu çevreleyen dış mekana kontrast olarak iç mekan şeklinde algılanır” demektedir (Schulz, 1971, s:20). Her geniş ve düz alan bir meydan oluşturmaz, sınırları olan alanlar meydan oluştururlar. Meydanların bir diğer özellikleride varış ve çıkış noktaları olmalarıdır. Bu bağlamda yönlenebilirliği sağlayan özelliklere sahip olmaları meydanların mekansal kalitelerini artırır ve insanların kendilerini bu mekanların içine yerleştirebilmelerini sağlar. Meydanlarda yönlenebilirlik; bina cephelerindeki devamlılık, zemin dokusundaki hareketler vb... elemanlarla sağlanır.

Meydanlar çoğunlukla değişik zamanlarda farklı işlevleri karşılarlar. Genel olarak meydanlar, pazar yerlerinin çevrelediği alanlar olarak ve hükümet binalarının, okulların, tiyatro, sinema ve benzeri sosyal aktivitelerin önündeki geniş alanlar olarak oluşmuşlardır. Bir diğer işlev olarak, askeri geçitlere yer sağlarlar, bu amaç için oluşturulmuş meydanları anıtsal meydanlar şeklinde adlandırmak da mümkündür.

Sokakların kesişimleri hemen hemen her zaman düğüm noktaları oluşturur. Ancak bütün kesişimler meydan oluşturmazlar ve kullanıcılar tarafından akılda kalıcı değildirler. Genellikle anayolların kesişmesinde oluşan düğüm noktaları taşıdıkları ulaşım yükünden dolayı meydanlaşmaktadırlar. Ancak böyle bir özellikte mekansal anlamda meydan olmayı sağlamaz. Bir başlangıç ve varış noktası olarak bu tip mekanlar meydanların bazı özelliklerini taşırlar. Meydanlar bu özelliklerin dışında

Piazza

Square

Şekil 3.13 Farklı çok amaçlı alanlar

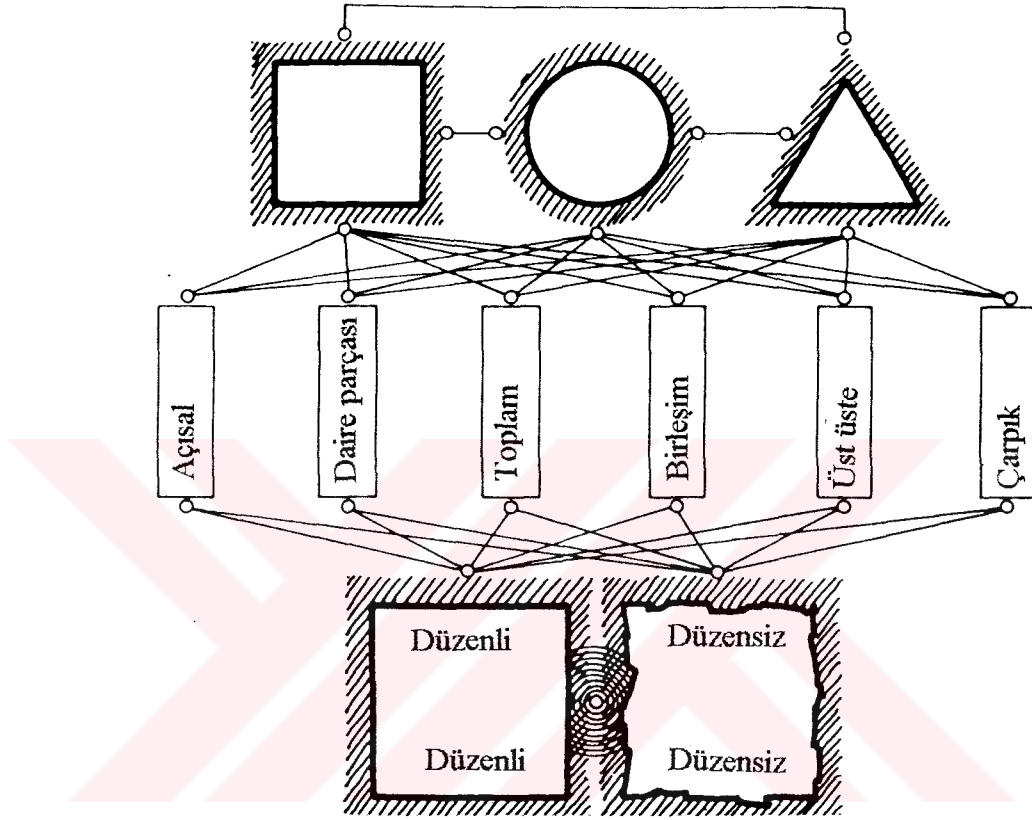

Şekil 3.14 Sienna meydanı Kostof 1991

Şekil 3.15 Meydanlar ve insanlar Kostof 1992

yaşanan birer mekan olma özellikleri ile varolurlar ve toplum için fiziksel odak noktaları olarak çalışırlar (Şekil 3.14). Sokaklar insanları yönlendirerek belli yönlerde doğru gitmelerini sağlarlar. Çoğunlukla sokakların sonunda insanlar bir açıklığa varmayı hedeflerler. Genellikle bu açıklık farklı işlevler yüklenmiş meydanlardır (Şekil 3.15).

Şekil 3.16 Kent mekanlarının formlarına göre oluşumları

Biçimlerine göre meydanları R.Krier üç ana form ve bu formların farklı şekillerde oluşması olarak ele almaktadır (R.Krier, 1984, s:29) (Şekil 3.16).

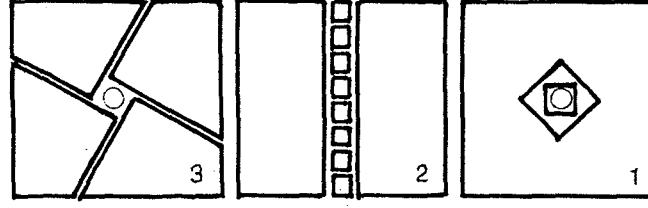
3.7 Kent Mekanının Örgütlenmesi

Kent mekanlarının birbirleri ile ilişkilenmeleri ve kent dokusunu oluşturmaları farklı şekillerde oluşur. Bu farklılık kent mekanlarının biçimlenişlerine bağlıdır. Genel olarak kent mekan örgütlenmeleri üç kategoriye ayrılabilir (Ching, 1979, s:205) (Şekil 3.17).

1. Merkezi (centralized)

2. Çizgisel (linear)

3. Işınsal (radial)

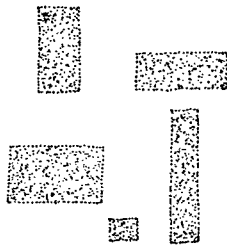
Şekil 3.17 Kent mekanlarının örgütlenmesi, Ching 1979

Kent mekanlarının biçimlenişleri her zaman bu kategoriler şeklinde karşımıza çıkmaz. Çoğu zaman karma olarak, birden fazla kategorinin bir araya gelmesi söz konusudur.

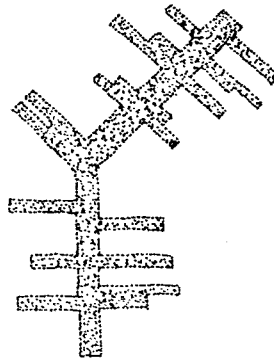
Kent mekanlarının biçimlenişleri tek başına bu mekanların örgütlenmesini açıklamaz. Bu mekanların birbirleri ile bağlantıları da kent mekanlarının örgütlenmesini yansıtmaktadır. R.Trancık bu bağlantıları F.Maki'nin şeması ile ifade etmektedir (Trancık, 1986, s:107) (Şekil 3.18):

1. Kompozisyonel form: Tek tek binalar ve aralarındaki bağlantılar.
2. Mega form: Doğrusal bir çerçevenin etrafındaki hiyerarşik bina ve bağlantılar.
3. Grup form: Farklı açık mekanların çevresindeki binalar ve aralarında oluşan organik bağlantılar.

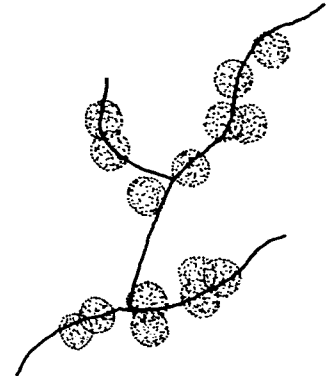
Kompozisyonel Form

Mega Form

Grup Form

Şekil 3.18 Kent mekanlarının organizasyonu, Trancık 1986

3.8 Türk Kentleri ve Kent Mekanları

Fiziki çevreye ait verilerin, sosyo-ekonomik ve sosyo-politik verilerin kentlere yansımaları her kent için farklıdır. İklimsel farklılıklar beraberinde bölgesel farklılıkları da getirir. Sosyo-ekonomik ve sosyo-politik konumlar da kentler arası gelişim farkını ve kent dokularının oluşumunu etkiler. Çok farklı iklim şartlarına ve ekonomik ve politik konuma sahip Türk kentlerinin ve kent mekanlarının benzer özelliklere sahip olmasındaki etken ortak bir kültürdür. Türk kentlerinin ele alınabilmesi için öncelikle Türk kültürünün ve bu kültürün kentlere yansımalarının ele alınması gerekmektedir.

3.8.1 Türk Kültürü ve Kentlere Yansıması

Kuban, “Türk sıfatı, zaman ve mekan boyutları açısından insanlık tarihinin başka örneği olmayan bir olgusuna işaret ediyor. Ulusal tarihini, bugün sahip olduğu sınırlardan çok uzaklardaki olgularla bütünleştirmeye çalışan başka bir ulus herhalde yoktur.” demektedir (Kuban, 1982, s:25). Türkler bugünkü topraklarına gelene kadar geçirdikleri dönem boyunca sürekli yer değiştirmişlerdir. Bunun sonucunda her yer değişikliği ile farklı kültürlerle tanışmışlar, gerek kendileri bu farklı kültürlerden etkilenmişler gerekse bir araya geldikleri kültürlerle yansımışlardır. Türk kültürünün karmaşık yapısını oluşturan bu etkileşimi Güvenç şöyle ifade etmektedir:

“Tarih ve dil bakımından, Türkiye bir doğu (Asya) Kültürüdür. Türk Tarihi’nin ve Türk Dili’nin kaynakları Doğu’dadır. Türkler, bin yıla yaklaşan bir süredir Anadolu’ya yerleştikleri için Ortadoğu Kültür alanına girmişlerdir. Akdeniz kıyısındaki yerleşmeleriyle Akdeniz Kültürünün, Müslüman oldukları için İslam Kültürünün bir üyesi sayılırlar. Nüfusunun büyük bir çoğunluğu köylerde yaşadığı ve tarım teknolojisiyle hayatını kazandığı için, Türkiye bir tarım ülkesi (Kültürü) dir. Öte yandan, Avrupa Konseyi’ne üye olan ve Ortak Pazar’a girmek isteyen Türkiye, ekonomik bakımdan, Batı Avrupa Kültürüne katılmaya hazırlanmaktadır. Bunlardan hangisi asıl Türk Kültürü’dür? Hepsi ve tek tek hiçbirisi! Öyleki Dilimiz, Orta Asya’da konuştuğumuz Türkçe’den; Dinimiz, Arap İslamlığından; Teknolojimiz İran ve Irak tarımından; Akdeniz ve Ege bölgelerimiz Akdeniz’den; Ekonomimiz ve Demokrasimiz üyesi olmaya çalıştığımız Batı Avrupa örneklerinden farklıdır.” (Güvenç, 1991, s:110).

Yukarıdaki tanımlamadan da anlaşıldığı üzere Türk Kültürü oldukça karmaşık bir yapıya sahiptir. Orta Asya'dan Anadolu'ya bugünkü topraklarına gelene kadar bu kültürün geçirdiği farklı evreleri Kuban beş yapısal olgu olarak ele almaktadır (Kuban, 1982, s:82).

1. Geç göçebelik özelliklerinin Anadolu-Türk toplum yaşantısındaki yeri-Kent yerleşme dokusu.
2. Anadolu'nun bir coğrafi, kültürel ortam olarak toplum yaşantısındaki yeri.
3. Anadolu-Türk toplum yaşantısında İslam.
4. Anadolu-Türk kültüründe İran süzgeci.
5. Anadolu-Türk kültüründe Akdeniz ile buluşma.

Bu evrelerden özellikle göçebelikten yerleşik düzene geçiş ve İslamiyet'in etkisi Türk kültürüne ve dolayısıyla Türk kentlerinin biçimlenişine büyük ölçüde yansımıştır. Diğer üç evre genel olarak tüm kültüre ve kentlere yansımaktan çok bölgesel yansımalar yaratmıştır. Örneğin Akdeniz ile buluşma, Akdeniz kültüründen etkilenme daha çok Anadolu'nun batı ve güney bölgelerinde olmuştur. İçeri bölgelerde ise Anadolu'nun coğrafi yapısı bu bölgelerin kültüründe etkili olmuştur. Türk kentleri üzerine yaptığı çalışmada Göknıl bu konuyu şu sözü ile ifade etmektedir: “ Yüzyıllar boyunca Türk kentlerinin yapısında iki belirgin faktör vardır: Türklerin göçebe kökenleri ve daha sonra İslamiyet'i kabulleri.” (Göknıl, 1966, s:55).

3.8.1.1 Göçebelikten yerleşik düzene geçiş

Türk kültürünü oluşturan belirgin faktörlerden biri olan ve Türk kentlerine büyük ölçüde yansıyan göçebelik bir yaşam biçimidir. M. Cezar, Türklerin yüzyıllar boyu yerleşik yaşam ve göçebeliği birlikte sürdürmüş olduklarını ve Türklerin şehir yaşamının başlangıcı hakkında, belirli bir şey söylemenin güç olduğunu söylemektedir. Diğer yandan en eski Türkler olarak bilinen Hunlar tarihe göçebe bir kavim olarak geçmiş olmalarına rağmen güçlü bir devlet halinde organize olabilme seviyesine yükseldiklerinde bazı grupların yarı yerleşik durumda olduklarının düşünülebileceğini eklemektedir. Türklerde şehirliliğin yanbaşında göçebeliğin uzun sürmesine yol açan çeşitli etkenler arasında, bilinçli şekilde göçebeliği devam ettirme çabalarında yeri vardı. Büyük Selçuklular zamanında bile oldukça kalabalık bir göçebe Türk topluluğu

var olmaya devam etmiştir. Şehirleşme sorununun Türk kavmi için belki en ilginç yönü, Türklerin bütününün kısa zamanda şehir yaşamına geçmeyiştir. Bir yanda şehirleşmişler mevcutken, diğer yanda veya hemen o çevrede bir kısım Türklerin göçebeliliği sürdürmeleri uzun müddet rastlanan hallerdendir (Cezar, 1977, s:8-15).

Göçebelikten yerleşik düzene geçiş dönemini Kuban şöyle belirtmektedir: “Göçebe Türk’ün Anadolu’yla karşılaşması, Geleneksel kültürümüzün en ilgi çekici yönüdür. Birisi büyük insan kaynağı Asya’dan Batı’nın fethine çıkan insan gruplarının sonuncularından, diğeri dünya tarihinin en eski yerleşmiş toplumlarının vatani. İnsanlık tarihinin genel gelişme çizgisinin, hiç olmazsa günümüze gelinceye kadar, yerleşmiş toplum düzenine doğru yöneldiğini hatırlarsak, Anadolu’ya yerleşmeye gelen Türkler yerleşmişlik sürecine geç katılan bir toplumdur. Göçebe toplum yerleşmeye başlayınca bir süre alıcı olmak, almadığı zaman kendi geçmiş yaşantısını yerleşmeye uygun olacak şekilde değiştirmek zorundadır. Sonunda bu ikisinin karışımının yeni bir davranış ortaya çıkardığı görülüyor.” (Kuban, 1982, s:82).

Göçebelerin yerleşme sürecinin nitelikleri Anadolu-Türk kentinin karakterinin meydana gelmesinde çok etkili olmuştur. Göçebelikten yerleşmeye geçişte ilk durak köy olmuştur. Anadolu’nun köylü çehresini küçük kent düzeyinde günümüze kadar koruması bir rastlantı, sade ekonomik zorunlulukların bir ifadesi olmayabilir. Göçebeler ya da köylüler kentlere yerleştiklerinde, kentin ortasına değil fakat çevresine, duvarların dışına arabaları, hayvanları ile birlikte yerleşiyorlardı. Yeni yerleşenler, kent dışında yarı-göçebe bir düzende ağaçları, meyve bahçeleri, ağıl ve ahırlar arasında doğaya daha yakın bir çevre yarattılar. Giderek fiziksel çevreleri daha çok kentsel bir görüntüye bürününce, kırsal yerleşmenin özellikleri bir ölçüde ortadan kalktı, bahçeler küçüldü. Anadolu köylüleri bugün aynı şekilde kentli oluyorlar. Gerçi bu süreç Anadolu’ya özgü değildir. Göçebeliliğin böyle bir gelişmeyi zorunlu kıldığı kabul edilebilir (Kuban, 1982, s:155).

3.8.1.2 İslamiyetin yansımaları

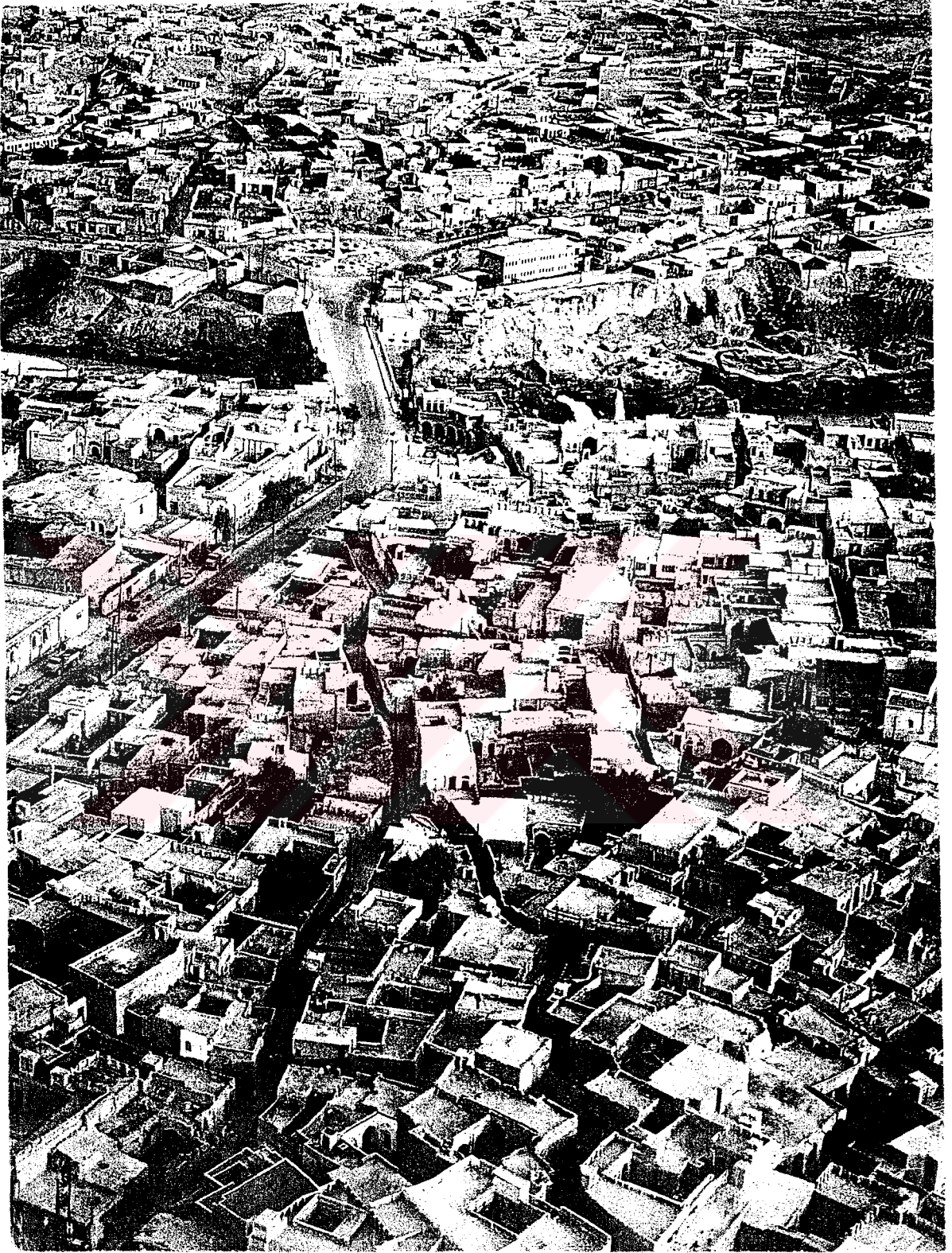
İslamiyetin temel esasları ve ibadet şekilleri, halkının çoğunluğu İslamiyeti kabul etmiş milletlerin kentlerini etkilemiştir. İslamiyeti kabul etmiş farklı milletlerin kentlerini

incelediğimiz zaman, rönesans sonrası Batı kentlerinden çok farklı bir şemaları olduğunu, çoğu zaman adeta bir labirent oluşturduklarını ve içe dönük olduklarını görmekteyiz (Şekil 3.19). Diğer kentlerden İslam kentlerinin farkını Rapaport, “bütün yerleşimlerde zaman, mekan, anlam ve iletişim organizasyonu görmemize karşın bu organizasyonların kuralları farklılık göstermektedir; Amerikan kentleri hareketi azamiye çıkartırlarken geleneksel İslam kentleri hareketi sınırlandırıp bununla çevre üzerinde kontrol sağlar” şeklinde belirtmektedir (Rapaport, 1977, s:21) (Şekil 3.20).

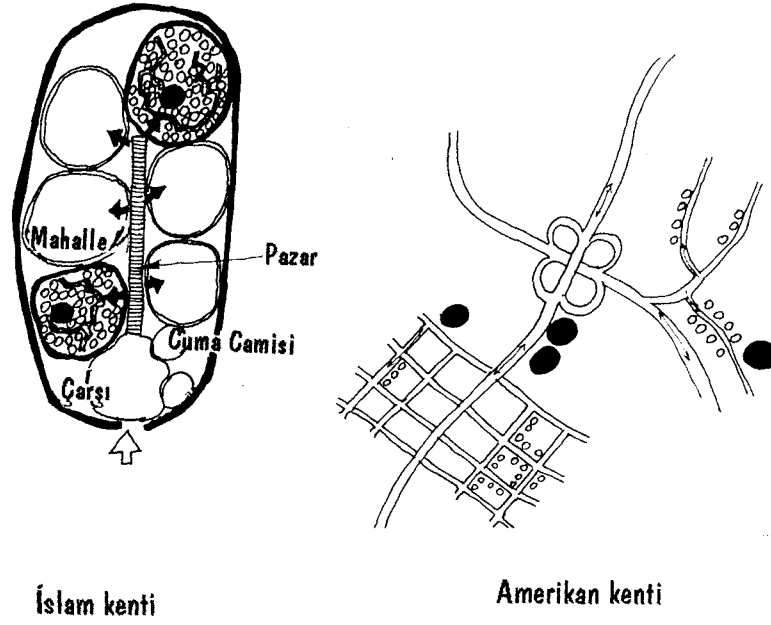
İslamiyeti sadece bir din olarak değil, bir kültür ve yaşam tarzı olarak ele aldığımızda kentlere etkilerini daha açık olarak görebiliriz. İslamiyetin diğer dinlerden farklı olarak yeryüzünün geçiciliği ve maddenin önemsizliğini ön planda tutmasının, yerleştiği ve yayıldığı bölgelerin kültürlerinde büyük bir etkisi vardır. İlahi birlik ve öbür dünya fikri öylesine güçlüdür ki yeryüzü geçici bir yer olarak kullanılır. Bu görüş zaten göçebe olan Türkler tarafından çok kolay benimsenmiş ve kentlerine de yansımıştır.

Kostof İslam kentlerinde iyi tanımlanmış kent mekanlarının olduğunu ancak meydanların politik olarak etkin olmadıklarını, küçük meydanların sadece hükümet binalarının uzantıları olarak binalar ve yollar arası hareketin dağılımı sağladıklarını belirtmektedir (Kostof, 1992,s:127) (Şekil 3.21).

Anadolu'daki yerleşik düzenle tanışmış ve kendilerine özgü bir tarz yaratmış olan Türkler daha sonra İslamiyet ile tanışmışlardır. Bu dönemi Kuban şöyle tanımlamakta: “Osmanlı çağında Anadolu-Türk toplumunun sosyal örgütlenmesine ve maddi kültür verilerine baktığımız zaman, günlük yaşantısında İslam uygarlığı kalıbına girmiş, yani zorunlu olarak göçebe yaşantısını, örgütlenmesini geride bırakmış bir kent toplumu, bir şariat devleti, Anadolu bir fiziksel ortam, sentetik bir sanat ve kültür buluyoruz. Kent yaşantısında, ideal İslam toplumuna özenen, toplumsal bir idari çekirdek var: Kadısı, müftüsü, camisi, çarşısı olan çekirdekte göçebe kültürü verileri, herhalde sadece bazı töresel özelliklerde kalmıştır. Buna karşılık tam kentsel yaşam düzeyine varamamış halk katında uzun süre göçebe gelenekleri yaşamış olmalıdır. Gerçekten bazı kesimlerde göçebe yaşantısının ve folklorunun devamlılığını günümüze kadar izlemek olanağı vardır.” (Kuban, 1982; s:83).

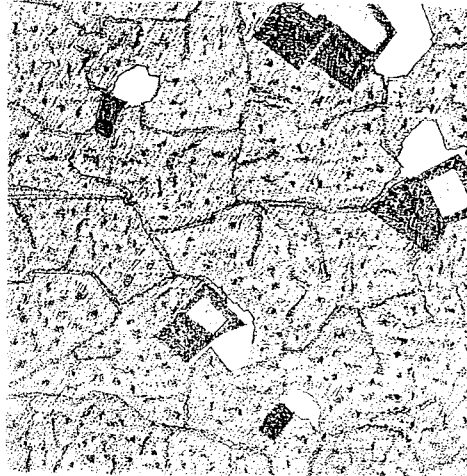

Şekil 3.19 İslam Kenti

Şekil 3.20 İslam kenti ve Amerikan kenti, Rapaport 1977

Diğer yandan, Kuban'a göre fiziksel ve sosyal yönden İslam kentinin en büyük özelliği, onun mahallelere bölünmesiydi. Toplumdaki etnik ve dini ayrılıklar bu bölünmeyi belki de zorunlu kılıyordu. Kültürel bakımdan, bütün İslam kentlerinin baş özelliği, politik bilinçsizlik ve kendi kendini idare yokluğudur. Bu yüzden de, Müslüman kentlerinde görülen fiziksel düzensizliği, kentlinin ortak yaşama iradesini temsil eden herhangi bir örgütün yokluğu karşısında kentlinin bağımsız davranışında aramak doğru olabilir. Kentli olmanın bir özelliği yoktu. Kent yerine mahalle kentlide bir yere bağlı olma hissini yaratıyordu (Kuban, 1982, s:143-145).

Şekil 3.21 İslam kentinde açık mekanlar

3.8.2 Anadolu-Türk Kentleri ve Kent Mekanları

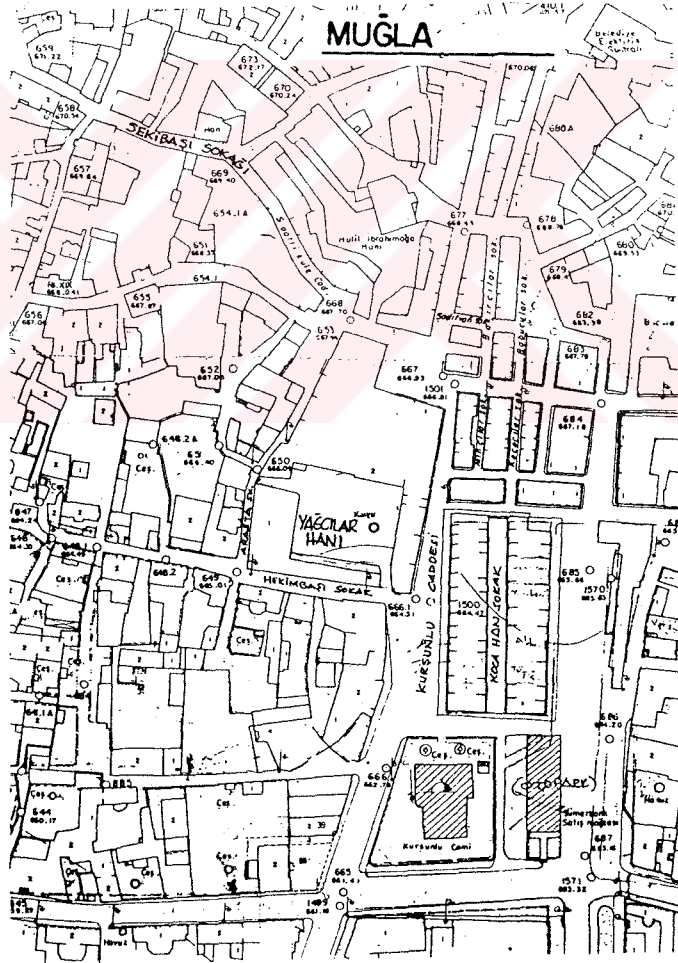
Genellikle Anadolu-Türk kenti içe dönük bir yapıya sahiptir.. Evler, camiler, külliyele hep duvarlarla çevrili ve dışa kapalıdır. Anıtsal özellikli yapılar son yüzyıla kadar hep Allah'ın evi olan camiler olmuştur. Belirgin işaret noktaları yoktur. En belirgin yönlendirici işaretler çoğunlukla her yerden görülebilen camilerin minareleridir. Bu konuda U.Tanyeli, "Sonuçta, İslam kentinin de, Türk kentinin de mahremiyet, yardımlaşma ve din gibi gerçeklerin bir ürünü olduğu kanısına varılabilmektedir." demektedir (Tanyeli, 1987, s:151). Bölgeler çoğunlukla sadece bir yapı çevresinde değil, pek çok yapı ve fonksiyonu içeren külliyele çevresinde oluşmuştur. Batı da olduğu gibi büyük yapıların çevresinde oluşan bölgelerin yerini külliyele ve onun çevresinde oluşan bölgelerin almasındaki en önemli faktör, hamam, medrese, hastane vb... yapıları külliyele bir araya toplayıp hepsinin aynı yerde bulunabilir olmasıdır.

Göknıl'e göre; geniş, düz sokaklar ve organize bir iletişim ağı ve insanların toplanması amaçlı meydanlar Türk kentinde yoktur. Türk kentlerinde kapalı çarşılar karşılaşma, biraraya gelme mekanları olarak kullanılmıştır dolayısıyla bu amaçlı sokaklar da yoktur (Göknıl, 1966, s:56). Aslında evlerin oluşturduğu labirentin arasında sadece ulaşımı sağlayan sokaklar ve sokakların yer yer genişlemesi ile mahalle hayatının geçtiği küçük meydancıklar vardır. Çoğunlukla bir çeşme veya dibektaş çevresinde oluşan bu meydancıklarda mahalleli biraraya gelir ve gündelik hayat paylaşırdı. Diğer yandan çıkmaz sokaklar, sokakların evlere ulaşım amaçlı olduğunun başka bir göstergesidir.

Türk kentlerinde geniş akslardan oluşan yollar yerine homojen yapı adalarının arasından kıvrılarak giden yollarla karşılaşırız (Şekil 3.22). Aktüre, Anadolu-Türk kent dokusundaki sokakların düzeninin, 19. yüzyılın son çeyreğine kadar, at arabasının kent içi ulaşımında yaygın olarak kullanıldığını gösteren nitelikler taşımadığını ve kentlerin yaya ölçeğinde olduğunu belirtmekte (Aktüre, 1978, s:223).

Türk kentlerinde planlanmış bir meydan yok sayılabilir. Açıklıklar, mescidin ve çeşmenin çevresinde ya da pazarlarda kendiliğinden oluşmuştur. Cami avluları, çeşme meydanları dışında kent sokaklarında ağaç bulunmaz. Kent yeşili evlerin bahçelerinde toplanmıştır. Türk kentlerinde, birkaç büyük anıtsal külliye dışında büyük yapılar,

çevreleriyle düşünülmemiştir. Halkın yararlanması için yapılan camiler, hamamlar, medreseler ve hanların önceden tasarlanarak mimari perspektifleri taçlandırdıklarını görmüyoruz. Çünkü her yapı, formel bir kent tasarımı olmadan işlevsel bir amaç için kurulmuştur. Cami kendi içine dönük bir yapıdır, önce bir dış avlu, sonra bir iç avlu ile çevrili olabiliyordu. Toplumsal eylemlerin merkezi olmasına karşın çevresindeki kent dokusundan en az bir duvarla kendini ayırmıştır. Osmanlı toplumunun oldukça heterojen yapısının aksine, kentin oturmuş homojen bir yapısı vardır. Anadolu’da her kültür katı kendi fiziksel bütünlüğünü biçimlendirebilmiştir. Çok eski bir yerleşme geleneğine sahip bir ülkede, sekiz yüzyıllık bir Müslüman tarihi olan Anadolu-Türk kenti, doğal çevre ile insan arasında kurulabilecek ilişki için güzel bir örnektir (Kuban, 1982, s:164-169).

Şekil 3.22 Türk kent dokusu

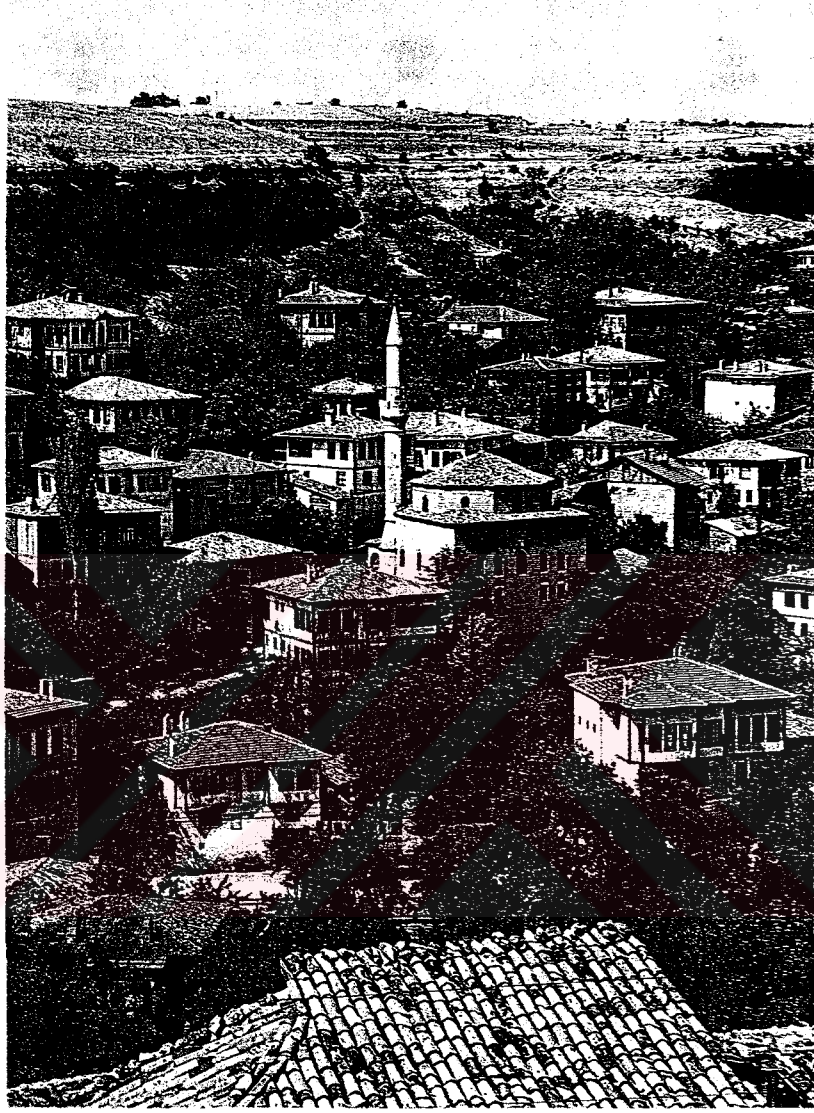
Türk kentlerinin karmaşık ve planlanmamış görüntüsünün altında gerçekte belediye kurumunun eksikliği yatar. Osmanlı İmparatorluğunun çatısı altında farklı grupların olması ve bu grupların vakıflar aracılığı ile kentlerdeki kamusal yapılara ve yaşadıkları bölgelere hakim olmaları sonucu, her grup kendi bölgesini tasarlarken bütün bir kentin tek elden tasarlanmasının olmaması kentlerdeki karmaşık yapıyı oluşturmuştur. Osmanlıda vakfın rolünü şu satırlardan anlamak mümkündür:

“Evkafı iyice tanımamış olanlar vakıflarla “ürbanizm” arasında belki bir münasebet bulamazlar. Türk vakıfları tamamı ile “ürben” ihtiyaçlardan doğmuş bir varlıktır. Uzun asırlar cemiyetlerin ihtiyacı olan yollar, köprüler, şehirlerin surları, genel toplantı yerleri, hamamlar, hastaneler, kimsesizler ve düşkünler için bakım ve barınma yurtları, yaz ve kış sığınakları, açlara ekmek ve sıcak çorba veren sosyal teşkilat ile vakıflar bu günkü “ürbanizm”in esası olmuştur.” (Ergin, 1936, s:75).

Türk kentleri aslında kendi içinde planlı fakat bütün olarak ele alındığında plansız görünen kentlerdir. Vakıflar aracılığı ile bölgesel planlama sağlanmış ancak kent ölçeğinde planlamaya çok geç geçilmiştir. Bu da bu kentlerde anlaşılan fakat anlatılamayan düzenin baş sebeplerindendir. Diğer yandan kentlerdeki nüfusun çoğunluğunu müslüman kesim oluştursa da diğer gruplarında kentlere yansımaları olmuştur. Kent içinde bölgelerdeki farklılık bundan kaynaklanmakta ve farklı gruplarında yaşadığı kentlerde sürekli sürprizlerle dolu bir kent dokusu karşımıza çıkmaktadır.

Biçimlenişleri ile Avrupa kentinden çok farklı olmalarına rağmen Anadolu-Türk kentlerinin belirli mekansal özellikleri Avrupa kentlerinininkine benzerler. Avrupa kentlerinde sokaklarda binaların oluşturduğu bir süreklilik vardır. Benzer bir süreklilik Türk kentlerinde zemin katlardaki sağır duvarların devamlılığı ile sağlanmaktadır. Sokaklardaki süreklilik sadece evlerin sağır alt katları ile değil aralardaki bahçe duvarlarının da devamlılığı ile sağlanmaktadır. Bu bahçelerden sokağa taşan yeşil doku sokalara farklı bir kimlik kazandırmaktadır (Şekil 3.23). Bahçeli ev modelleri başka ülkelerde de görülmektedir. Ancak gerek biçimleniş gerekse anlamsal olarak farklıdır. Türk kentinde kapalı bahçeler evlere giriş amaçlı kullanılıp mahremiyet duygusu ile yüksek duvarlarla çevrilidirler. Avrupa ülkelerindeki örneklerde ise bahçeler

yarı-kamusal mekanlar olarak açık bahçeler şeklinedirler ve peyzajları çok farklıdır (Şekil 3.24).

Şekil 3.23 Türk kentinde sokak ve yeşil doku

BÖLÜM 4 İSTANBUL TARİHİ YARIMADA ÖRNEĞİ

İstanbul, sayfaları çevrilmekle bitmeyen bir kitap; seyrine doyum olmayan bir resimdir. İstanbul göz nuru dökülmemiş bir bilim dalıdır. Bu kentte uygarlık tarihinin her anından, her bucağından, renkler vardır ve bugün de ilginç bir değişim içindedir. Biz İstanbul'da yaşasakta onu tanımıyoruz. Yöneticilerimiz onu New York gibi gökdelenlerle bezemek istiyor. Yönetilenlerimiz ise yeşilliğine, sokaklarına yabancı ve kayıtsız. Aslında günlük telaşın dışına çıkıp, İstanbul'un bir iki sokağını gezip gözetlemenin, tadına varılmaz keyiflerden olduğunu hepimiz biliriz (Ortaylı, 1987, s:7).

İstanbul'un tarihsel perspektif içinde, belki de dünya tarihinin içinde tek olan kimliği, Pagan dünyanın en büyük politik kuruluşunun başkenti olmasından başlıyor. Çok Tanrılı dünyanın Hristiyan dünyasına dönüşümü bu merkezden idare edilmiş, kent ilk büyük Hristiyan İmparatorluğunun ve uygarlığının merkezi olmuştur. Yeniçağın başlangıcından bu yana da İslam dünyasının en büyük kentlerinden biri olarak bugüne ulaşıyor. Günümüz uygarlığının beşiği olan Akdeniz çevresinin politikasına ve kültürüne bu kadar uzun bir süre egemen olan başka bir kent yoktur. Bu uzun yüzyıllar boyunca meydana gelen kültür verilerinin en özgün maddi kalıntıları ve en güçlü manevi anılarını bu yoğunlukta saklayan kentler de çok azdır (Kuban, 1975, s:166).

4.1 İstanbul Tarihi Yarımada'da Fiziki Çevre Verileri

İstanbul'un kuruluş dönemine bakılacak olursa en erken tarihli buluntuların prehistorik döneme ait olduğu görülür. Kadıköy'de Kurbağalıdere kenarında

Truva'nın erken kalıntıları ile eş zamanlı bir kültüre ait olduğu düşünülen bazı kalıntılar bulunmuştur. Yarımada'nın burnunda Trakyalı kavimler tarafından kurulmuş bir yerleşmeye ait olduğu sanılan duvar kalıntılarına Sarayburnu'ndaki ilk demiryolu inşaatı sırasında ve daha sonra yapılan sondajlarda rastlanmıştır. Kuban'a göre Yunan yarımadasında yaşayan Grek boylarının ulaşım ve yayılmaları kıyılar boyunca olmuştur ve bunun sonucunda Anadolu ve Trakya kıyılarını izleyerek Marmara ve Karadeniz'e

uzanan kolonizasyon yolları üzerinde önce Chalcedon (Kadıköy) sonra Byzantion koloni şehirleri kurulmuştur. Sarayburnu üzerindeki ilk Grek kolonisi Haliç’le Marmara’ya egemen bir tepede, deniz ticaretine elverişli bir site yerleşmişlerdir (Kuban, 1993, s:10).

Kuruluş dönemine bakıldığında coğrafi konumunun yerleşmeye müsait olmasının kentin kuruluşundaki en önemli faktör olduğunu söylemek mümkündür. Celal Esat Arseven (1909) İstanbul’u kuruluş döneminde şöyle tanımlamaktadır: “İstanbul, Avrupa ve Asya kıt’aları gibi en mühim kıt’a-i arzın ve Boğaziçi ile Marmara Denizi ve Haliç gibi güzellikleriyle mümtaz olan üç denizin telakki ettiği noktada bulunur. Dünyada hiç bir şehir bu kadar yekta bir mevki-i coğrafiye, bu kadar mühim bir mevki-i ticariye malik değildir.” (Arseven, 1989, s:25).

İstanbul’un coğrafi konumu yüzyıllar boyunca onun uluslararası bir liman olmasını sağlamıştır. Bölgenin kıyı şeridinin oluşturduğu doğal limanlar İstanbul Tarihi yarımadaının coğrafi konumunu yerleşmeye daha da müsait kılmıştır. Kadırga bölgesi, Langa bölgesi ve eski Neralion (Eminönü) bölgesi yüzyıllar boyunca kentin limanları olarak kullanılmışlardır. Eski haritalardan Yarımadaının Marmara kıyılarının oldukça girintili çıkıntılı olduğu görülmektedir. Bu bölgeler daha sonraları zamanla dolmuşlardır. Daha sonra ise Marmara kıyısında düzenlenen sahil yolu ile kıyı şeridi tamamen doldurulmuştur (Şekil 4.1).

Deniz ulaşımı kentin su ile ayrılan bölümleri arasında yüzyıllarca önemli bir iletişim aracı olmuştur. Tarihte kara yolu ile ulaşım yerine denizden ulaşımın çok yakın mesafelerde bile tercih edildiğini görmek mümkündür. Bu durum, yolların fazla kullanılmamasından dolayı geniş akslar halinde düzenlenmiş ulaşım elemanlarının olmamasını açıklamaktadır. Diğer yandan kıyılar ve deniz ulaşımı dinlenme ve eğlenmeye yönelik eylemler için de doğal ortam oluşturmaktadır. Dolayısı ile İstanbul’da su ögesi kentlilerin günlük yaşamında önemli bir yer tutmuştur. 1960’lı yıllara kadar İstanbul ölçeği ve kentsel imajı ile su kenti olma özelliğini korumuştur. Bu dönem ve devamında kentte yapılan köprüler, otoyollar, birinci ve ikinci derece yollar otomobil trafiğini suriçine sokmayı özendirilmiş ve hatta hedeflemiştir. Bunun sonucu olarak da bölgede karmaşık bir trafik ağı oluşmuş ve deniz ulaşımı önemini yitirmiştir.

Şekil 4.1 İstanbul kıyı şeridi ve dolan bölgeler

Kentin gelişimi, 19. yüzyılın ikinci yarısına değin, topografik verilere uyan organik bir gelişme çizgisinde olmuştur. Konstantin çağından bu yana sur içi strüktürünün az değişmiş bir kaburgası vardır. Kentin büyüme merkezi 1. tepe idi. Topografik yapı bu daire parçasını radyal olarak sınırlayan bir tepeler çizgisi ile, buna paralel, fakat daha geride 7. tepe diye adlandırılan bir yükseklik ve bunlar arasındaki vadiden meydana geliyordu. Haliç kıyılarında çok dar, Marmara kıyısında daha geniş bir şerit ve tepeler arasındaki vadinin Marmara'ya açılan ağzında geniş bir düzlük vardı. Şehrin merkezden başlayan anayol, Haliç'e paralel tepeler üzerinden gidiyordu. Bu yolun Haliç'e doğru yaklaşmasında topografyanın yanısıra, limanla olan ilişkisi de rol oynamıştır. Beyazıt'tan yarımada'nın güney ucuna ayrılan diğer anayol topografik verilere göre değil, kentin üçgensel planının zorlamasına bağlı olarak, inişli çıkışlı olmuştur. Son zamanlara gelene kadar radyal damarları kesen konsantrik yollar yoktu. Sadece Marmara ve Haliç kıyılarından ortadaki çizgilere doğru aks haline gelmemiş bağlantılar dokusu bulunuyordu. Oysa kentin bugünkü durumunda, büyük ulaşım aksları eski ulaşım sistemini tamamen anlamsız hale getirmiştir (Kuban, 1975, s:172) (Şekil 4.2).

Bizans devrinde, kent topografyasının engebeli olmasından dolayı anıtsal yapılar ve forumlar çoğunlukla oluşturulan terasların üzerine kurulmuştur. Osmanlı devrine

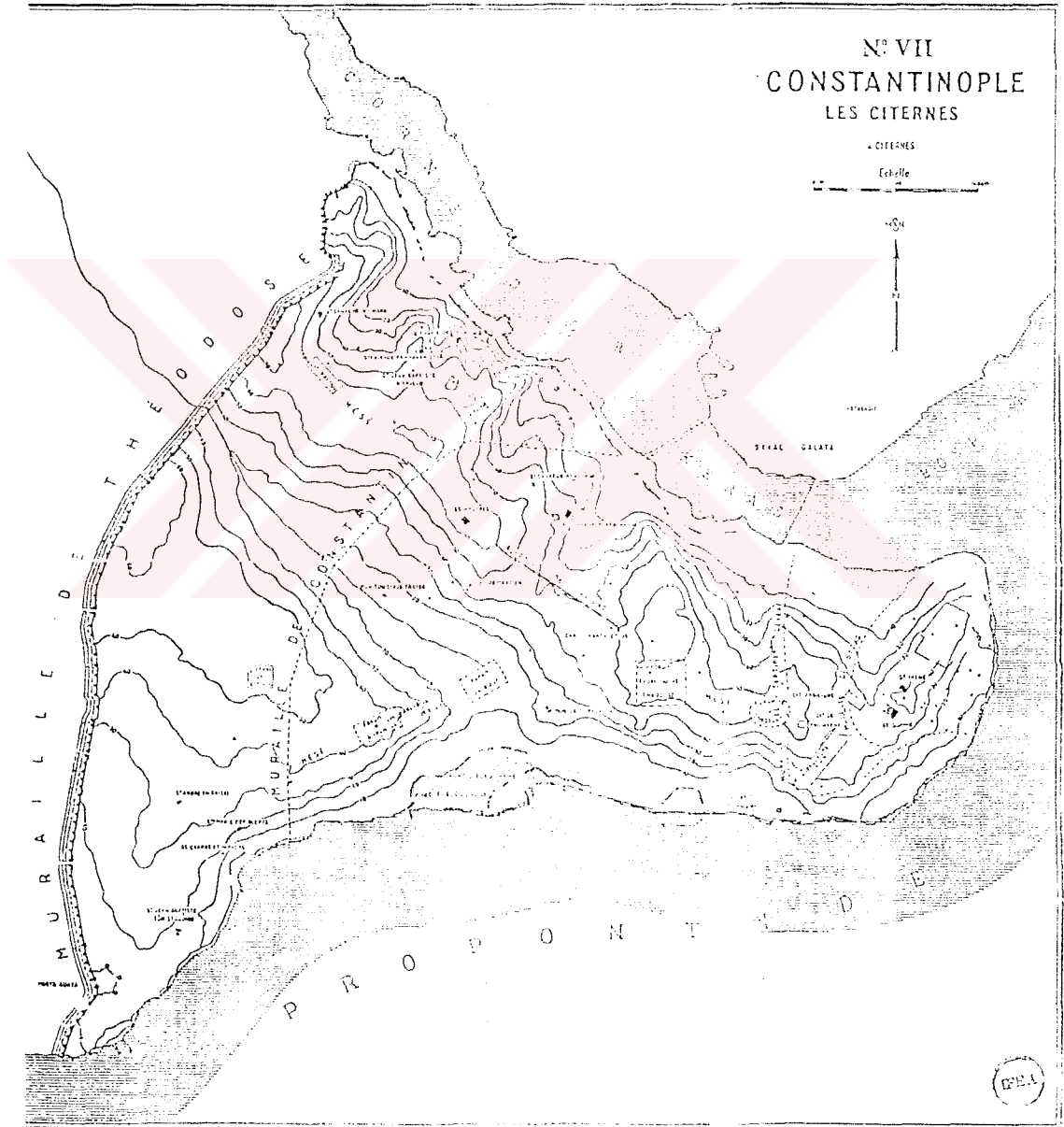
geçildiğinde de bu teraslar benzer amaçlı kullanılmıştır. Bizans dönemine ait olan teraslar aynen bırakılmış ve yenileri de eklenmiştir. Topografyanın yükseklikleri hemen her yerde anıtsal yapılar ve konakların yapımı için seçilmiştir (Şekil 4.3). Diğer yandan konutlara yükseklik sınırı Osmanlı zamanında gelmiştir ve genellikle her evin denizi görebileceği şekilde bir düzenleme vardır. Arslan, konutların boyutlarının ölçek olarak anıtsal yapılardan büyük karşılığının çoğu gezgin tarafından şaşkınlıkla karşılandığını ve evlerin iklim ve topografya ile büyük bir uyum sağladığının seyahatnamelerde belirtildiğini söylemektedir (Arslan, 1992, s:234).

İstanbul Tarihi Yarımada'nın topografyasının en önemli özelliklerinden biri belirgin ancak çok dik ve çok yüksek olmayan tepeleridir. Bu tepeler yüzyıllardır anıtsal yapıların yerleştirildiği belirgin noktalar olmuşlardır, topografyanın yüksekliklerinin, bina ölçeğine uyumlu olması bölgenin tek ve özel silüetini oluşturmuştur. Bu silüeti Le Corbusier, “yumuşak formların sağladığı tatlı bir melodi” olarak tanımlamakta ve kubbelerin sakinliği ile minarelerin yükselişlerinin tezatinin değişmez Doğulu karakterini yarattığını eklemektedir (Le Corbusier, 1990, s:62).

Bölgenin silüetini korumaya yönelik en önemli kararlardan biri Cumhuriyet dönemindeki imar hareketleri içinde 1937-1939 yılında Prof H. Prost'un hazırladığı nazım planında, kentin silüetini korumak amacı ile 40 rakım üstündeki bölgelere 3 kattan fazla yüksekliğe izin verilmemesidir. 40 ve 50 rakımları Tarihi Yarımada'da en eğimli arazide yer alırlar. Bu kararın sebebini M. İzberk şöyle açıklamaktadır: ““40 rakımı” kuralı özünde, yapı yüksekliklerini, yapıların bulunduğu topografyaya bağımlı kılan ve topografyayı yansıtan, anıtları görselleştiren bir dizgedir. Prost “iki boyutlu” silüet üzerinde durmuş, 40 rakımında kimi görsel eşikler yapma pahasına onu korumuştur.” (İzberk, 1993, s:82) (Şekil 4.4).

Prost'un “40 rakımı” kararının alındığı tarihten günümüze bu kural önce çekme kat adı altında daha sonrada dördüncü kata izin verilmesi ile bozulmuştur. Yükselen katlar ile M. İzberk'in deyiimiyle “topografyayı bir yorgan gibi örten doku” görsel eşiği aşmış ve böylece yüzyıllardır süregelen silüet değerleri yokolmaya başlamış ve anıtsal yapılar gittikçe daha aşağılar gömülmüşlerdir. 1990 yılında kent dokusuna başka büyük bir

darbe de hazırlanan yeni nazım planında konutların kat yüksekliğinde yapılan değişikliklerle gelmiştir.

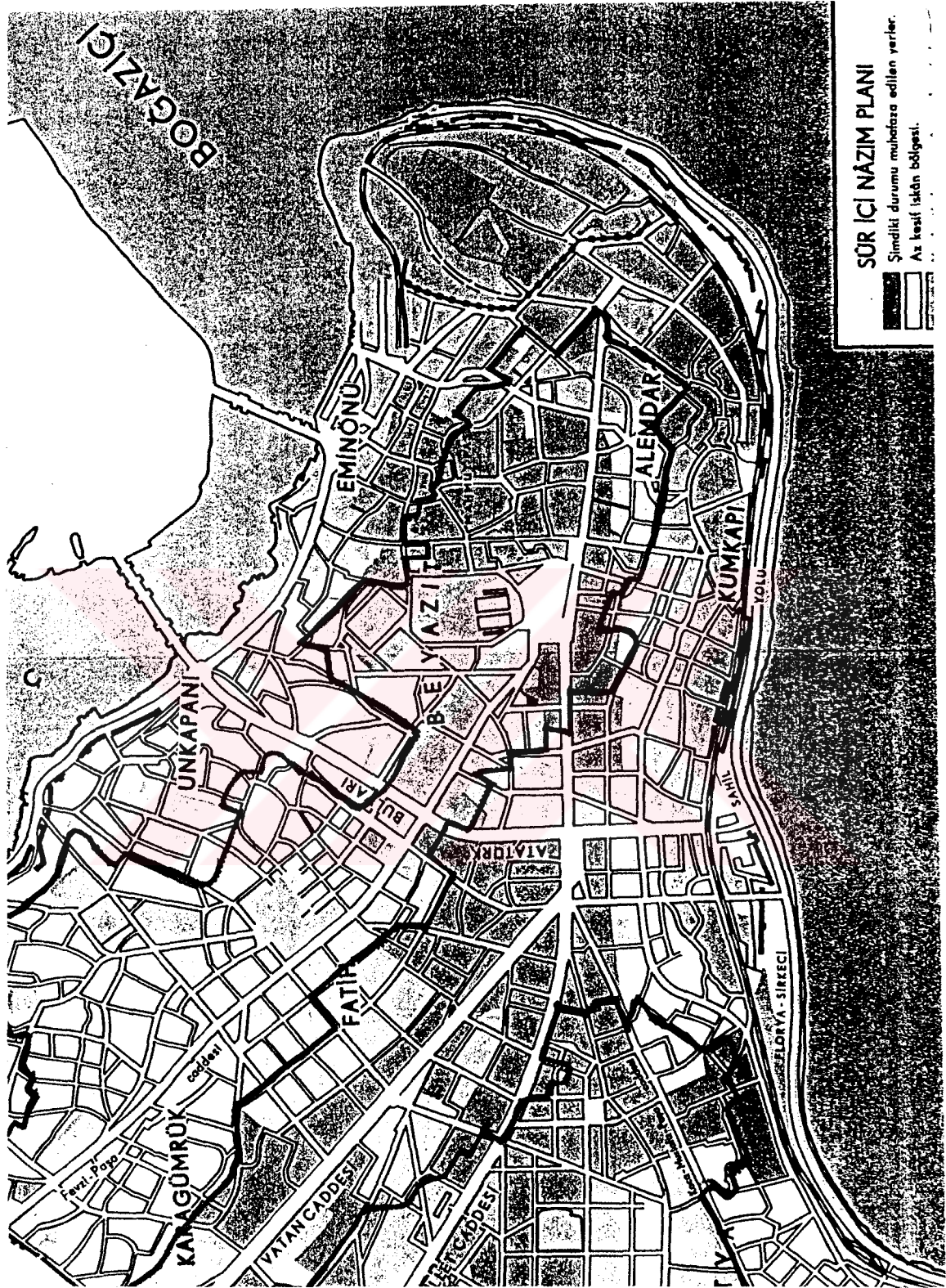
Şekil 4.2 İstanbul Tarihi Yarımada'nın topografyası

Şekil 4.3 İstanbul Tarihi Yarımada 1855

1994 yılında mahkeme kararıyla iptal edilen bu plan, İzberk'in deyimi ile %40'lık 40 rakım alanını, ayrıca bir 50 rakım ögesi katarak yarı yarıya azaltmakta ve 40 rakım alanına 2 kat, yeni 50 rakım alanına ise 1 kat ilave kat hakkı tanımaktaydı. Prost'ta Tarihi Yarımada boyunca kesitinde hiç olmayan görsel eşikler bu planla aynı kesitte 3'e, enine kesitte ise Prost'ta 4 adet olan bu eşikler 8'e çıkarılarak görsel eşik sayısı ikiye katlanıyordu (İzberk, 1993, s: 79) (Şekil 4.5).

Günümüzde topografya ile ilişkiye bakılacak olursa, yol dokusunda büyük bir değişim olmamıştır. Eklenen ana yollarla ulaşım kolaylaştırılmaya çalışılmış ancak çoğu zaman bu pek çok yıkım ve dolum hareketini de beraberinde getirmiştir. Yarımada adeta Marmara'ya doğru genişlemiş, Bizans'tan beri liman işlevini sürdüren Langa bölgesi

Şekil 4.4 “40 rakım” alanı

tamamen dolmuştur. Gelişen teknoloji sayesinde topografya zorluk çıkardığında ona uymak yerine onu hiçe saymak daha kolay bir yol olmuştur. Bu da beraberinde eski kent dokusu ve yeni yapılmaya çalışılan doku arasında uçurumlar oluşturmuş ve yer yer röperlerin kaybedilmesi anlamına gelmiştir. Ancak topografyanın kesin hatları hakimiyetini sürdürmeye devam etmektedir.

4.2 İstanbul Tarihi Yarımada'da İnsana ait Veriler

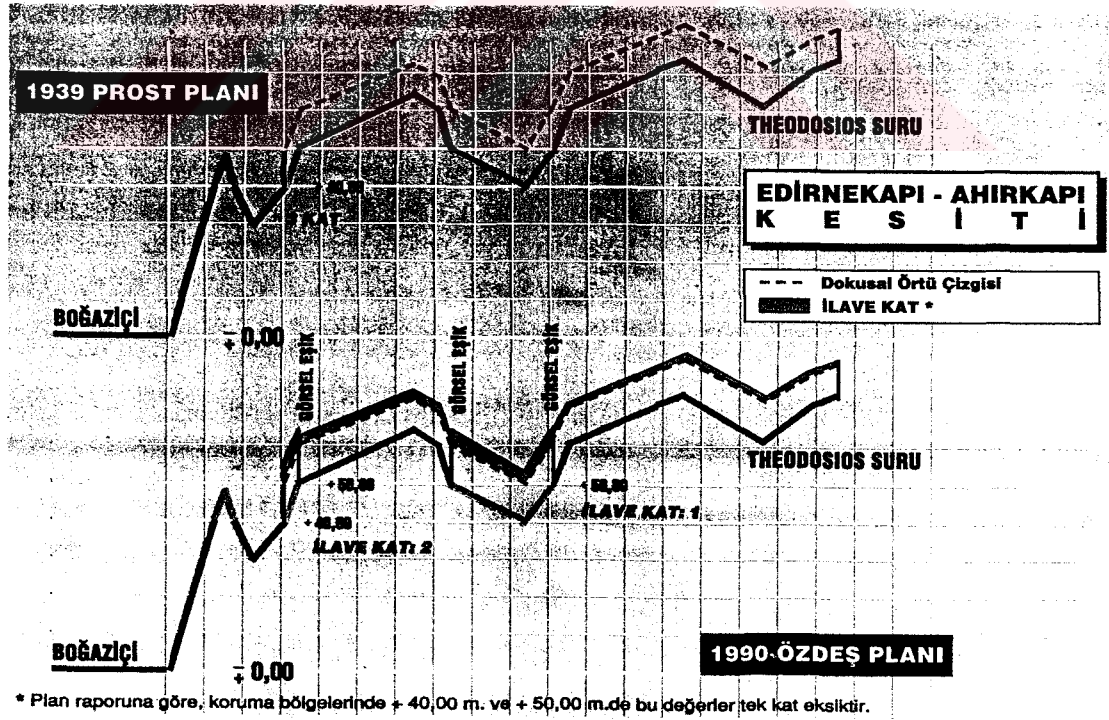
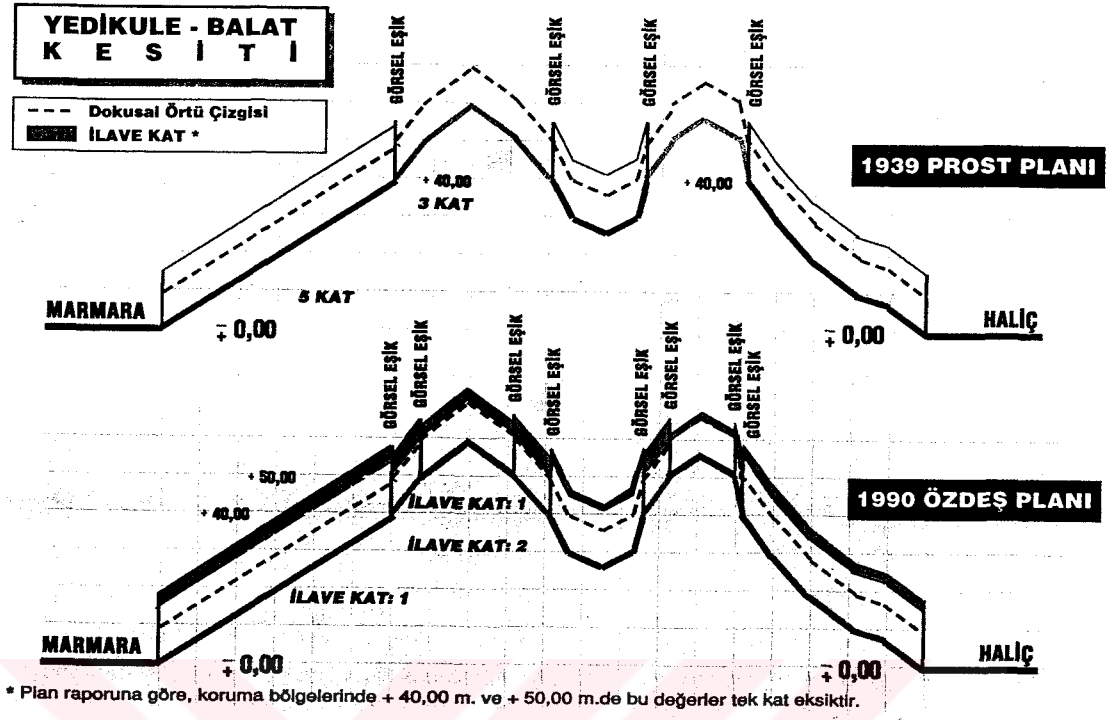
İstanbul Tarihi Yarımada'nın kent dokusunun oluşumunda ve gelişiminde fiziki çevre verilerinin güçlü bir rolü vardır. Ancak bölgenin kent dokusu üzerindeki en belirleyici veriler kültürel ve sosyo-ekonomik, sosyo-politik veriler olmuşlardır.

4.2.1 İstanbul Tarihi Yarımada'ya ait Kültürel Veriler

Kuşkusuz bir kentin fiziki yapısı ile o kenttekilerin yaşam felsefesi arasında sıkı bir ilişki olması gerekir. Ve bu ilişki sürekli bir gelişme halindedir (Kayra, 1990, s:10).

Osmanlıların İstanbul'a hakimiyetlerinden önce bölgenin kültürel yapısını Bizans tarihçisi Ostrogorsky şöyle özetlemektedir:

“Roma devlet tarzı, Grek kültürü ve Hristiyan inancı Bizans gelişmesinin ana kaynaklarıdır. Bu unsurlardan biri çıkarılsa Bizans'ın varlığı düşünülemez. Ancak Hellenistik kültür ve Hristiyan dininin Roma Devlet şekli ile bir sentez haline gelmesi bizim Bizans İmparatorluğu olarak adlandırmaya alıştığımız tarihi teşekkülü meydana getirmiştir. Bizans tarihi, evvel emirde sadece Roma tarihinin yeni bir evresi ve Bizans devleti eski *İmperium Romanum*'un sadece bir devamıdır. Ancak Bizans eski Roma ile bağlantısını ne kadar bilinçli olarak hissederse etsin, ülküsel olduğu kadar iktidar siyaseti nedenleriyle Roma mirası düşüncesine ne kadar sıkı sıkıya sarılmış olursa olsun, yine de zamanın akışı içinde asli Romalı temellerinden gittikçe uzaklaşmıştır. Kültür ve dil bakımından Grekleşme büyük adımlarla ilerler ve aynı zamanda Bizans hayatının kiliseleşmesi gittikçe artan bir ölçüde tezahür ederken, iktisadi sosyal ve siyasi alandaki gelişmede zaruri olarak yeni bir iktisadi ve sosyal nizamın teşekkülü ve daha ortaçağın ilk devirlerinde umumi çizgileriyle yeni bir idare sistemine sahip yeni bir devlet tarzının doğması sonucunu doğurur.” (Ostrogorsky, 1991, s:25-26).

Şekil 4.5 1990 nazım planı ve Prost planının kesitleri

Fetih sonrasında İstanbul bambaşka bir kültürün etkisine girmiştir. Ancak farklı etnik grupların mevcudiyeti daima kentin kozmopolit bir toplum yapısına sahip olmasını ve kültürler arası etkileşimi sağlamıştır. Çoğunluğun Türk ve müslüman olmasının doğal sonucu olarak bir Türk-İslam kentidir ve özellikleri ile de bunu yansıtır. Ancak farklı etnik grupların varlığı ve kentin geçmişi Türk-İslam kentine eklenmiş, farklı bir dokunun oluşmasını sağlamıştır.

Kentin Türklerin eline geçmesi ile İstanbul öbür alanlarda olduğu gibi yaşama biçiminde de çok merkezli bir nitelik kazanmıştır. Bir yanda önceki dönemin kalıtı varlığını sürdürürken, öte yanda başka dinsel yönetim anlayışı ve gelenekleri sürdüren insanlardan kaynaklanan yaşam biçiminin gelişimini, yerleşim süreci belirlemiştir. Bu çok merkezliliğin temeli Osmanlı toplumunun yapısına ve siyasi örgütlenmesine dayanmaktadır. Kendi dışındaki ögelere de yapısında yer vermekle birlikte “merkezi otorite”, halkını sürekli denetim altında tutmakta ve yerleşiminden, uğraş alanlarına, yapacakları işlere, giyim-kuşama dek yaşamı belirlemektedir. Bu, halklar arası etkileşimi kısıtlarken görece özerk yapılardan oluşan bir kent yaşamını da getirmiştir (Yurt Ansiklopedisi, 1982/93, s:4091).

18. yüzyılın ilk çeyreğinde büyük imar hareketi Kağıthane’de Sadabad’ın temelini atılması ile başlıyordu. İstanbul’un anıtsal tarihinde bu çağın getirdiği ikinci yenilik Avrupa mimari ve dekoratif etkilerinin köklü olarak ülkeye girmiş olmasıdır. İstanbul’un Batılılaşmaya başlaması önce ne fikir alanında ne de günlük yaşantısında olmuştur. Batının ilk etkileri yapı alanında ortaya çıkmıştır (Kuban, 1993, s:20-23). Bu yüzyılın genel gelişmesini karakterize eden Lale devri bugün ancak çok soluk anılarını görebildiğimiz bir İstanbul yaratmıştır. İmparatorluk göreceli bir barış dönemine girmiş, Osmanlı dünyasına Batıyla şimdiye kadar olmayan bir etkileşimin havası egemen olmaya başlamıştır. Avrupa ile yoğunlaşmaya başlayan ticari, diplomatik ilişkiler sonucu; Osmanlı toplum hayatında, giyiminde, mimaride Avrupa zevki kendini hissettirmeye başlamış, dönemin uslubu olan *Barok* Osmanlı mimarisine hakim olmuştur. Binalardaki geometri yerini Barok’un kıvrak motiflerine bırakmıştır. Özellikle iç mimaride bu uslubun etkilerini görmek mümkündür.

Ardından kendini Batıyı taklit etmenin gerekli olduğuna inandırmış olan Osmanlı Sarayı ve yakın çevresi, 18. yüzyılın sonlarına ve 19. yüzyıl başlarına doğru yine Avrupa'dan gelen yeni bir sanat esintisine de İstanbul'un kapılarını ardına kadar açmıştır. Eski şehrin içinde veya surların dışında doğan ve gelişen mahallelerde artık Devlet binaları bu Neo-Klasik uslupta, bir bakıma devlet otoritesinin temsilcisi gibi yükselmeye başlamıştı. Şehrin bu yıllarda Batılı bir görünüş alması için gayret sarfedildiği görülür. Bunun için bazı iyi şeylerin yanında lüzumsuz fedakarlık gösterilerek pek çok iyi ve güzel şey de ortadan kaldırılıyordu. Şehrin 19. yüzyılda Galata'nın gerilerine kayması, Padişahların devamlı oturdukları sarayların (Dolmabahçe, Çırağan ve pek çok küçük Sultan sarayları) o tarafta bulunması, ileri gelenlerin de konaklarını Beyoğlu ilerisinde yapmaya zorlamıştı. Batı yapı sanatının İstanbul'a girmesi ve şehrin dış görünüşünde bazı değişiklikler yapması yanı sıra, yönetim bakımından da Batı'dan bazı sistemlerin benimsenmesi uygun görülmüştü. Bunun içinde bir Belediye teşkilatı kurularak İstanbul ve Galata bir takım *daire* denilen, herhalde Paris'in *Arrondissement*'lerinin taklidi olan bölgelere ayrılmıştı (Eyice, 1980, s: 139-145).

Bu yüzyılda yönetici kesimin batılılaşma çabaları ile kente giren tüm yeniliklere rağmen, kente genel olarak doğu havası hakimdir. E. Amicis 1874'te geldiği İstanbul'la ilgili ilk gözlenimlerini şöyle dile getirir: "İçine düşülen şaşkınlıktan kurtulabilmek için İstanbul tepelerinin yamaçlarında kıvrıla kıvrıla giden binlerce küçük sokaktan birine girilmelidir. Bu sokaklar huzurludur, buralarda, Altınboynuz'un öteki sahilinde avrupalı hayatın gürültülü kargaşalığı içinde pek görülemeyen esrarlı ve gizli şark bütün cepheleriyle seyredilebilir. Herşey tam manasıyla şarklıdır. Çeyrek dakikalık bir yol yürünür ama ne kimseye rastlanır ne de bir ses duyulur. Bütün kapılar kapalıdır, zemindeki bütün pencerelerde demir parmaklık vardır. Zaman zaman sokağın bir tarafından bir konuşma duyarsınız, ayak sesleriniz işitilince konuşma kesiliverir. Siz hiç kimseyi görmezsiniz ama sizi binlerce göz görür, yalnız olduğunuz halde sanki kalabalığın içindeymişsiniz gibi gelir, görünmeden geçmek istersiniz. Sakin mi sakin başka bir Türk sokağında, birden bir boru sesi duyar ve dört nala koşan atlar görürsünüz, dönüp bakarsınız o ne? Gözlerinize inanamazsınız. Bu, farkına varmadığınız rayların üstünde giden büyük bir tramvaydır. Tramvay geçip gidince,

Avrupa'nın canlı bir tasvirinin geçtiğini sanırsınız ve bir tiyatrodaki dekor değişmesi gibi kendinizi yeniden Asya'da bulursunuz.” (Amicis, 1993, s:35).

İstanbul Amicis'in tasvirini yaptığı gibi doğulu idi. Kentteki farklı etnik gruplar daha çok Pera'da yoğunlaşmışlardı. Sur içindeki doku bazı ayrıntılar dışında tamamen doğulu bir hayat yaşıyordu. Bu yaşam tarzı kent dokusunun oluşumuna ve gelişimine de yansımıştı. Kent, toplum gibi içe dönük bir yapıya sahipti. Toplumun yaşam tarzındaki kapalılık, kadınlarla erkeklerin ayrı ayrı bir araya gelmesi, eğlencelerin ayrı ayrı ve kapalı mekanlarda gerçekleşmesi, sokak ve meydanları, insanlar için önemsiz ve sadece ulaşım amaçlı elemanlar yapmıştır. Toplumun gündelik hayatına bakılırsa bu daha net olarak karşımıza çıkmaktadır. 'İstanbul kenti ve boş zaman' konulu bir çalışmada İstanbul'daki Türk toplumu yaşayış şekli olarak ikiye ayrılmaktadır: “Yönetici kesim, sarayın eğilimlerine en yakın olarak bununla bütünleşmekte ve tüketimdeki lüks, Avrupa mallarına talep, Avrupa mimari tarzlarına yakınlık gibi özelliklerle apayrı bir kişilik kazanmaktadır. Yaz ve kış konutları, helva sohbetleri, özel hamam hep bu kesimin yaşayışı içindedir. Yönetici kesim dışında kalan geniş kitlenin yaşamını çalışma ile yoğurduğu tahmin edilebilir. Hamamların bu kitlenin kadınları arasında, tekke ve kahvehanelerin de erkekler arasında en fazla rağbet gören boş zaman kurumları olarak sayabiliriz.” (Arslanyürek, 1981, s:135).

Osmanlı dönemi gündelik hayatına dair yazdığı kitabında R.Lewis'de toplumun biraraya gelmesini benzer şekilde ifade etmektedir: “Kutlanan bütün dini ve dünyevi bayramlar aslında bütünüyle aile arasında geçirilen ve yegane eğlence vesilesinin aile ziyaretleri olduğu bir yılın önemli günleriydi. Halkın boş vakitlerini değerlendirmesini sağlayacak imkanlar mevcut değildi. Erkekler kahvelerde oturup satranç, dama, tavla oynar veya hamama giderlerdi. Önü sokağa açılan ahçı dükkanlarında döner şişleri ve dumani çıkan kazanlar görülür, iştah açıcı kokuları sokaktan geçenlere kadar gelirdi ama yemekler çabucak yenilir, lokantada fazla kalınmazdı. Bazı iyi kahvelerde şiir okunur, şiir okuma yarışmaları, oyunlar tertiplenir, sanatkarların ücreti bir tefle seyircilerden toplanırdı.” (Lewis, 1973, s:144).

Diğer yandan yönetici kesimin farklı yaşam tarzı ve düşünce yapıları da kente ve kent dokusuna daima yansımıştır. Farklı dönemlerde yaptırılan camiler, külliyeler, çeşmeler,

bu kesime ait konaklar, saraylar yapıldıkları dönemin yönetiminin düşüncelerinin doğrultusunda mimari bir biçimleniş göstermişlerdir. Bu yapılar kent dokusu içinde röper noktaları olmuşlar ve genellikle çevrelerinde mahallelerin veya küçük meydancıkların oluşmasını sağlamışlardır. Homojen konut dokusunun üzerinde yükselen kamu yapıları kent dokusunda bir kontrast yaratmıştır. Kent farklı dönemlerde bu kesimin düşünce ve yaşam tarzının uzantısında değişik görünümlere bürünmüştür.

Cumhuriyet döneminde ise bambaşka kültürel yaklaşımlar söz konusudur. Kurulan yeni hükümet Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasal ve kültürel mirasını reddetme eğilimindedir. Osmanlılık'tan arınma ve batılı bir toplum olma sürecinin başlatıldığı bu dönemde, Osmanlı kültürünün en güçlü yaşadığı İstanbul kozmopolit yapısını sürdürmektedir. Osmanlı döneminden beri batı kültürü öğelerini benimsemese de az çok tanıyan İstanbul halkı dinin baskısından kurtulunca yeni yaşam biçimini benimsemekte zorluk çekmemiştir. Kentin, birkaç kültürü bir arada yaşamasına olanak veren yapısı, farklı akım ve eğilimleri de beslemiştir. 1950'lerdeki iktidar değişimi ve izlediği yolun ilk etkileri kırsal kesimdeki toplum yapısının çözülmesi ve kırdan kente göç olgusudur. Anadolu'nun dört bir yanından gelenler kentte geleneklerine yabancı bir yaşam biçimi ile karşılaşmışlardır. Bu yabancılık, kaçınılmaz olarak aynı kültürü paylaşanların bir araya toplanmasına yol açmış ve hemşerilik temelinde küçük kültür grupçukları oluşturan bu insanlar, kent yaşamının zorluklarını aşmak için çeşitli pratik çözümler geliştirmişlerdir. Konut sorunu karşısında ortaya çıkan "gecekondu olayı" bunlardan bir tanesidir (Yurt Ansiklopedisi, 1982/83, s:4090). Göçle beraber kırsal yaşam kente taşınmış ve kent dokusu belirgin bir şekilde etkilenmiştir. Doğal olarak kent mekanlarını kullanımı da bu etkilerden nasibini almıştır. Bu toplulukların çoğalması ve sorunlarının artması ile belirli çevrelerce istismar edilen rant alanları ortaya çıkmıştır.

4.2.2 İstanbul Tarihi Yarımada'da Sosyo-politik ve Sosyo-ekonomik Veriler

İstanbul yüzyıllardır ekonomik ve politik kararların gerekliliği sonucu şekillenmektedir. Geçmişte simgeseleşmesi için anıtlarla bezenmiş, kalabalıklaşması için halklar getirilmiş sonra da insanların gelmesini engellemek için kısıtlamalar düşünülmüştür. Politik

kararlar sonucu büyük bir devletin başkenti olmuş yine benzer kararlar sonucu yüzyıllardır sürdürdüğü bu konumunu yitirmiştir. Yöneticilerin kararları sonucu batılılaştırılmaya çalışılmış, ancak sadece belli kesimlerde bu gerçekleşebilmiştir. Dönem dönem ciddi kararlarla yeniden yapılanmasına kalkışılmış ve adeta savaştan çıkmış izlenimi veren bir görüntü kazanmıştır (Şekil 4.6). 1950'ler ve sonrasındaki politik kararların sonucunda köyden kente başlamış olan göç yine politik amaçlarla desteklenmiş ve artık nüfus müdahale edilemez rakamlara ulaşmıştır. Günümüzde de kent benzer kararlar zinciri ile bir takım değişik şekillere sokulmaya çalışılmaktadır, ancak sürekli değişen politik yapılar yüzünden belli bir doğrultuda devamlılık gösterememektedir. Günümüzde kent nüfusunun ulaştığı rakamlarla İstanbul'un kontrol edilebilmesi de adeta imkansızlaşmıştır.

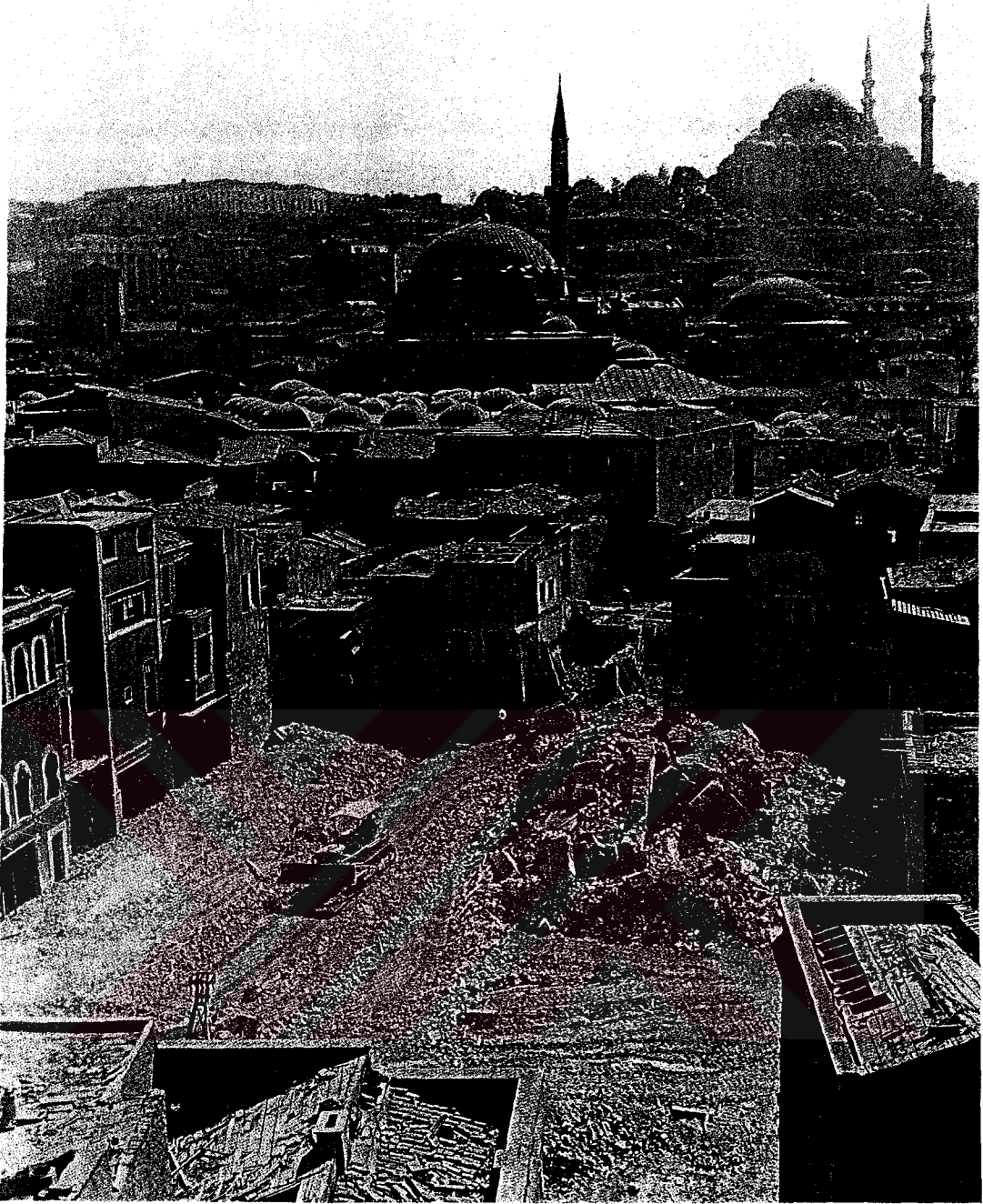
İstanbul'u etkileyen sosyo-politik veriler üç farklı döneme ayrılabilirler:

1. Bizans dönemi
2. Osmanlı dönemi
3. Cumhuriyet dönemi

Her dönemin kendine has politik verileri vardır. Bu veriler birbirlerine eklenerek kent dokusunun oluşumuna yansımışlardır. Kent dokusunu etkileyen en belirgin olaylar ve kararları bu üç başlıkta toplamak mümkündür.

Bizans dönemi

İstanbul'un Antik Çağ tarihi içinde kalan kaderini Grek kolonizasyonu ve Hellenistik çağdan sonra, özellikle Roma İmparatorluğu döneminde politik ve askeri faktörler çizmiştir. Kentin Konstantin tarafından başkent seçilmesinin nedeni, o günlerin politik konjektürü içinde stratejik önemi olmuştur. Roma'dan önce Byzantion'un önemli bir kent olarak kabulünü gerektirecek bir neden yoktur. Byzantion'u ünlendiren Konstantinopolis olmuştur. Bir kez İmparatorluk başkenti seçildikten sonra kent, İmparatorluğun ekonomik, kültürel, idari strüktürü içinde yeni bir ağırlık merkezi oluşturmuş ve dünya kenti kariyerine başlamıştır. Yeni kent boyutlarıyla, eski Grek kenti ile kıyaslanamayacak kadar büyüktü. Konstantin, Bruckhard'ın deyimi ile kendi şerefine yaptırdığı kenti sayısız yapı ve sanat yapıtlarıyla doldurmuştur (Kuban, 1993, s:10).

Şekil 4.6 İstanbul'un yeniden yapılanma dönemlerinden

Dördüncü Haçlı seferinin Bizans'a karşı dönmesi ve önce buraya dost olarak gelen Batılı şövalyelerin 1204'de Bizans İmparatorluğunu yıkarak başkenti ele geçirmeleri ve bir Latin İmparatorluğu kurmaları ile Bizans İmparatorluğu, Dünya politikasında büyük devlet olarak sürdürdüğü yerini kaybetmiştir. Şehrin içindeki bazı kilise ve manastırların Katolik idaresine geçmekle beraber, şehrin harap ve bakımsız bir duruma girdiği bilinir. İşgal sırasında çıkan büyük yangın, yağmalar ve ilgisizlik şehrin büyük bir harabe haline gelmesine yetmişti. 1261'de İstanbul'u geri alan Bizanslılar, başlarda şehri ve yapıları

tekrar yapmaya gayret göstermişler ve sanatta da bir canlanma başlamıştı. Bu arada yeni bir dünya ve din görüşü de belirmiş, manastırlar daha dış aleme açık bir karakter almıştı (Eyice, 1980, s:111).

XIV. yüzyılın ortaları politik bakımdan artık Bizans'ın sonudur. Başkent "Meryem tarafından korunduğuna" inanan ve bu yüzden de yabancı ele geçmeyeceğine güveni olan Bizans, devlet olarak sadece bir gölgeden ibarettir. Bu başkent güçlü surların arkasında yaşamaya çalışmakta ve yiyecek ihtiyacını surların dışındaki henüz tam olmasa bile bir dereceye kadar kontrolü altındaki Trakya tarafında olan topraklardan sağlamaktadır. Fakat şehrin nüfusu günden güne azalmakta ve ticaretin zengin İtalyan şehirlerinin (Pisa, Venedik, Amalfi, Genova) eline geçmesi ile fakirleşmektedir. Artık Anadolu yakasında yazlıklar ve av köşkleri yoktur. Boğaziçi de Türklerin kontrolündedir. Sadece Adalar'da Bizans manastırları yaşamaktadır. Haliç'in karşı tarafındaki Galata ise XIV. yüzyılda Genova'nın bir kolonisi haline gelmiştir. Etrafı surlarla çevrili ayrı bir şehir haline gelen Galata'nın duvarlarını ve kapılarını Genova'nın ve İtalyan ailelerinin armaları süslemektedir. Genovalılar burada büyük ticaret merkezleri ve katolik kiliseleri yapmışlar Galata'ya bir Akdeniz İtalyan şehri görünümü vermişlerdir. Bizansın kesin sonu olan 1453'te Türklerin eline geçtiğinde zaten boşalmış ve bir harabe durumuna girmiş olan bu büyük Orta çağ başkenti için yeni bir çağ açılıyordu.. Türklerin İstanbul'u alması ile bu tarihi şehre yeni bir düzen, yeni bir sanat ve yaşama anlayışı da girmiş oluyordu (Eyice, 1980, s:112-115).

Osmanlı dönemi

Türklerin İstanbul'u alması ile bu tarihi şehre yeni bir düzen, yeni bir sanat ve yaşama anlayışı da girmiş oluyordu. Fatih II. Mehmet şehrin canlanması için çeşitli yerlerden halk getirip İstanbul'a yerleştirmiş ve yeni bir anlayışa göre de imara geçilmiştir. İstanbul'un çok çabuk bir Türk ve İslam şehri görünüşü alabilmesine karşılık, Haliç'in öteki yakasındaki Galata daha beşyüz yıl kozmopolit bir Akdeniz ticaret ve liman şehri görünüşünü korumuştur (Eyice, 1980, s:112-115).

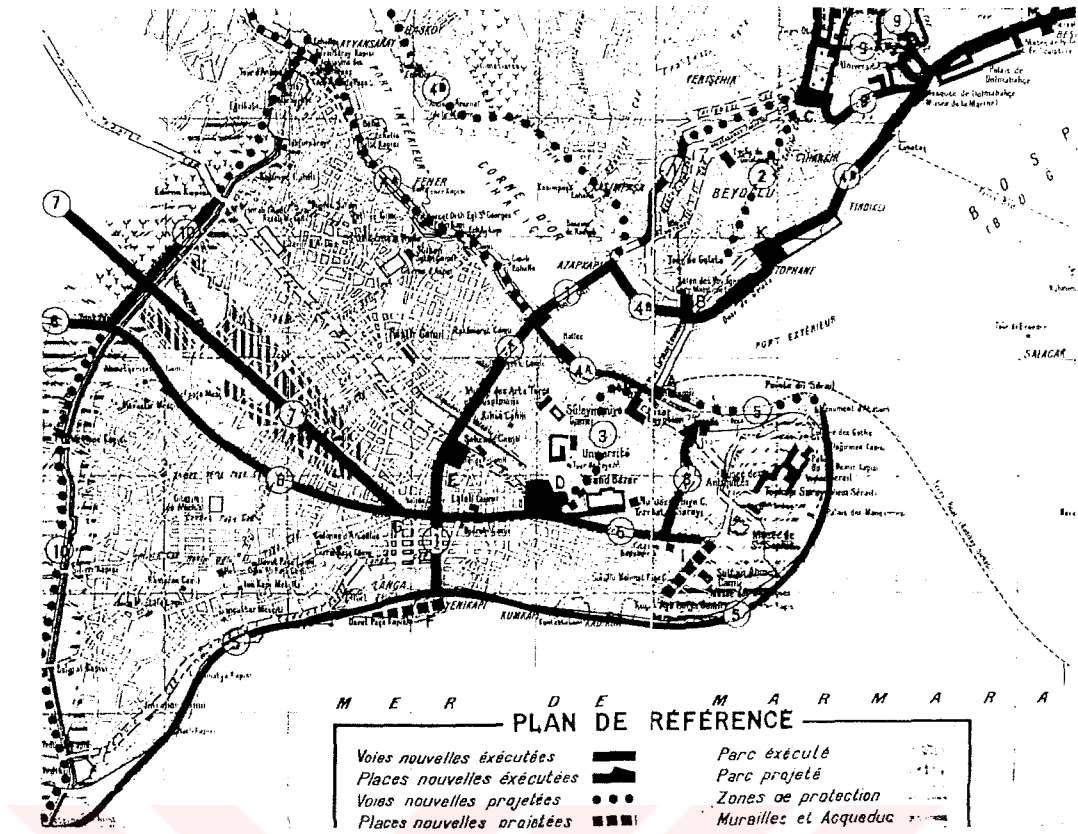
16. Yüzyıl, Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasal ve askeri alanda en güçlü olduğu dönemdir. Kanuni Sultan Süleyman'ın saltanat yıllarında imparatorluğun sınırları dört bir yanda genişlemiştir. Batı dünyası ile gerçek anlamda ilk ilişkiler de yine bu dönemde

kurulmuştur (Arslan, 1992, s:15). 17. Yüzyılda İstanbul, politik ve askeri başarısızlıkların değişik kültürel eğilimler yaratmadan önceki klasik çağ kentidir. Kentin dış biçimlenmesi sosyal strüktürün bütün özelliklerini şaşılacak bir doğrulukla yansıtmaktadır.

Cumhuriyet dönemi

20. yüzyılın başında Osmanlı İmparatorluğundan aldığı izinle Ayasofya'da çalışmalar yapan, 1926'da İzmir Nazım planı için çağrılan şehir plancısı H. Prost, 1934 yılında Atatürk tarafından İstanbul'un resmi plancı olarak davet edilmiştir. Fiziki veriler başlıklı bölümde H. Prost'un silüet değerleri için önerdiklerine değinilmiştir. Tarihi yarımada için hazırladığı planda H. Prost önerilerinin pekçoğu uygulandığı gibi bir kısmı ise gözardı edilmiştir. Bunların arasında en önemlilerinden biri bölgede Galata köprüsünün yerinin 100-150 metre Haliç'e doğru alınması ve böylece Eminönü ve Karaköy meydanlarının düzenlenmesinin sağlanması önerisidir. Bir diğeri ise yarımada'nın tam kalbinde Vatan caddesi tarafından ikiye ayrılan, bir botanik ve hayvanat bahçesi olarak tasarlanmış olan parktır. Ancak bu proje tamamen bir kenara bırakılmıştır. H. Prost'un İstanbul için hazırladığı planların büyük bir kısmı üç farklı bölgeden oluşan kenti bağlamak amaçlı olmuştur. Tarihi yarımada ile ilgili kararlarda tamamen koruyucu davranmış olan H. Prost'un kararlarının pek çoğu delinmiştir, buna rağmen bölgedeki pek çok veri daha sonraki yıkım hareketlerine rağmen günümüze kadar ulaşmıştır (Angel, 1987) (Şekil 4.7).

1956 Yılında dönemin başbakanı Menderes'in gösterişli bir imar operasyonunu başlatması Cumhuriyet döneminin kent dokusuna yansıyan en önemli verilerindendir. İhtiyaç duyulan düzenlemeler açısından uygun olan fakat çok aceleye getirilip, sonrası düşünülmeyen başlanan bu imar hareketi hem zamanında ekonomik dengelere zarar vermiş hem de Tarihi Yarımada'nın kent dokusunda onarılması zor hatta yer yer imkansız zararlar yaratmıştır. Bugün Beyazıt meydanı ve Laleli hala bir düzene kavuşamamıştır. Bu dönemle ilgili olarak Tekeli, "Menderes ülke içinde siyasal desteğini artırmak ve dışa karşı gücünü göstermek için siyasal amaçlı bir imar operasyonuna girdi" demektedir (Tekeli, 1993, s:33).

Şekil 4.7 H. Prost Planı 1937

1984-1989 arasında o tarihte belediye başkanı olan Dalan'ın adı ile özdeşleştirilen, ancak, aslında bu kişinin üyesi olduğu patinin siyasi görüşünün bir sonucu olarak gerçekleştirilen kapsamlı imar hareketlerinin, bir bakıma, 1960'da durdurulan Menderes imar hareketlerinin bir devamı olduğunu söylemek olasıdır. Yapılan uygulamaların en çarpıcı olanı, Haliç'in her iki kıyısında açılan alanlar olmuştur. Yıkılan Cibali, Fener, Balat, Ayvansaray gibi mahallelerin devamı olan sokakların ve eski evlerin yok edilmesi geri getirilemeyecek kayıplara yol açmıştır.

Sosyo-politik verilerin doğrultusunda sosyo-ekonomik verilerin de İstanbul Tarihi Yarımadası'nın kent dokusuna belirgin etkileri vardır. Her dönemde ait olduğu devletin ekonomik dengelerin İstanbul'da toplanması kentin ve dolayısıyla kent dokusunun gelişmesini sağlamıştır. Bölgede farklı fonksiyonlar kendi yerlerini zaman içinde sürdürmüşlerdir. Sarayburnu bölgesi yüzyıllar boyu önce imparatorların, sonrada padişahların ikamet bölgesi olmuştur. Bunun doğal sonucu olarak da bölgenin civarı devlet yöneticilerine ev sahipliği yapmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde padişahlar ikamet bölgelerini değiştirse de devlet yönetimi Cumhuriyet'e kadar bu bölgede kalmıştır. Cumhuriyet'ten sonra başkent yer değiştirmiş olsa da belli kurumlar

İstanbul'da devam etmiş ve İstanbul ekonomik başkent olmuştur. Doğal ve korunaklı bir liman olan Haliç'in çevresindeki ticaret yükü Eminönü ve Unkapanı bölgesinin kent dokusunu yoğunlaştırmıştır. Bu bölge ticaret bölgesi olma özelliğini günümüze kadar sürdürmüştür.

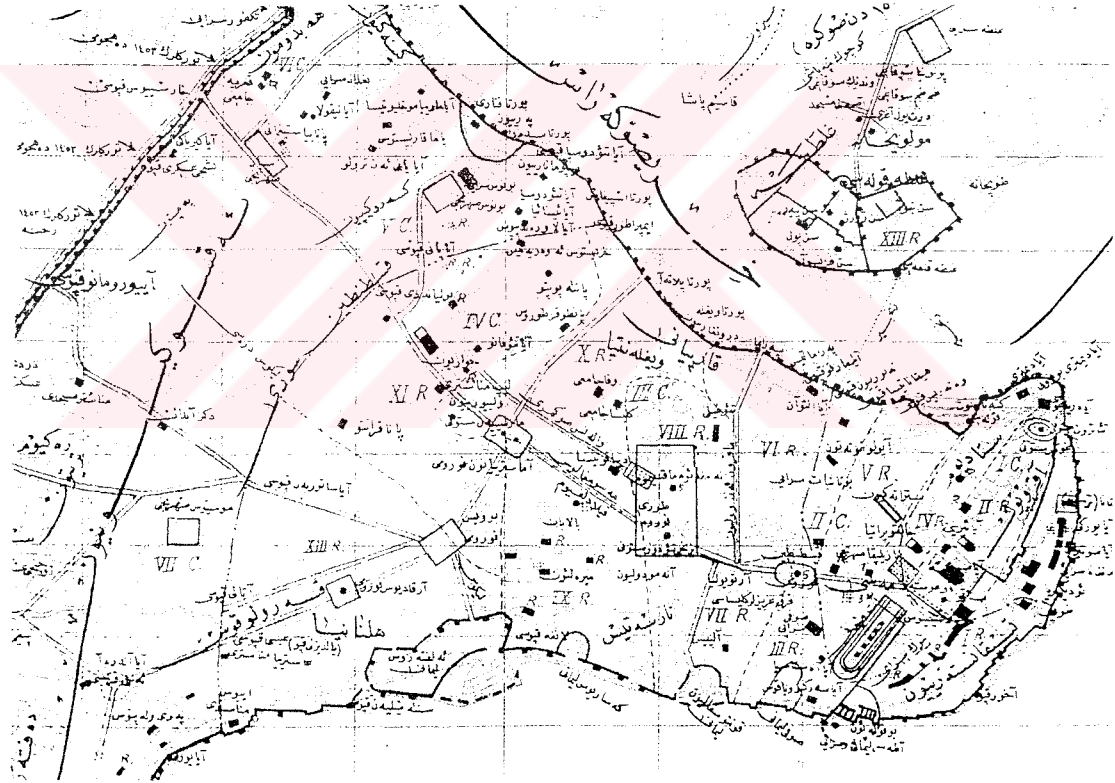
Diğer yandan ekonomik koşullar daima gelişmeyi sağlamamıştır. Son dönemlerde bazı zanaatlar ekonomik yetersizlik nedeni ile kaybolmaya başlamış ve bu zanaatların yıllardır yerleşmiş oldukları bölgeler yerlerini başka fonksiyonlara bırakmıştır. Bunun sonucu olarakta bu bölgelerdeki kent dokusu değişim geçirmeye başlamıştır. Örnek olarak Kapalı Çarşı'nın yanındaki sokakta yıllarca yaşamış olan bakırcılar kaybolmaya başlamış bunların yerini deri giyim eşyaları satan dükkanlar ve konfeksiyoncular almış ve çevresinde de Polonya pazarı denilen eski Doğu bloku ülkelerinden gelenlerin satış yaptığı bir doku oluşmuştur. Politik kararların uzantısında oluşan ekonomik sorunlar kentin belediye kurumunu çalışamaz hale getirmiştir. Bugün İstanbul rant getirisi olarak dünyanın sayılı kentlerinden biri olmuştur. Bu şartlar altında her hangi bir istimlakın, kimseyi mağdur etmeden yapılması neredeyse imkansız hale gelmiştir. İstanbul'un planlanamamasını Tekeli şöyle ifade etmektedir: "Kuşkusuz İstanbul'un yüzelli yıla yaklaşan planlama deneyimindeki yarı planlı, yarı plansız bir gelişme olgusu teknik bilgi yetersizliği ya da örgütlenme eksikliği ile açıklanamaz. Bu olgu büyük ölçüde ülkede yaşanmakta olan rant ekonomisi ile ilişkilidir." (Tekeli, 1993, s:37).

4.3. İstanbul Tarihi Yarımada'nın Kent Dokusu ve Kent mekanları

İstanbul'un kent dokusu, farklı dönemlere ait verilerin yanyana ve çoğu zaman üstüste gelmesi sonucu oluşmuştur. Tarih içinde farklı evrimler geçirmiş olan kentte, fiziki değişimler mekanlarının kullanımının değişmesi ve idari yapının tutumundaki farklılaşmalar sonucu oluşmuştur. İstanbul'un fethi öncesinde ve sonrasında kent mekanlarında ve kent dokusunda belli bir süreklilik gözlemek mümkündür. Ancak bu süreklilik sadece bölgenin topografyasının uzantısında oluşan doğal bir sürekliliktir. Mekansal olarak bölgedeki sürekliliği aşağıdaki dört zaman diliminde ele almak uygundur.

Bizans dönemi

Bizans dönemindeki mekan anlayışının altında dönemin sosyo-politik kararları vardır. Roma İmparatorluğunun ikiye bölünmesi ve Doğu Roma İmparatorluğunun Başkenti olarak İstanbul'un seçilmesi kent mekanlarının oluşumuna büyük ölçüde yansımıştır. Kent tasarlanırken Roma ile yarışacak şekilde geniş akslar, Forumlar, görkemli yapılar, zafer takları, çeşmeler vd.. ile bezenmiştir. Yeni bir İmparatorluğun başkenti olarak özellikle gücü yansıtacak şekilde tasarlanmıştır. Bu dönemdeki kent mekanları tanımlı, geniş ölçekli ve süreklidiler. Ancak bu süreklilik, fiziki formun sürekliliği ile oluşmaktaydı. Düzgün ve tasarlanmış olan dönemin kent dokusunda, fetih öncesinde Bizans İmparatorluğunun çöküş döneminde büyük bozulmalar olmuş ve kent mekanları çöküşe paralel bir çizgi ile özelliklerini yitirmiş ve yer yer yokolmuşlardır (Şekil 4.8).

Şekil 4.8 Bizans Dönemi İstanbul Tarihi Yarımada

Osmanlı dönemi

Fetih sonrasında bambaşka bir düşünce yapısının egemenliğine girmiş olan kentte önemli değişimler yaşanmıştır. Osmanlı'ların kenti aldıkları tarihte kent dokusu büyük ölçüde bozulmalara uğramıştı, ancak her ne kadar geniş yollar ve Forumlar dolmaya

başlamış olsalar bile kent dokusu ana karakterinin izlerini taşımaktaydı. Kentte geniş mekanlar mevcuttu ve bu mekanlar daha önce belirtildiği üzere cami ve imaretlerinin yapımında kullanıldılar. D. Kuban; eski Bizans Forumlarının yerlerinde Osmanlı camilerinin yerleşmiş olması ve eski kentte halkın toplandığı yerlerin yerine yeni şehir yapısı içinde Türk toplumunun toplantı ve ortak yaşama merkezi olan cami ve külliyelerin gelmiş olması sonucu Bizansın dışa dönük kent yapısının, Türk-İslam kenti yaşantısında içe dönük bir yapıya dönüştüğünü belirtmektedir (Kuban, 1975, s:174-175).

İstanbul'un fethi sonrasında, kent dokusundaki fiziki değişimi Osman Ergin şöyle özetlemektedir:

"Osmanlı Türkleri bir müddet sokakların genişliğini Bizanslılar zamanında olduğu gibi aynen muhafaza ettilersede şehirde kalabalık artıp yer daraltıkça ve bina, bilhassa mabet inşasına yer bulunamadıkça rakabesi devlete ait, yahut bugünkü tabirle umuma metruk yerleri, meydanları devletin ve umumun mümessili olan tacidalar ve onlara bakarak vezirler hususiyete kalp ile üzerlerine fakat yine halkın işine yarayacak ve onlara dini, içtimai, ilmi ve sıhhi ihtiyaçları karşılayacak -cami, medrese, hamam gibi-umumi binalar yaptırmışlardır. Meydanların bu suretle binalarla kapatılması doğru bir hareket sayılmazsa da oralara yapılan büyük camilere bırakılan avlular kısmen eskisi gibi meydan vazifesi gördüğü için Osmanlı Türkleri bu suretle hareket etmekle halkı meydanlardan istifadeden mahrum etmişlerdir denilemez. İstanbul'da nüfus artıkça, yer daraldıkça, yapı işlerini mürakabe ile mükellef olan memurlar eğri büğrü yollara saptıkça sokaklar ve caddeler tecavüze uğramış, küçülmüş, genişlikleri bir buçuk iki metreye kadar inmiştir." Ergin, 1862 senesinde çıkan bir yangın sonrasında bölgenin imarı için yapılan çalışmaların resmi bir vesikasını da örnek olarak vermekte: "İstanbul'un sokaklarından bahsedilirken (şimdiki sokaklardan araba değil, hayvan bile güç geçer. İstanbul'un şimdiki sokaklarına tarik ismi bile verilmek şayan olmayıp eğri büğrü, iniş yokuş bir takım dar deliklerdir.) denilmesi bunu ispat eder." demektedir (Ergin, 1938, s:16-21). Bu sokaklarının darlığını E.Amicis ise şu tasvirle belirtmektedir: "Bazı yerlerde o kadar dardır ki, karşılıklı iki evin çıkma katları neredeyse birbirine değer." (Amicis, 1993, s:35).

Osmanlı döneminde, Bizans dönemi kent mekanları kent dokusu içindeki yerlerini koruyorlardı ancak O. Ergin'in ifade ettiği gibi fiziki biçimlenişleri çok farklı idi. Osmanlı'larda geniş akslar, yollar ve meydanlar yoktu. Sosyo-politik etkilerin yerine sosyo-kültürel veriler ön plandaydı. Osmanlılar doğulu idiler ve yaşam tarzları da bu çizgide idi. Geniş meydanlar yerine cami avluları ve mahalle aralarında da yolların kesiştiği noktalarda oluşan küçük meydancıklar halkın toplanma ihtiyacını karşılamakta idiler. Çoğunlukla kendi kendine oluşmuş bir görüntüleri olan mahalle araları meydanları plansız yapıların arasında konut bölgeleri ve ticari bölgeler arası geçişi sağlıyorlardı. Diğer yandan yukarı sözü edilen toplanma mekanları olan cami avlularının dışında farklı amaçlı geniş alanlar da vardı. Çoğu zaman ticari veya askeri amaçlı kullanılan büyük açıklıklar meydan olarak adlandırılıyordu.

Bölgedeki sokaklar dar ve organik yapılı olmalarına karşın işlevsel süreklilik bu mekanları da sürekli yapıyordu. Düzgün dokulu olmamasına karşın bölgedeki anıtsal binalar ve aralarda oluşan küçük meydanlar yönlenme ihtiyacını cevap vermekte idiler. Topografyanın keskin hakimiyeti de yönlenmeyi çok kolaylaştırmaktaydı. Genel olarak, kent mekanları tanımlanma ihtiyacını karşılıyorlardı. Bununla beraber bölgedeki büyük ölçekli meydanlar belli bir kapalılığa sahip değillerdi. Kent için tasarlanmış özel mekanlar olarak düşünülmedikleri için gerek birbirleri ile ilişkileri gerekse tek başlarına biçimlenişleri tanımlı bir mekan oluşturmuyordu, ancak kent içinde bir bütün olarak birbirleri ile ilişkileri bu mekanları tanımlı kılmaktaydı. Osmanlı dönemi kent mekanları tek tek değil, fiziki çevrenin tümüyle var olmakta idiler.

Kent dokusunun karmaşık ve düzensiz bir yapıda oluşmasındaki en belirgin faktör kentin bir belediye kurumuna çok geç (1855). kavuşmasıdır. Pek çok farklı etnik grubu barındıran kentte; bu grupların hepsinin kendi yaşamlarının olması ve ortak bir kent yaşamının oluşmaması, bölgeleşmeyi ve her bölgenin de kendine has özellikler sergilemesini beraberinde getirmiştir. Kentteki kamusal binaların bu farklı grupların vakıflarının denetiminde olması, yapılar ve bölgeler arası farklılığı ve bunun doğal sonucu olarakta kent dokusundaki karmaşıklık yaratmıştır. Kentte yaşayan farklı grupların kent dokusuna yansımaları O. Ergin şöyle ifade etmektedir:

“Şimdiye kadar Türkiye’de şehirlerin birer komün haline girememesi sebepsiz değildir. Her şehirde Fransızların (Communauté) adını verdikleri mezhebi cemaatler vardır. Her cemaat hususi vakıfları ile dini bir komün hayatı yaşıyordu. Zaten cemaat demek dini bir komün demektir. İşte bu dini komünlerin herbirinin müstakil bütçelere, mekteplere, hastanelere, imaretlere malik olması, hepsinin birden müşterek bir şehir hayatı yaşamasına mani oluyordu. Filvaki her şehirde kanunun vücuda getirdiği bir belediye teşkilatı mevcuttu. Fakat cemaatlerin hususi hayatları şehrin hakiki bir belde (cité) olmasına mani oluyordu. Hiç bir şehirde hatta İstanbul’da bile tam manası ile bir belediyenin vücuda gelmemesi bundan dolayıdır. Mesela İstanbul’u örnek alalım: Su bendleri, çeşmeler, imaretler, hulasa belediyeye taalluk eden ne kadar tesis varsa hep evkafa yani cemaatlere aitti.” (Ergin, 1936, s:71-72).

Geç Osmanlı dönemi

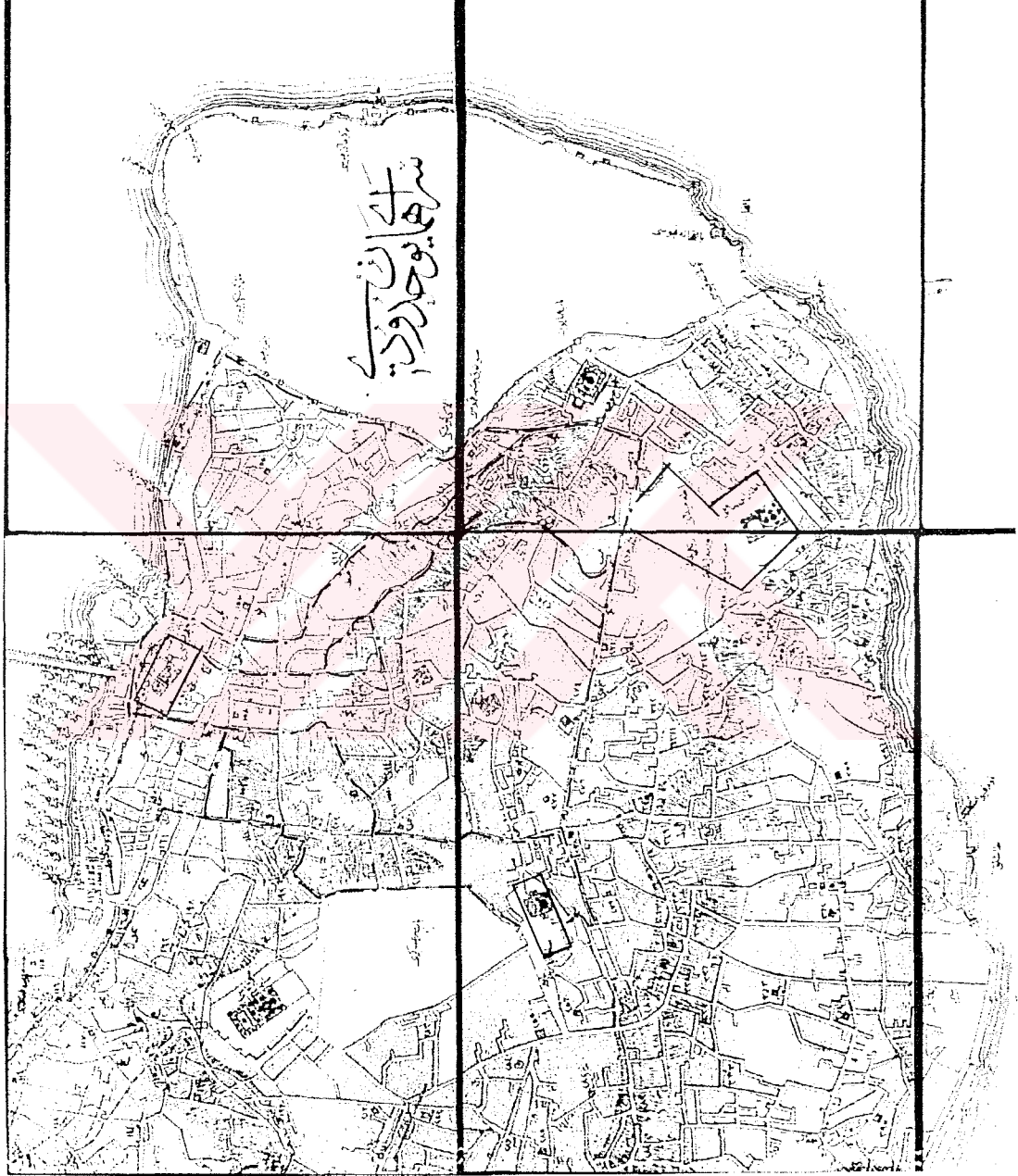
19.yüzyıl’da Osmanlı İmparatorluğunda oluşan batılılaşma hareketleri uzantısında İstanbul’da kent planlamasına ilişkin çalışmalar başlatılmıştır. İstanbul’un sistemli olarak imar hareketlerinin III. Selim zamanında Selimiye mahallesinin ve kışlasının yaptırılmasında başlanmış olduğu kabul edilebilir (1803). II. Mahmut konuya daha etkin yöntemlerle yaklaşmış ve ilk olarak topografik ve genel nitelikli bir İstanbul imar haritası çizdirmiştir (1837). İlk kez ölçülerine uygun kadastro haritaları yapımına da II. Mahmut döneminde başlanmıştır. Bu dönemde kent yollarının düzenlenmesine ve kaldırım yapılması işlerine başlanmıştır. Ancak bu yıllarda Osmanlı toplumu çağdaşlaşma hareketine tepki göstermektedir. Nitekim 1862-1868 yılları arasında ikinci kez şehreminliği yapan Hüseyin Bey’in kendisi Divanyolu’nun genişletilmesine karşı çıkmıştır.

Bölgenin kent dokusu Abdülaziz (1830-1876) döneminde yavaş yavaş değişmeye başlamıştır. Yangınlar sonrasında yeniden kurulan mahallelerde daha düzenli bir yol sistemi oturtulmaya çalışılmıştır. Bu değişimi ve kent dokusundaki gelişimi farklı dönemin haritalarına bakarak görmek mümkündür. Belediye kurumunun kurulması ve imara yönelik çalışmalar da daha düzenli bir doku oluşması amaçlı çalışmaları hızlandırmıştır. Ancak düzenlenmeye çalışılan bölgelerde çoğu zaman halkın ve hatta belediyenin gerekli çabayı göstermediğini şu sözlerden de anlamak mümkündür: “belediye mühendisleri halkı yollara tecavüzden mümkün olduğu kadar

menetmişlerse de açıkça söyleyeyim, bizzat belediye bu çirkin işi yapmaktan kendisini menedememiştir. Mesala, belediye sokağın veya meydanın neresine isterse oraya bir baraka kurar, bunu ya memurlarının ikametine tahsis eder yahut kiraya verirdi.” (Ergin, 1938, s:22-23).

İstanbul tarihi yarımada'daki kent dokusu ve kent mekanı değişimi haritalar üzerinde incelendiğinde yukarıda ifade edilen özellikler açık bir şekilde görülebilmektedir. 1776 tarihli ilk ölçekli İstanbul haritasında (Şekil 4.9). sokak dokusunun karmaşıklığının yanı sıra meydanlaşmaların camilerin avluları ve çevrelerinde olduğu gözlenmektedir. Kent dokusu ve mekanlarında karmaşık Doğu izleri vardır. 1840 tarihli haritada belirgin bir farklılık görülmemektedir (Şekil 4.10). Bölgede üç merkez ön plandadır: Sultanahmet, Beyazıt ve Eminönü. Bu üç merkezde kendilerine has nedenler ile ön plandadırlar. Eminönü liman olmasından dolayı bir odak iken Sultanahmet ve Beyazıt meydanları Saraylar ile olan ilişkileri sonucu merkezleşmişlerdir. Diğer yandan Ayasofya ve Topkapı Sarayı arasındaki bölge de kent dokusu Saray ile ilişkilenebilir. Bu üç merkezden Beyazıt ve Sultanahmet meydanları birbirleri ile ilişkilidirler, Beyazıt ve Eminönü arasında da bir ilişki vardır. Ancak Sultanahmet ve Eminönü meydanları doğrudan ilişkili değildir.

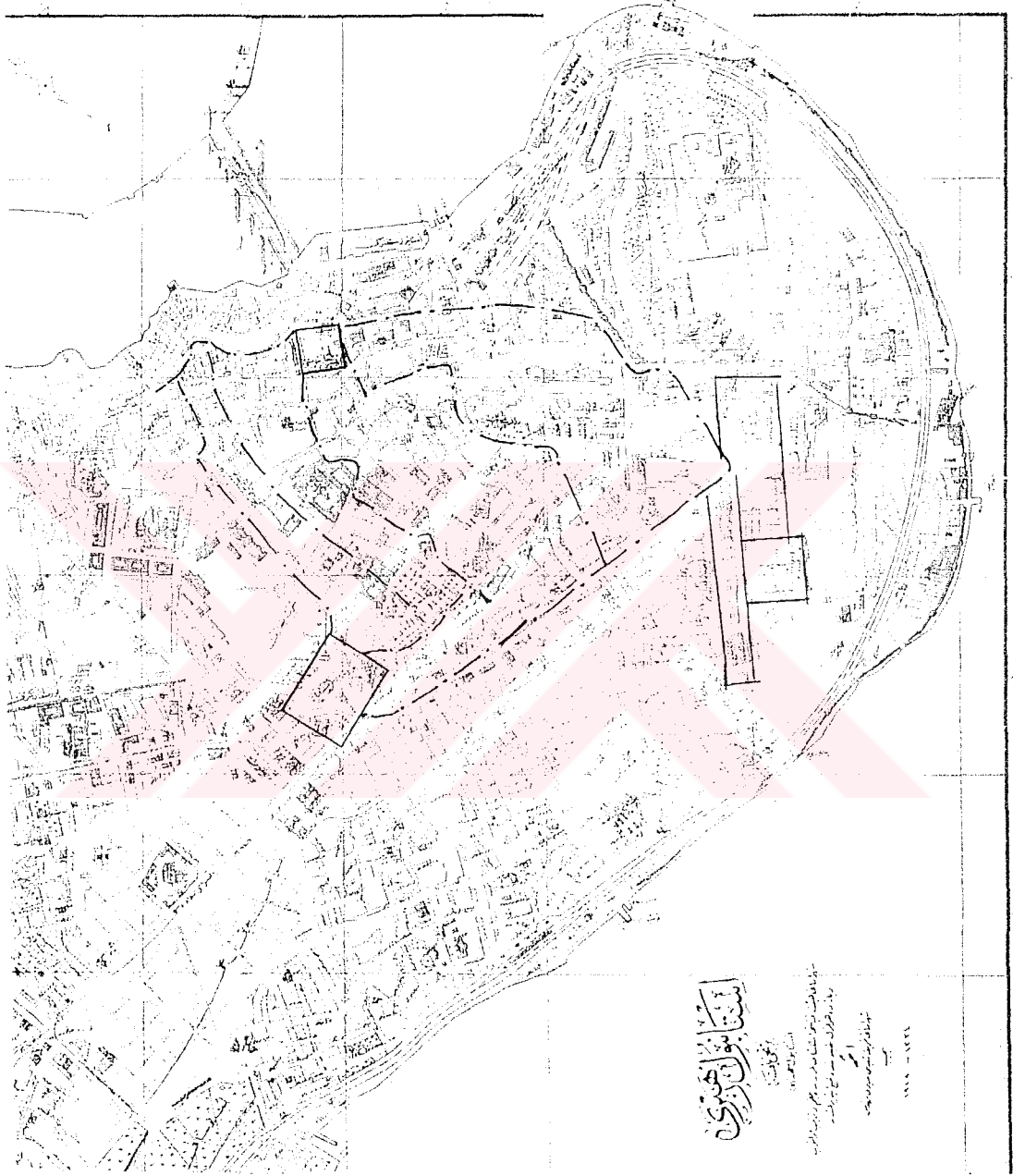
1848 yılına ait haritada Eminönü bölgesinde 1844 tarihinde yapılan Galata köprüsünden dolayı bir değişim gözlenmektedir. Meydanın önü dolmuş ve mekansal olarak meydan daralmıştır. Beyazıt Meydanında, mekan daralmış ve Cami ve saray önü arasındaki bölgeye doğru çekilmiştir. 1863 tarihli haritada, batılılaşma çalışmalarının etkileri görülmektedir(Şekil 4.11). Bu haritada artık Sultanahmet meydanı At Meydanı adını almıştır. 1854 yılında Yeni Millet parkı olarak düzenlenen Meydan tanımlı bir forma kavuşmuştur. Sultanahmet ve Beyazıt arasındaki Divanyolu tek aks haline gelmiştir, ancak iki meydan arası halen tam anlamı ile bağlantılı değildir. Diğer yandan Kapalı çarşının ara sokakları kent dokusunun devamlılığını ifade etmektedir. Galata köprüsü ile yoğunlaşan ticaret ile Kapalı çarşı ve Eminönü arasında eskiden beri olan bağlantının iyice güçlendiğini de görmek mümkündür ama Eminönü ve Sultanahmet meydanları arasında hiç bir ilişki yoktur (Şekil 4.12).

Şekil 4.11 İstanbul 1848

Şekil 4.12 İstanbul 1863

Şekil 4.13 İstanbul 1914

1914 yılına gelindiğinde artık Sultanahmet ve Beyazıt meydanları genişletilmiş olan Divanyolu ile bağlanmıştır ve Beyazıt meydanı düzenlenmiştir. Sultanahmet ve Ayasofya arası bir park yapılarak bölgede bir kent mekanı yaratılmıştır. Eminönü meydanı ise neredeyse tamamen bir kavşak haline dönüşmüştür. Yine de bütün Batılılaşma çabalarına rağmen kent dokusunda sokaklar yönünde büyük bir değişim olmamıştır. Kent dokusu halen Doğulu çizgilerini taşımaktadır (Şekil 4.13).

Geç Osmanlı döneminde Avrupalı bir kent için yapılan çalışmalar sadece bir kesimin, yönetici kesiminin duygu ve düşüncelerini yansıtmaktaydı. Yurt dışına gidip, geniş ve düzgün kent mekanlarından etkilenen bu kesimin, kentin benzer bir şekilde tasarlanması ve Avrupalı kent mekanlarının yaratılması için yaptıkları çalışmalar sadece kent dokusunun fiziki özelliklerine yansımıştır. Bu dönemde yapılmış çalışmalar ilginç bir örnek ise üç büyük meydan olan Beyazıt, Eminönü ve Sultanahmet meydanlarının Avrupalı birer meydan olarak tasarlanmasıdır. Bu tasarımlar maddi imkansızlıklardan dolayı gerçekleştirilememişlerdir (Şekil 4.14, Şekil 4.15, Şekil 4.16). Avrupalı bir kent yaratma çabası mekansal tasarımların dışında tranway, demiryolu, tünel, köprü gibi kent mekanlarını bağlayıcı elemanlar ile desteklenmiştir. İlk İstanbul metro projesi, Üsküdar ve Sirkeci arası tüp geçit projeleri bu döneme aittir. Bu projelerin de büyük bir çoğunluğu maddi sıkıntılar nedeniyle gerçekleştirilememiştir (Şekil 4.17).

Cumhuriyet dönemi

Cumhuriyet dönemindeki genel gelişim çizgisine sosyo-politik veriler bölümünde değinilmiştir. İstanbul'un kent dokusunun 1975 yılındaki durumunu S. Eyice Atatürk konferansları için hazırladığı raporda şöyle belirtmektedir:

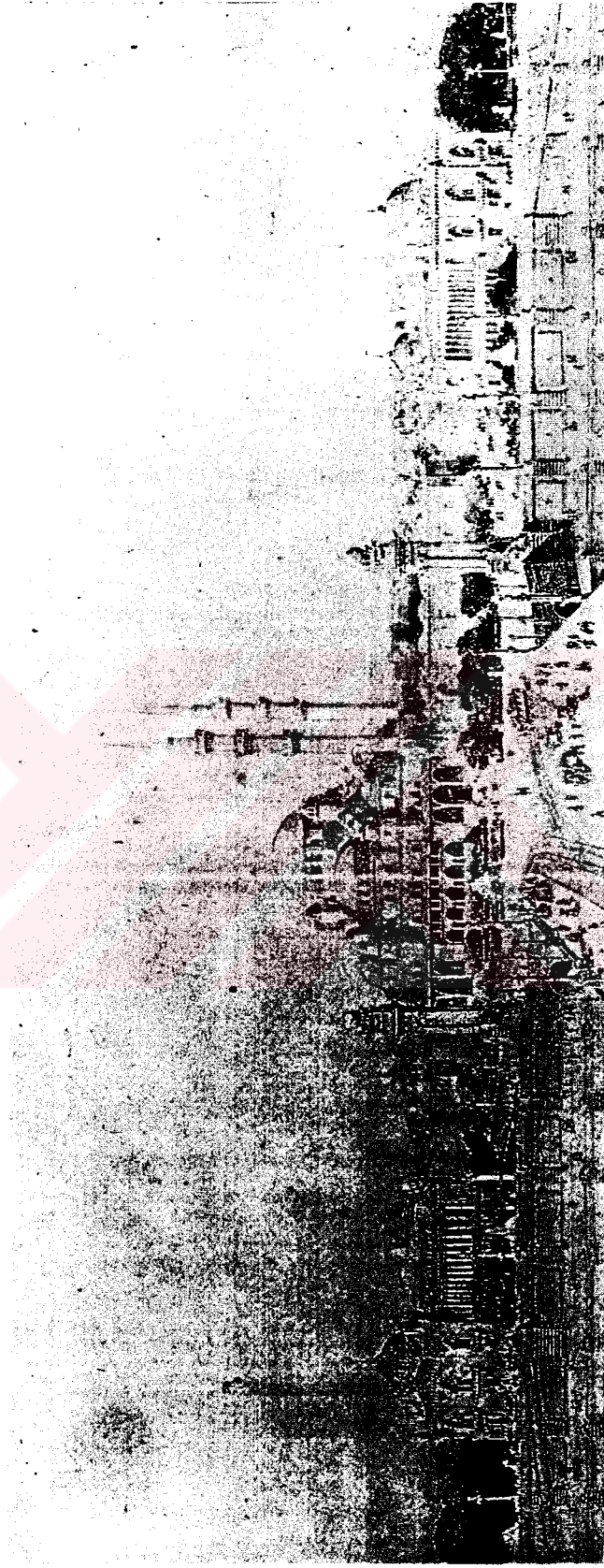
“Yanlış tasarlanmış imar, her tarafı gelişi güzel yapıma açılarak “gecekondu” denilen bir yerleşmenin yayılması, şehir tarihi ve tabii özellikleri ile topografyası dikkatle gözönünde tutulmaksızın izin verilen çok büyük ve çok yüksek inşaat, bir takım çapraşık ulaşımları şehir içinde düğümleyen, sonrası düşünülmezsizin yükselen kamu yapıları, ufak ve büyük endüstrinin hiçbir sınır tanımaksızın hemen her yere girmesi, İstanbul'un tarihi dokusuna ve yüzyıllardır fazla bozulmaksızın kalabilen tabii güzelliklerine büyük ölçüde zarar vermiş hatta bir çok kesimlerde bunları bir daha düzelmiyecek biçimde ortadan yok etmiştir. Bir çok kesimlerde çok katlı modern binalar şehrin silüetine apayrı bir görünüm vermiştir. Eski şehirde, mahalle aralarında

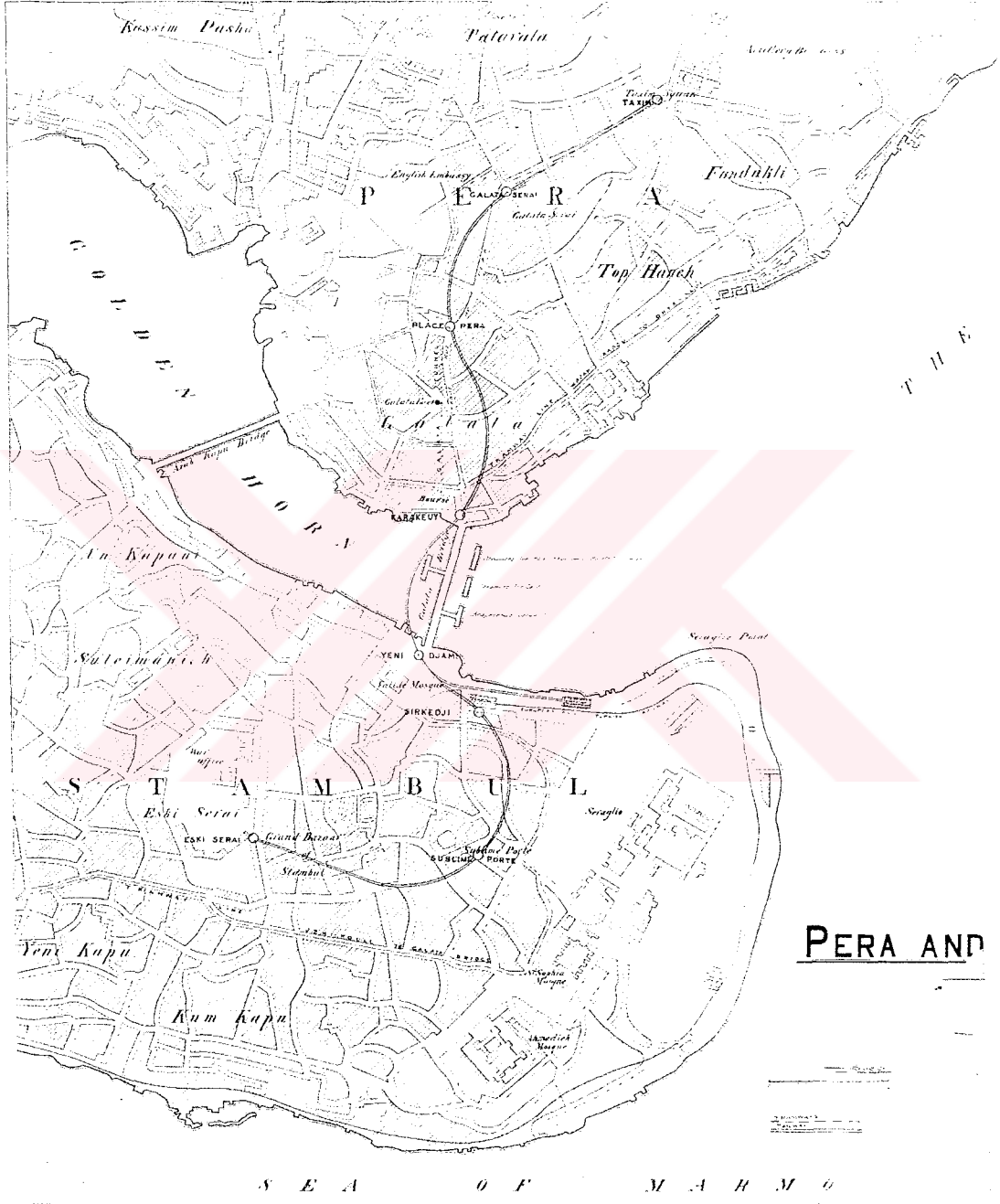
Şekil 4.14 Sultanahmet için meydan önerisi 1902

Şekil 4.15 Beyazıt için meydan önerisi 1902

Şekil 4.16 Eminönü için meydan önerisi 1902

Şekil 4.17 İstanbul için metro önerisi

Şekil 4.18 İstanbul'un hava fotoğrafı 1994

ise önceleri tek ailenin yaşadığı kendine göre bir mimari havası ve güzelliği olan küçük evler ortadan kalmış yerlerine ruha sıkıntı veren bir monotonluğun hakim olduğu, zevksiz, hatta renkleri, ölçüleri ve biçimleri ile çirkin küçük apartmanlar yapılmıştır. Yoğun biçimde şehrin içini ve etrafını saran plansız bir endüstri, nüfusun olağanüstü artmasına yol açmış, bu da belediye hizmetlerini yerine getirilemez duruma sokmuştur. Yeşil bölgelerin tamamen yok olması, bir gece içinde bazen küçük barakalardan ibaret bir mahallenin doğuvermesi, büyük binaların kurulması ve bazen caddelerin şehrin bütün özelliklerini yok ederek genişletilmesi İstanbul'un pitoresk güzelliklerinden çok şey alıp götürmüştür." (Eyice, 1980, s:146).

Eyice'nin İstanbul'un genel durumunu ifade ettiği bu yazının yazıldığı 1975 tarihinden günümüze büyük bir değişim olmamıştır. Bu tarihten sonra uygulanan iki imar planına da daha önceki bölümlerde değinilmiştir ve bu planların sonucunda kent daha iyi olmak yerine daha da kötü bir duruma sürüklenmiştir. Bugün ne yazık ki aradan geçen 20 yıla rağmen, durum 1975 yılında yazılandan farklı değildir.

Günümüzde İstanbul Tarihi Yarımada'nın kent dokusu belirgin ölçüde karmaşıklığını ve yollar darlıklarını ve organikliklerini sürdürmektedirler (Şekil 4.18). Meydanlar sadece kavşak noktaları olmaya devam etmektedir, mahalleler arası meydancıklar ise çoğu yerde kaybolmuştur. Kent dokusundaki belirgin değişiklikler büyük yolların açılmaları ile oluşmuştur. Ancak bölgedeki en büyük değişim, doku çoğu yerde aynı kalmasına rağmen fonksiyonların bölgelere dağılımında oluşmuştur. Diğer yandan ekonomik olarak da bölgesel değişimler dokudaki yoğunlukları etkilemiş ve çoğu yerde yeşiliğin tamamen yok olmasına sebebiyet vermiştir.

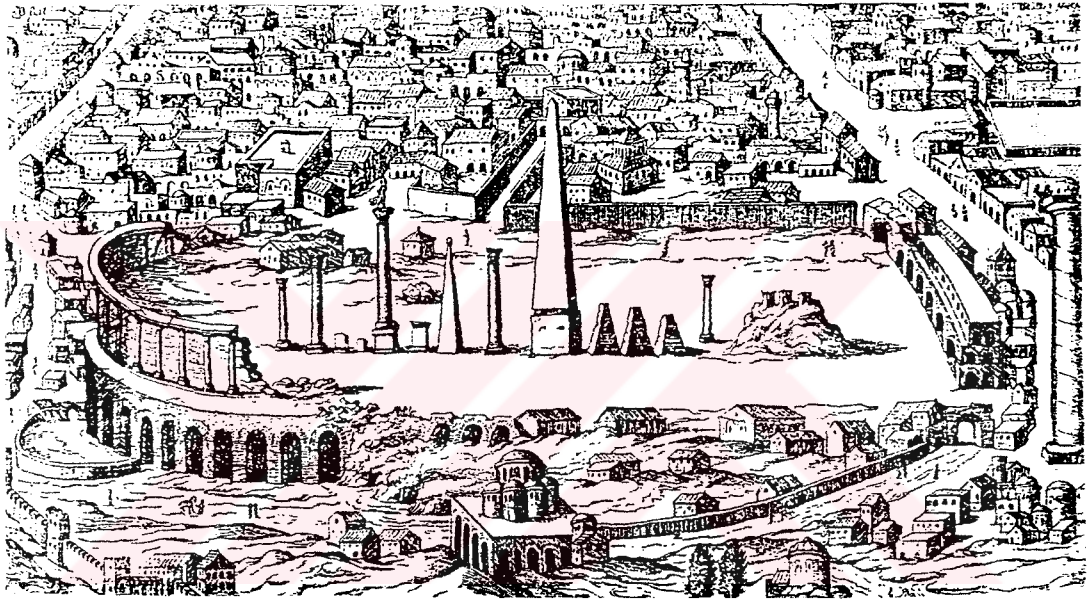
4.4 Sultanahmet, Beyazıt ve Eminönü meydanlarının Kent Mekanı Olarak Gelişimleri

Sultanahmet Meydanı

Günümüzde Sultanahmet meydanı olarak adlandırılan alan ilk olarak M.S 195-196 yıllarında Roma İmparatoru Septim Severus tarafından hipodrom olarak inşa ettirilmiştir. Konstantın'ın İstanbul'u 306-307 yıllarında Roma'ya alternatif bir hristiyan başkenti olarak yaptırması sırasında Roma'daki Cicus Maximus Hipodromu

örnek alınarak genişletilmiştir. Döneminde Konstantinopolis'in sosyal ve törensel yaşamının en önemli odaklarından ve halkın günlük yaşamında en görkemli kent mekanlarından biriydi ve ortalama 100.000 kişi alabilecek kadar büyük bir yarış alanıydı.

1203-1204 tarihlerinde Haçlı istilaları sırasında çıkan yangın hipodroma büyük zarar vermiştir. Latin İstilas ile beraber burası araba yarışları yerine turnuvaların düzenlenmesi amaçlı kullanılmaya başlanmıştır. Bazı belgelere göre bu dönemde Hipodromdan geriye 30-40 basamak kalmıştır (Şekil 4.19).

Şekil 4. 19 Bizans dönemi Hipodrom

Türkler tarafından fethinden sonra, içinde sfendon'un sütunları hala muhafaza edilen Hipodrom, yeni inşaatlar için şantiye olarak kullanılmıştır. Meydanın çevresinde yapılaşma 16. yy'da yoğunlaşmıştır, 1491 tarihli Firuzağa Camii'nden (1) sonra Kanuni Sultan Süleyman'ın 1556'da yaptırttığı Haseki Hamamı (2) buradaki ilk büyük yapıdır. Daha sonraları, özellikle İbrahim Paşa Sarayı'nın (3) 1520-21 tarihlerinde yapılmasından sonra Meydan büyük kutlamalar ve cirit oyunları için kullanılmıştır (Şekil 4.20). 1609 yılında Sultan Ahmet Camii (4) yapılmış ve bu yapının inşaaından kalan kazı artıklarından dolayı meydanın kotu yükselmiştir. Evliya Çelebi At Meydanı çevresinde sarayların dışında bir çok vezir, ulema konaklarının da bulunduğunu belirtmektedir.

Yeniçeri Ocağının kapatılmasından sonra At Meydanı'nda bir süre Asakir-i Mansure-i Muhammediye birliklerinin talim yaptıkları bilinmektedir. Bununla beraber Osmanlı'nın son dönemlerinde Meydanın bakımsız ve ilgisiz kaldığı gözlenmektedir. Sadece at yarışlarının zaman zaman yapıldığı ve at alım satımının yapıldığı

Şekil 4. 20 At Meydanı ve Cirit

bilinmektedir. 1853-1856 yıllarında Kırım savaşı sırasında müttefik kuvvetlerin subayları tarafından Meydan'daki dikili taşları kazılarak ortaya çıkartılmıştır. 1863'te artık Sultan Ahmet Meydanı diye anılan Meydan'da ilk Osmanlı Fuarı olan Sergi-i Umumi-i Osmani kurulmuştur (5) (Şekil 4.21).

II. Abdülhamit (1876-1909) ve II. Meşrutiyet (1908-1918) dönemlerinde Meydan'ın çevresine Ticaret mektebi, Defteri Hakan-i Nezareti, Baytar Mektebi gibi Yeni Binalar yapılmış; bu arada Alman İmparatoru II. Wiliam'ın İstanbul'u ziyareti anısına Almanya'da yapılan çeşme 1901'de getirilerek Sultan Ahmet Meydan'ına konulmuştur (Şekil 4.22).

Tarihçesinden de anlaşıldığı üzere Sultan Ahmet Meydanı, Bizans Döneminde bu bölgedeki Forumun yerinde değil, o dönemin At yarışlarının yapıldığı geniş hipodromunun üzerindeki alandır. Bu alan ve çevresi uzun yıllar boyunca geniş, boş

bir alan olarak kalmıştır. Sultan Ahmet Caminin ve devlet ileri gelenlerinin saraylarının yapılmasından sonra şenlikler amaçlı kullanılmaya başlanmıştır. Ancak Mekansal olarak tanımlı bir alan olması çok uzun yıllar sonra gerçekleşmiştir. Civarındaki yapıların sürekli yıkılarak yerlerine yenilerinin yapıldığı ve bu yapıların birbirleri ile ilişkisiz

Şekil 4.21 Sergi-i Umumi Osmani

olarak inşaatı da bu duruma sebebiyet vermiştir. Ancak dikilitaşların kazılıp ortaya çıkarılmasından sonra meydan belli bir form kazanmıştır. 1854 yılında Yeni Millet parkı olarak düzenlenmiş meydanın fotoğrafında meydanın Marmara yönünde sınırlarının olmadığı, Fırızağa Camii'nin etrafının ahşap evler ile dolu ve meydanın Divanyolu ile birleştiği yerde ahşap bir kahvehanenin yapılmış olduğu, meydanın üç tarafından tanımlı olmasına karşın geniş , boş bir alan olarak durduğu görülmektedir (Şekil 4.23 Şekil 4.24). Diğer yandan daha sonra kahvehanenin kaldırılmış olduğu ve Fırızağa Camii'nin etrafındaki evlerin yıkılmış olduğu ve Divanyolu yönünde eski Bizans kalıntılarının olduğu bölgenin Adliye Sarayı'nın inşaatına kadar meydanın bir uzantısı olarak kaldığı gözlenmektedir (Şekil 4.19).

Şekil 4.22 Sultanahmet Meydanı haritası

Bizans döneminde Mese'nin başlangıç noktası olan ve Bizans Sarayı ve Ayasofya arasındaki alanı önündeki milyon taşının civarı Osmanlılar döneminde dolmuştur. Ayasofya ve Sultanahmet Camii'nin arasında kalan bu bölgede bir mahallenin olduğu gözlenmektedir (Şekil 4.25, Şekil 4.26, Şekil 4.28). Bu alanın boşalması ve yerine park yapılması 1900'lerin başlarına denk gelmektedir. Bu bölgenin boşaltılması ile Sultanahmet Cami ve Ayasofya'nın arasındaki alan geniş bir park haline gelmiştir. Bu durum Sultan Ahmet Meydanının tanımsız olmasına karşın hıpodromun uzun kenarları çizgisinde sınırlı olan alanının Topkapı Sarayı yönünde uzamasına sebebiyet vermiştir (Şekil 4.27).

Şekil 4.23 Sultanahmet 1854

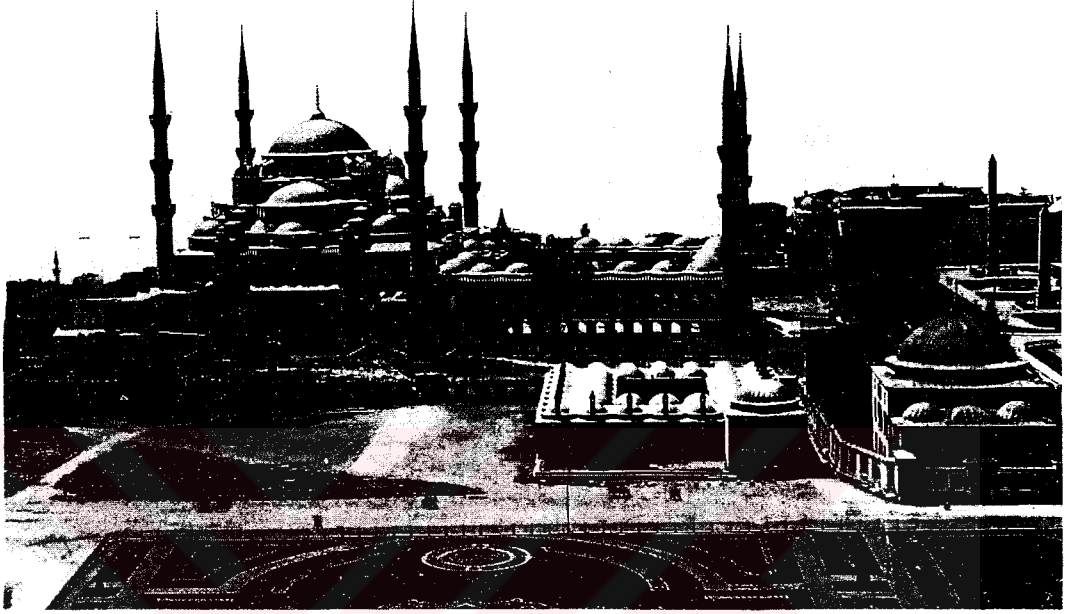

Şekil 4.24 Sultanahmet 1854

Şekil 4.25 Ayasofya ve Sultanahmet Camii arası 1854

Cumhuriyet döneminde meydan yeniden düzenlenmiş ve günümüzdeki şekline kavuşmuştur. Ayasofya ve Topkapı sarayı arasındaki mahallenin yerine yapılan ilk Darülfünun binasının 1933 yılında yanmasından sonra bu bölge de park olarak düzenlenmiştir (Şekil 4.29 Şekil 4.30). Sultan Ahmet Meydanı üç ayrı geometriyi bir arada içermektedir. üç ayrı meydanın beraber oluşturdıkları bu mekan sınırları açısından bir bütünlük gösterememektedir. Öte yandan Divan yolunun eski mese'nin aksında olması yolu Ayasofya ve Sultan Ahmet Camii arasında kalan alana yönlendirmektedir. Sultan Ahmet meydanı yolun sonuna gelince ancak algılana bilinmektedir.

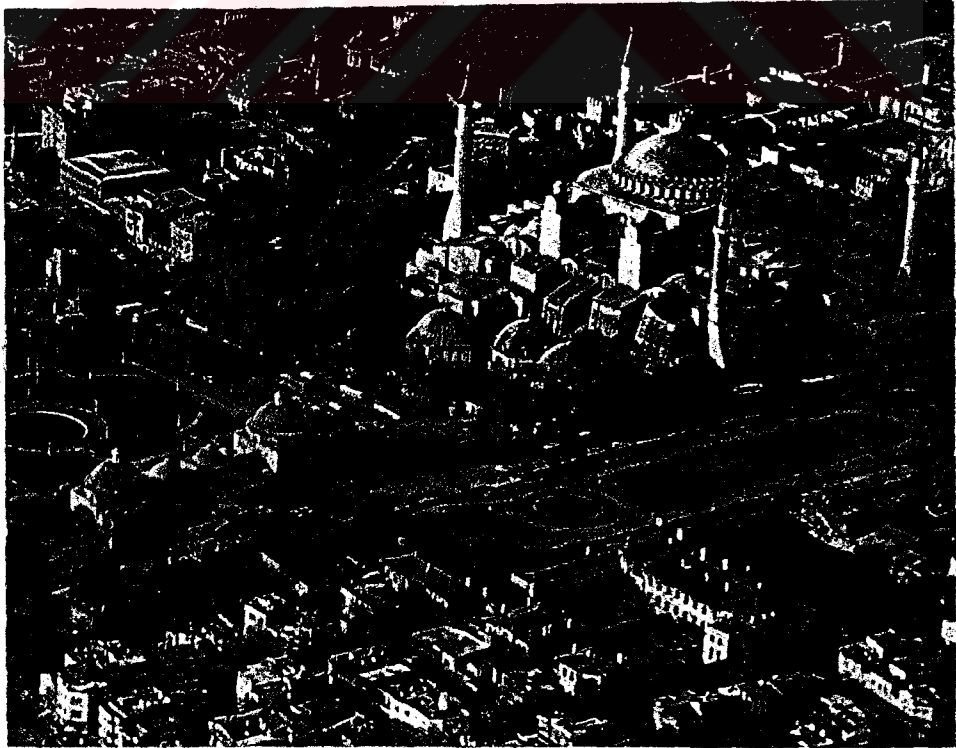
Şekil 4.26 Ayasofya ve Sultanahmet Camii arası park inşaatı

Şekil 4.28 Ayasofya'yı çevreleyen ahşap evler

Şekil 4.27 Sultanahmet Meydanı'nın 1930 öncesi hava fotoğrafı

Şekil 4.29 Ayasofya ve Topkapı Sarayı arasının park yapılmış hali

Şekil 4-30 Yüzyılın başında Sultanahmet Meydanı

Beyazıt meydanı

Bizans döneminde büyük olasılıkla kentin en büyük meydanı olan Beyazıt meydanı, I. Theodosius buraya adını verecek forumu yaptırmadan önce de İmparator Valens'in (372-373) yaptırmış olduğu kentin en büyük çeşmesi olan Nimfeum'dan dolayı bölgede halkın toplandığı büyük bir meydan olmasını sağlamıştır.

Kentin geç Romalı diyebileceğimiz döneminde Tauri Forumu olarak anılan büyük meydan, Bizans dönemi yaşamı içinde simgesel önemini ve kentin anayolu üzerindeki işlevini yitirmemiş, üzerinde yada çevresinde Ayios Anastosios, Ayios Paulos gibi kiliseler inşa edilmiştir. 8. Yüzyıldan bu yana anıtsal yapılarını yitiren, sıkışık ve dar sokakları ile bir orta çağ kenti görünümüne giren Konstantinopolis'te Tauri Forumu ve çevresi hayvan pazarı olarak işlev görmüştür. 1204'te Haçlıların kente girmelerinden sonra forum yağmalanmıştır.

Fatih ve Beyazıt dönemlerinde Beyazıt'ta inşa edilen yapılar için Tauri Forumu bir taşocağı görevi görmüştür. 1454'te ilk sarayın buraya yapılması kuşkusuz meydanın bir harabe olmadığını, ayrıca saray için uygun konumda olduğunu göstermektedir. II. Beyazıt padişah olduğu zaman (1481) külliyesini İslam geleneklerine uygun olarak sarayın yanında kurdurmuştur. Meydan, Beyazıt külliyesinin (1501-1506) yapımı ile yeni bir görünüm ve statü kazanmıştır. Daha önce saray, saraydan sonra da külliyenin yapımı ile İstanbul'un merkezi haline gelen meydan, bu dönemde eski yapı kalıntılarından, derme çatma binalardan da ayıklanmıştır (Şekil 4.31).

16.yy başında, hayvan terbiyeciliği, sihirbazlık, hokkabazlık gibi halkı eğlendiren bir çok etkinlik burada yapılıyordu. Meydan 17. ve 18. yy'da sık sık çıkan yangınlar ve depremler nedeniyle sürekli biçim değiştirmiştir. Fakat anıtlarla çevrili olan sınırı değişmemiştir (Şekil 4.32). Divanyolu'nun 17.yy'da sadrazamların yaptırdığı orta boy külliyelerle dolması gibi, 18.yy'da da Aksaray'a doğru Simkeşhane, Hasan Paşa Hanı, Ragıp Paşa kitaphı ve okulu, Laleli Külliyesi gibi büyük yapıların yapılması, Edirnekapı yönünde Şehzadebaşı ile Süleymaniye arasındaki Lale devri yapıları Beyazıt'ın merkezi konumunu pekiştirmiştir. 18.yy'da Eski Saray ve Beyazıt külliyesi ile çevrili olan meydan mekansal olarak tanımlı bir alan oluşturmaktadır. Kapalı Çarşı ile olan ilişkisi meydanın kullanımına yansımıştır. Harbiye ve Maliye Nezaretlerinin de

bu meydana gelmesi ile meydanın kent yaşamındaki önemi ve canlılığı artmıştır (Şekil 4.33).

Beyazıt Meydanında 1855 yılından itibaren belediyece düzenleme çalışmaları yapılmıştır. 1884 yılında Beyazıt İmareti kütüphane olarak kullanıma açılmıştır. Daha sonra, Beyazıt Meydanının önemli bir parçası olan Sahaflar Çarşısı da oluşmuştur. 19. yüzyılın ikinci yarısında eski sarayın yıkılarak yerine Harbiye nezaretinin inşa edilmesi ile meydanın bütüncül formunda büyük bir bozulma olmuştur. Eski Saray'ın Cami ile ilişkilenen yönlendirmesinin yerine, yeni yapılan Nezaret binasında üç büyük kapıdan oluşan ve çok farklı yönlendirmesi olan bir giriş tasarlanmıştır. Meydanda Cami ve yeni kapılar adeta bir birleri ile yarışır hale gelmiştir. Kapıların giriş aksında yapılan, iki tarafı ağaç ekili bir yol da meydanı ikiye bölmüş ve tanımlı bir mekan yok olmuştur. Daha sonra bu rahatsızlığı gidermek amacı ile Meydan'ın ortasına Mimar Kemallettin Bey tarafından büyük bir oval havuz oluşturulmuştur (1926) (Şekil 4.34).

Şekil 4.32 Eski Saray Kapısı

1950'li yıllarında yapılan İmar etkinliklerinden Beyazıt Meydanı da nasibini almıştır. Meydanın kotu pek çok kez değiştirilmiş ve civarındaki Şimşekhane ve Hasan Paşa Hamı adeta yok edilmişlerdir. Yapılan düzenlemelerin sonucunda Camii ve Medresesi ayrı iki tepe üzerinde kaldılar (Şekil 4.35). Daha sonra, 1961 yılında Meydan için Turgut Cansever'in projesi uygulanmıştır. Bu projede çeşitli sebepler ile tam olarak

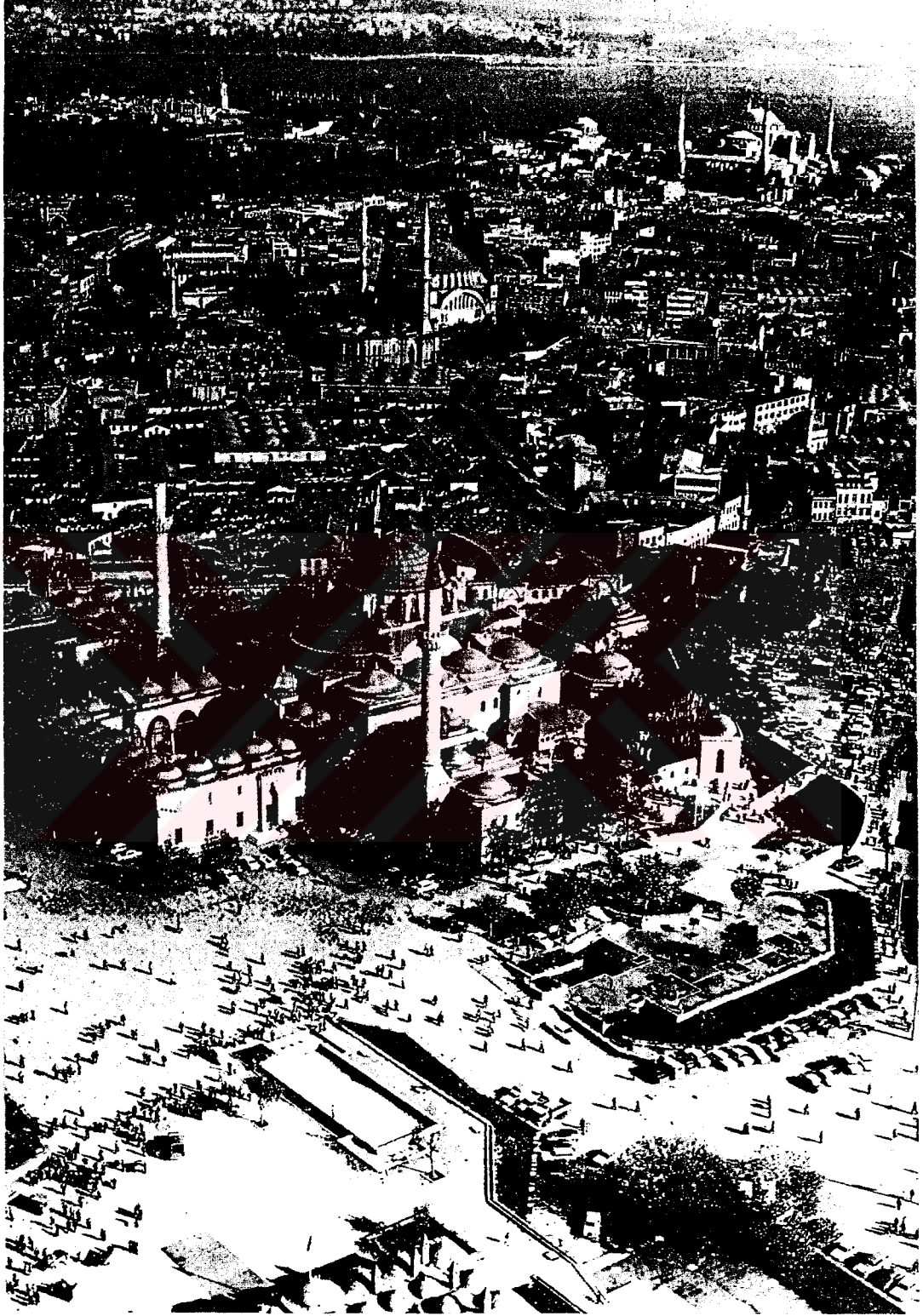
Şekil 4.31 Beyazıt Meydanı

Şekil 4.34 Beyazıt Meydanının oval havuzlu hali

Şekil 4.35 Beyazıt Meydanının düzenlenmesi

Şekil 4.36 Beyazıt Meydanı'nın son hali

Eminönü Meydanı

Eminönü meydanı, Bizans döneminde Konstantinopolis'in büyük limanı ve eski Grek kentinde de Neorion Limanı olarak kullanılan alandadır. Bölgedeki liman antik zamandan beri kullanılmıştır. Osmanlılar döneminde işlevini sürdürmüştür.

Bölgedeki ilk yapılar Fatih döneminin tarihini taşırlar. Bu dönemde Eminönü'nde 11 adet mahalle olduğu saptanmıştır. 1451 tarihinde yapılmış olan Tahtakale Hamamı'nın Eski Saray'ın inşaatında çalışanlara hizmet vermek amacıyla kurulduğu ancak Hamam'ın kadınlar bölümünün de olmasının bölgede konutların da varlığına işaret ettiği belirtilmektedir. Bölgenin liman işlevi, burada ticaretin yoğunlaşmasının ve çok sayıda hanın yapılanmasının sebebidir. Diğer yandan aynı sebepten dolayı pek çok iskele ve depo da bölgenin karakterini saptamıştır.

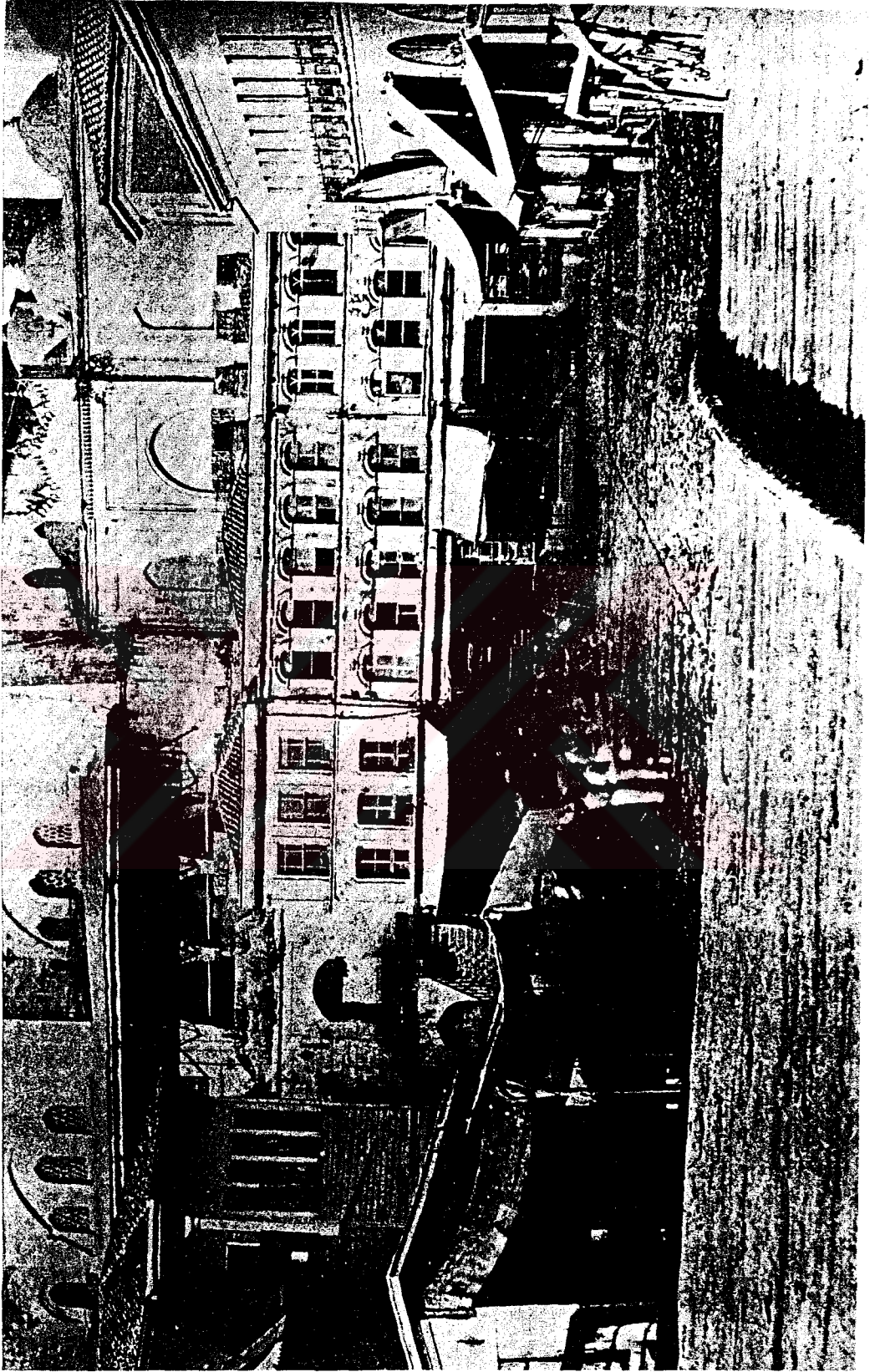
1598 tarihinde yaptırılan Yeni Cami bölgenin merkezini oluşturmuştur. Geniş bir külliye ve avluya sahip olan Cami'nin etrafındaki duvarlar ve beş kapısı 19.yüzyıl'a kadar ulaşmıştır (Şekil 4.37). 1660 yılında yaptırılan Mısır Çarşısı ile Yeni Cami Meydanının en önemli yapıları olmuşlardır. Sıkışık dokulu Eminönü Bölgesinde Mısır Çarşısı ve Yeni Camii arasında kalan tanımlı mekanın ve uzantısında köprü bağlantısının oluşturduğu iki ayrı meydandan söz etmek mümkündür (Şekil 4.38). 1844 yılında yapılan ilk köprü ile bölgenin yapısında köklü değişiklikler olmuştur. Eskiden kıyı ile sonlanan kent mekanı köprü yoluyla Galata'ya doğru uzanmıştır. İlk yapılan Unkapanı köprüsü ticaretin olduğu Eminönü, Unkapanı bölgesine ulaşımı sağlarken; adından da anlaşılacağı gibi Galata köprüsü Galata'ya yani bir anlamda batıya uzanmaktaydı. Köprünün ilk yapıldığı yıllarda eski dokusunu koruyan Eminönü meydanı, ilerleyen yıllarda yabancı firmaların dükkanlarının olduğu farklı bir havaya bürünmüş ve eski pitoresk görüntüsünden pek çok şey kaybetmiştir (Şekil 4.39, Şekil 4.40; Şekil 4.41).

Şekil 4.37 Eminönü Meydanı 1862

Şekil 4.38 1800'ler civarı Eminönü

Şekil 4.39 İlk köprü ve Meydan bağlantısı

Şekil 4.40 Yüzyılın başında Eminönü Meydanı

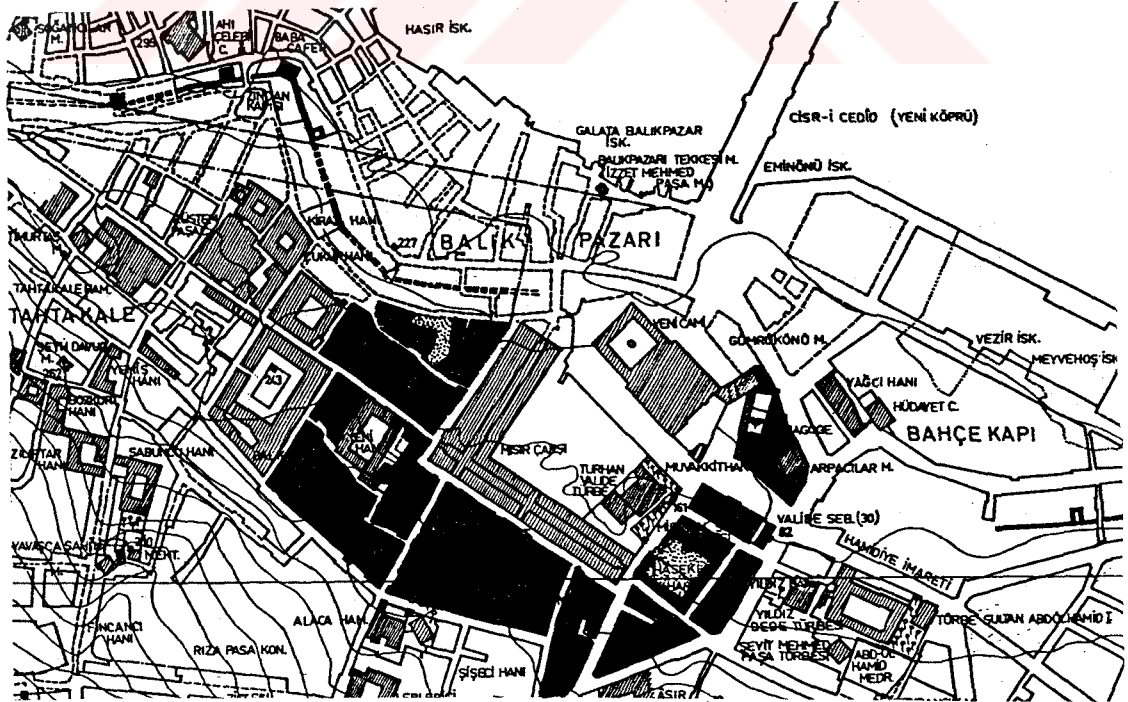
Şekil 4.41 Eminönü Meydanının kavşak haline gelmesi

Köprü ilk yapıldığı yıllarda daha çok yaya trafiğine hizmet etmiştir. Girişine yapılan bilet kulubeleri ile meydan, bu yönde belli bir sınıra kavuşmuştur. Yine bu dönemlere ait resimlerde deniz trafiğinin de halen devam etmekte olduğu görülmektedir (Şekil 4.42, Şekil 4.43). 1900'lerin başında yapılan haritalarda bölgenin ön meydanının tranway geçişi ile bir kavşak haline geldiği görülmektedir. Bu tarihlerde Eminönü meydanından geriye Yeni Cami ve Mısır Çarşısı arasındaki tanımlı mekan kalmıştır (Şekil 4.44). Yine de bölgenin Balıkpazarı yönünde özelliklerini 1. Dünya savaşına kadar sürdürdüğünü söylemek mümkündür. İlerleyen yıllarda Cumhuriyet döneminde (1938-49) Yeni Camii'nin önündeki binalar ve, köprü parası toplayan bilet kulubeleri kaldırılmış, Haliç kenarı rıhtım haline dönüştürülmüştür. Unkapanı ve Eminönü arasındaki bağlantı sağlanırken (1955-56) Balık pazarı yok edilmiştir. Ve bu çalışmaların sonunda Eminönü bölgesi ve meydanı eski özelliklerini tamamen yitirmiştir. Meydan tanımlı mekan olmaktan çıkarılmış ve Cami ile Çarşı arasına sıkışıp kalmıştır. Gelişen trafik sorunu ve eskiyen köprü, yeni bir köprünün yapılmasını gerektirmiş ve 1994 yılında yeni Galata köprüsü açılmıştır. Yeni yapılan köprü ile meydan tamamiyle bir trafik meydanına dönüşmüştür.

Bu bölümde İstanbul Tarihi Yarımada'nın kent dokusunun oluşumunu etkileyen veriler ifade edildikten sonra, bölgenin kent dokusu ve kent mekanlarının bu verilerin ışığında incelenmesine çalışılmıştır. 2. bölümde varılan karma bir teorinin daha sağlıklı bir çalışma sağladığı fikri doğrultusunda, üç kent mekanı Sultanahmet, Beyazıt ve Eminönü meydanları şekil-zemin; bağlantı ve yer teorilerine göre ele incelenmesine ve 3.bölümde ifade edilmiş olan kent mekanları özelliklerine göre yorumlanmalarına çalışılmıştır. Bu çalışmanın sonucunda üç meydanda da aynı sorun ile karşılaşmıştır: tanımlanabilme. Bu sorunun, tarihsel sürekliliğin sağlanamamasından oluştuğu, bu mekanların kent ölçeğinde iki boyutlu olarak tasarlandıkları ancak insan ölçeğinde üç ve dördüncü boyutlarda tanımsız kaldıkları sonucuna ulaşılmıştır.

Şekil 4.42 İlk Köprü'nün girişi

Şekil 4.44 Eminönü Meydanı haritası

Şekil 4.43 1910 tarihinde deniz ulaşımı

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada kentler ve kent mekanları incelenmiş ve şu sonuçlara varılmıştır: Kentler farklı bakış açıları ve kabülleriyle ele alınmaktadır ve bu farklılık kent tanımlarına da yansımaktadır. Bununla beraber kentleri tasarlamaya ve planlamaya yönelik teorilerin karma (hybrid) olmaları, uygulanabilmeleri açısından gerekmektedir. Diğer yandan, kent dokularını etkileyen verilerden insana ait olanların, fiziki çevreye ait olanlardan daha etkili olduğu gözönüne alındığında kent tasarım süreçlerine bu verilerin dahil olması şarttır.

Kent mekanlarının insan yaşantısındaki yeri ve önemi bu mekanların büyük bir özenle tasarlanmasını gerekli kılmaktadır. Bu mekanların sadece pragmatik verilere göre tasarlanması sonucunda, insanların psikolojik ihtiyaçları karşılanamadığı gibi kentlerde ve kullanıcılarda kimlik kaybı oluşmakta ve kent mekanlar sadece ulaşım amaçlı kullanılmaktadırlar. Diğer yandan her kültürün yarattığı kent mekanları farklı anlamlar yüklenmektedirler. Kimlik kaybının önlenmesi için, kentlerdeki değişim süreçleri doğrultusunda anlamsal farklılık da göz önüne alınmalı ve insanlar kent yaşamına dahil edilmelidir.

Türk kentleri ve kent mekanları ele alındığında kültürel verilerin etkisinde bir gelişim şemalarının olduğu gözlemlenmektedir. Ancak İstanbul Tarihi Yarımada incelendiğinde yüzyıllardır kültürel verilerin yanısıra sosyo-politik ve sosyo-ekonomik verilerin de kente ve dolayısıyla kent mekanlarına etkileri olduğu ortaya çıkmaktadır. Kültürel, sosyo-politik ve sosyo-ekonomik veriler doğrultusunda İstanbul Tarihi Yarımada'nın uzun yıllar sürecinde oluşmuş ve korunmuş kimliğinin gittikçe kaybolmakta olduğu ve tasarım süreçlerine kültürel ve tarihi veriler dahil edilmezse bu kimliğin yok olacağı gözlenmiştir. Sultanahmet, Beyazıt ve Eminönü meydanlarının tek tek incelenmesi ile bu mekanlardaki kimlik kaybının tanımsızlık sorununu beraberinde getirdiği gözlemlenmiştir. Kentin ve kullanıcıların kimlik kaybının önlenmesi ve tekrar

yaşayan bir kent elde edilebilmesi için toplumsal veriler planlama aşamasına dahil edilmeli ve iki boyutlu tasarımlar yerlerini çok boyutlu tasarımlara bırakmalıdırlar.

KAYNAKLAR

- AKTÜRE, S.;** (1978) 19.yüzyıl Sonunda Anadolu Kenti Mekansal Yapı Çözümlemesi, Doktora Tezi İ.T.Ü Mimarlık Fakültesi Baskı Atölyesi, İstanbul, 1978
- ANGEL, A;** (1987) Henri Prost ve İstanbul'un İlk Nazım İmar Planı, Mimarlık Dergisi sayı 222, İstanbul 1987
- ARSEVEN, C. E.,** (1989) Eski İstanbul, İstanbul Kütüphanesi Yayınlar, İstanbul, 1989
- ARSLAN, N. ,** (1992) Gravür ve Seyahatnamelerde İstanbul, İstanbul Büyük Şehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 1992
- ASHİARA, Y.;** (1970) Exterior Design in Architecture, Academy Edition, Londra, 1970
- ASLANYÜREK, ŞÜKRÜ,** (1981) 16.-19. Yüzyıllarda İstanbul Kenti.Türk Toplumunu ve Boş Zaman, Doktora Tezi, İ.Ü.E.F. Sosyoloji Kürsüsü, İstanbul, 1981
- AYDİNLİ, S.;** (1992) Mimarlıkta Görsel Analiz, İ.T.Ü Mimarlık Fakültesi Baskı Atölyesi, İstanbul, 1992
- BACON, T.;** (1977) Urban Open Space, Acedemy Edition, London, 1977
- BEKTAŞ, C.,** (1993) İstanbullulaştırmak, İstanbul-4, İstanbul, 1993
- BRUNO, Z.;** (1990) Mimariyi Görmeyi Öğrenmek, Birsen Yayın Evi, İstanbul, 1990
- BRUNO, Z.;** (1993) Architecture as Space, Da Copo Pres, New York, 1993
- CALVİNO, I.;** (1990) Görünmez Kentler, Remzi Kitap Evi, İstanbul, 1990
- CEZAR, M.,** (1977) Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1977
- CHARLES, A.;** (1971) The Language of The Cities, Avon Books, New York, 1971
- CHİNG, F.;** (1979) Architecture: Form, Space and Order, Van Nostrand Reinhol, New York, 1979
- ÇIZGEN, N.;** (1994) Kent ve Kültür, Say yayınları, İstanbul, 1994
- DE AMİCİS, E.,** (1993) İstanbul, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1993

- ERGIN, O. N.**, (1936) Türk Şehirlerinde İmaret Sistemi, Cumhuriyet Marbaası, İstanbul, 1936
- ERGIN, O. N.**, (1938) İstanbul'da İmar ve İskan Hareketleri, Eminönü Halkevi, İstanbul, 1938
- EYİCE, S.**, (1980) "Tarih İçinde İstanbul ve Şehrin Gelişimi", Atatürk konferansları VII-1975, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1980
- GEHL, J.**, (1977) Life Between Buildings, Van Nostrand Reinhold Company, New York, 1977
- GÖKNİL, U.V.**, (1966) Living Architecture: Ottomans, Old Bourn Book Company, Switzerland, 1966
- GÜVENÇ, B.**, (1984) İnsan ve Kültür, Remzi Yayınları, İstanbul, 1984
- GLEDİON, S.**, (1971) Space, Time and Architecture, Harvard University Press, Cambridge, 1971
- HOOGSTAD, J.**, (1990) Space, Time, Motion, Nitgeven's, Gravenhage, 1990
- İZBERK, M.**, (1993) "Tarihi Yarımada'nın Silueti", İstanbul-4, İstanbul, 1993
- KAYRA, C.**, (1990) İstanbul, Zamanlar ve Mekanlar, Ak Yayınları Kültür ve Sanat Kitapları, İstanbul, 1990
- KAYRA, C.**, (1990) Eski İstanbul'un Eski Haritaları, İstanbul Büyük Şehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 1990
- KOSTOF, S.**, (1991) The City Shaped, Bulfinch Press, Boston, 1991
- KOSTOF, S.**, (1992) Public Places, Bulfinch Press, Boston, 1992
- KRIER R.**, (1984) Urban Space, Rizzoli, New York, 1984
- KRIER R.**, (1988) Architectural Composition, Rizzoli, New York, 1988
- KUBAN, D.**, (1975) "İstanbul'un Tarihsel Yapısının Özellikleri", Türk ve İslam Sanatı Üzerine Denemeler, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 1982
- KUBAN, D.**, (1993) "Koloni Şehrinden İmparatorluk Başkentine", İstanbul-4, İstanbul, 1993
- KUBAN, D.**, (1985) Türk islam sanatı üzerine denemeler, Arkeoloji ve Sanat yayınları, İstanbul, 1985
- LEWIS, R.**, (1973) Osmanlı Türkiye'sinde Gündelik Hayat: Adetler ve Gelenekler, Doğan Kardeş Yayınları, İstanbul, 1973
- LYNCH, K.**, (1960) The Image of The City, M.I.T Press, Cambridge, 1969
- LYNCH, K.**, (1984) A Theory of Good City Form, M.I.T. Press, Cambridge, 1984

- MEISS, P.;** (1992) Elements of Architecture, Von Nostrand Reinhold, New York, 1992
- MUMFORD L.;** (1961) The City in The History, Harvest/HBJ Book, Orlando, 1961
- MUMFORD, L.;** (1938) The Culture of The Cities, Harvest/HBJ Book, Orlando, 1938
- NORBERG-SHCULZ, C.;** (1971) Existance, Space and Architecture, Studia Vista, Londra, 1971
- NORBERG-SHCULZ, C.;** (1980) Gemous Loci, Rizolli, New York, 1980
- NORBERG-SHCULZ, C.;** (1985) The Concept of Dwelling, Rizolli, New York, 1985
- ORTAYLI, İ.;** (1987) İstanbul'dan Sayfalar, Hil Yayınları, İstanbul, 1987
- OSTROGORSKY, G.;** (1991) Bizans Devleti Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991
- PARK, R./SENNET, R.;** (1969) Classic Essays on The Culture of The Cities, Prentice Hall Inc., New Jersey, 1969
- RAPAPORT, A.;** (1969) House Form and Culture, Engle Wood Cliffs, New Jersey, 1969
- RAPAPORT, A.;** (1977) Human Aspect of Urban Form, Oxford Pergamon, New York, 1977
- RAPAPORT, A.;** (1982) The Meaning of The Built Environment, The University of Arizona Press., Tuscon, 1982
- SPENGLER, O./SENNET, R.;** (1969) Classic Essays on The Culture of The Cities, Prentice Hall Inc., New Jersey, 1969
- TANYELI, U.;** (1987) Anadolu Türk kentinde Fiziksel Yapının Evrim Süreci, İ.T.Ü Mimarlık Fakültesi Baskı Atölyesi, İstanbul, 1987
- TAYLOR, L.;** (1977) Urban Open Space, Academy Edition, Londra, 1977
- TEKELİ, İ.;** (1993) "1839-1980 Arasında İstanbul'da Planlama Deneyimleri", İstanbul-4, İstanbul, 1993
- TRANCK, R.;** (1986) Finding Lost Space, Von Nostrand Reinhold, New York, 1986
- VELİOĞLU, S.;** (1990) Dış Mekan Yaşantısına Bağlı Olarak Mimari Ölçekteki Fiziksel Biçimleniş Değerlendirmeye Yönelik Bir Model, M.S.Ü., Doktora tezi, 1990

- WEBER, M./SENNET, R.;** (1969) Classic Essays on The Culture of The Cities,
Prentice Hall Inc, New Jersey, 1969
- WRİTH, L./SENNET, R.;** (1969) Classic Essays on The Culture of The Cities,
Prentice Hall Inc.,New Jersey, 1969
- WYCHERLEY R.E.;** (1993) Antik Çağda Kentler Nasıl Kuruldu?, Arkeoloji ve sanat
Yayınları, İstanbul, 1993
- WİLİAM, M.;** (1982) Recycling City for People, Academy Edition, Londra, 1982
- WIENER, W. M.;** (1977) Bildexion Zur Topographie İstanbuls, Ernst Wasmuth
Verlag, Berlin, 1977

ÖZGEÇMİŞ

1969'da İstanbul'da doğdu. 1980'de Işık lisesi ilkokul bölümünden, 1988'de Galatasaray Lisesi'nden mezun oldu. 1988 yılında İ.T.Ü. Mimarlık Fakültesi Mimarlık Bölümünde başladığı yüksek öğrenimini 1992 yılında tamamladı. Aynı yıl girdiği İ.T.Ü Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı, Bina Bilgisi Programı'nda yüksek Lisans öğrenimine devam etmektedir.

